

Добрий диявол

Павло Загребельний

ДОБРИЙ ДИЯВОЛ

Роман

Я відмовляюся прийняти кінець людини. Навіть коли дзвін долі ударить востаннє, звіщаючи загибель, і останнє марне відлуння його пролине і загубиться десь в останній червоній заграві на краю пільми і настане мертва тиша, навіть тоді буде чути ще один згук: кволий, але невичерпний голос людини, яка й далі говоритиме. Я певний, що людина не лише вистійть — вона восторжествує.

У. Фолкнер

Мова буде не про несамоовиту заклопотаність моря і не про безмежжя вітрів — йтиметься тут про безкінечність людського духу.

Земля міцно тримає людину. А коли й відпустить, то вимагає плати найвищою ціною. Може, тому так багато катастроф на пограниччі землі і неба, землі і моря. Зона вічного неспокою, вічних надій і одвічної віри, місце, де людині хочеться здійснити насправді свою потребу величч. Хто був нічим, той стане всім. Щоб стати, треба побути одним з багатьох, звичайним, нічим не примітним, а потім наблизитися до нас, затулити собою бодай на коротку мить усіх, щоб тебе побачили, стати відважним, не дбаючи й не думаючи про це.

Мова буде не про остаточну нелогічність вчинків і не про дивний брак мотивувань, яким відзначається ця історія,— залежатиме передовсім на тому, щоб разом з Яковенком стати очевидцями й учасниками майже неймовірного, опинитися на самому схрещенні подій.

Відважні платять. Яковенко мав заплатити життям. Гине людина — гине цілий світ, який вона в собі носить. Легко вмирають лише ті, в кого пусті душі. А коли в душі — дивне багатство?

Маємо рапорт, написаний Яковенком. Але мова буде не про його рапорт. Починати треба здалеку. З тої ночі, яка клубочилася теплими туманами і сонно блукала між таємничими шерехами землі і великою невідомістю моря.

...Воно слимачо вичапує з каламутних клубовиськ ночі, вистромлює з туману стесаний гостряк високого носа, присовується довгим боком до причальної стінки, і лише тоді стає чути глибинний помурк двигунів у залізних нетрях судна, несамоовитість, яка оточувала нічну з'яву, потиху відступає назад у темноті, байдужі протитуманні висвіти печатають іржаво-чорний борт прибудди жовтавими

розплесками, і під ними легко вчитується химерне наймення чужинця: "Омірос".

Вражає незвичність цих літер, несподівано породжених завдяки складній алхімії ночі, примарливому пересуванню корабля і світінню тигрячих очей портових прожекторів. Не схожі ті літери на звичну під усіма широтами латину, опецькувату, мов добре вгодовані католицькі абати, не нагадують нічим арабських письмен — отих вибризків нічної роси на холодному камені,— мало спільного в них і з кострубатістю готики, якою пиховито назначаються німецькі транспорти з Гамбурга, Кіля і Любека; ламливе паліччя цих літер у своїй примітивній незграбності затаює невисловну принадність, промовляє з них щось давнє-предавнє, літери спроквола формуються з кутів і замкненостей, бентежливих, неначе змертвілі очі забутих цивілізацій, крізь які прозирає вічність.

В рапорті Яковенка буде записано: "О третій годині ночі до причалу порту пришвартувалося грецьке торговельне судно "Омірос". Стояти на вахті коло трапа було наказано мені..."

Ніколи не знаєш, що подарує берегові розхитаний і розкриплений пароплав. Отаке чалапає від порту до порту, від одної землі до іншої, тицяється обшмугляним бортом до причалу, відкриває ляди своїх трюмів, гарчить лебідками, мов щось путяще, а там дивись — вивалює на берег то купу якогось ганчір'я, то химерне залізяччя, місце якому на смітнику, то щось сипке, а то громохке, а там підуть м'які паки бавовни, товстезні скрутні манільських канатів, сякі-такі циновки, акуратні бочечки, тяжкі, мов болячки, ящики.

Чомусь усі кораблі, які бачив Яковенко, були старі, пошарпані стихіями, так наче цей порт був на краю світу і, перш ніж до нього дістатися, судно мало пройти крізь усі сцілли й харібди нещастя і злигоднів.

Яковенка обгортала знудьгованість, як тільки йому випадало бути свідком квапливого випорожнювання якоїсь старої посудини: ладна вивернути всі свої нутрощі, аби лиш довести берегові, що даремно тиняється по морях. Він любив ті старі кораблі, які приходили непомітно, тихо і не квапилися скидати з себе таємничості, стояли в порту по кілька днів, загадкові й неприступні, мовби вмерлі.

Та він добре знав, що життя в тих сталевих посудинах не завмирає ні на мить, тому любив ходити й прислухатися. Бачив себе збоку й згори. Йде по вузькому пірсу повільно й роздумливо. А обабіч вузької бетонної стрічки круто вивищуються стіни бортів, поплямлених, пошарпаних, латаних-перелатаних.

А за тими бортами — писки, сичання, двигтіння, а то десь дзвякнули гігантські мідні тарелі: "Дзінь-нь!..", а то скаржний болісний стогін: "О-о-о-у-у!"

А вода тлуста, брудна, місиво непотребу, мотлоху (як багато покидьків після людини!), і кораблі стоять посеред тих покидьків так, мов уже ніколи більше не видобудуться на чисте вільне море. Може, тому деякі з них і поспішають віддати берегові все, що мають у своїх трюмах, аби тільки той берег відчепився од них, відпустив, дав змогу вийти знову на широкі води, втекти від сонливості гавані й набридливої шарпанини коротких портових хвиль.

Та Яковенко був ще надто молодий, щоб розуміти всі тонкощі, знати душі кораблів, збагнути всю глибину їхнього поведження. Підходив до них з позицій спостерігача, сприймав тільки зовнішність, йому імпонувала романтична загадковість чужинців, яка відразу зникала, тільки-но над бортом провисала незграбна пака бавовни чи ящик з наполовину зчорнілими бананами.

Природа не створила нічого досконалішого за жінку, а людина — за корабель. Принаймні так вважав Яковенко. Але мав переконання також, що й те і те лише до певної межі спроможне зберігати свою досконалість, переступивши її — губить геть усе. Чи досконалість у загадковості або й у таємничості? Не знав. Був ще надто молодий і недосвідчений, судив про все не з досвіду й твердих переконань, а здебільшого керуючись особистими відчуттями. Вважав, наприклад, що таємничість корабля ще побільшується, коли він, отак стоячи коло причалу непорушний, мовчазний і безлюдний на перший погляд, раптом мовби стріпнеться своїм великим тілом і десь серед палубних надбудов несподівано відчиняться дивної форми залізні дверцята і визирне звідти жіноче лице, або покажеться оголена по лікоть жіноча рука, яка поправляє зачіску, або з'являться на твердій палубі дві жіночі ноги, — це триватиме лише мить, і коли подумати, то нічого незвичайного тут і немає, просто жінка, яка працює в камбузі, мабуть, вирішила дихнути повітрям, чи покликати когось, чи глянути на чуже небо, на яке завжди хочеться поглянути людині, — однак такі хвилини Яковенко цінував чи не найвище. Ясна річ: жінка на кораблі — це порушення кимось там усталених правил, здається, навіть законів. Але, по-перше, Яковенко не знав жодних морських законів, бо ніколи не жив ні на морі, ні коло моря, по-друге, жодні закони, окрім тих, яким сам підкорявся у своїй службі, його поки що не обходили (та й кого вони обходять у дев'ятнадцять літ), і якби хто-небудь сказав йому, що всі закони створювалися колись тільки для того, щоб їх тепер ламали, як непотрібні й смішні, і навів оту дивну заборону перебування жінки на кораблі, Яковенко б радо пристав на бік тих, хто порушує, ламає, відкидає суворі ригори поведінки, не викликані необхідністю, а тільки чиеюсь примхою.

Монотонність служби, нудьга стояння коло чужих трапів, набридлива гуркотнява портових механізмів, буденність завантаження "іноземців", заклопотана метушня чоловіків, дощі, тумани, сонця, вітри — все забувалося в ту п'янливу мить незвичайності, яку дарувало тобі саме тільки скинення жіночої брови з-над високого борту. І де, заливши враз всіх диких марень вири і в'ялий ритм морський дня золотом п'янким, міцніш, ніж алкоголь, і гомінкіш, ніж ліри, любовний бродить сік із присмаком гірким.

Що могло бути неприступніше й прекрасніше за незнайому жінку на чужому кораблі, жінку, яку ти, власне, й не побачив до ладу, не міг роздивитися, а тільки бачив слід від неї, вабливий, мов слід від далекої зірки!

А в рапорті буде про сонце: "В порту стояла страшенна спека".

І то правда: сонце пекло вже цілий тиждень. Знай пекло і пекло.

— Понімаєш, яка штука? Сидиш ти в салоні сам собі пан, сам собі свиня. Старшина

перевіряє в іноземчиків паспорти, шльопає їм штампи прибуття-вибуття, а ти сидиш у кріслі, морду надуваєш, а вони все до тебе: містер-твістер, може, кока-коли, а то коньячку?

Єфрейтор Лясков задавака й брехуняра. Але його слухають завжди охоче. І Яковенко теж слухає і потай заздрить: чому не відпущено йому хоч краплину такої безтурботності, як її відміряно сторицями Ляскову?

— І ти як — розумієш, про що вони говорять? — питає він похмуро Ляскова.

— Аякже!

— Про що ж саме?

— А я не прислухаюся!

Виснажлива одноманітність прикордонницького життя: вахта, сон, заняття. Дні, місяці, роки. Навіть прихід іноземних суден не ламає цієї одноманітності. День приходить, і день відходить, і хтось собі мандрує, а ти зостаєшся. Все набридає. Починаєш ловити себе на думці, що повторюються і ті речі, яким це невластиво: радіо, книжки, газети, кіно. Здається тобі, що ти вже чув таку передачу, читав таку книжку, зустрічався з ідентичними газетними заголовками й закликами, а вже про кіногероїв — і казати нічого: їх можна звести до кількох стереотипів. Оце тобі Лолобріджіда, а це Бондарчук, а тут Мастройянні, а там Самойлова, а до неї Баталов та ще Савельєва або ж Одрі Хепберн. А чи бачили ви Спенсера Тресі або Фернанделя? Тоді подивіться на Яковченка або й на Тарапуньку на гірший кінець.

Тому прикордонники люблять розповіді. Розповідають усі, найбільше ж і найохочіше — Лясков. Для нього немає заборонених тем, він нічого не приховує, не лишає для власного вжитку нічого інтимного, не боїться видатися смішним, невдахою,— для нього не існує слова "поразка". Лясков не боїться нічого!

— Понімаєш, яка штука! — розсівшись у курилці, теревенить він.— Ходив я на траулері в Охотському морі...

— І там устиг побувати? — не вірить хтось із прикордонників.

— А що? Завербувався в Одесі, квиток у зуби, на ТУ-104, жух-жух — і вже тобі синее море, белый пароход, сядем поедем на Дальний Восток!.. В наш час... Да, так от, понімаєш, яка штука... плаваєм, ловим рибку, малу й велику, крабів, кальмарів...

— Китів,— підказує хтось.

— І тебе б за губу впіймали, якби попався,— мимохідь кидає Лясков.— Але тут, понімаєш, яка штука, приймаємо радіограму йти до такого-то острова, здати вилов... Ну, як почули ми про той острів — всенародний траур!

— Що там — пірати? — знов той, що закидав про китів.

— Женщини! — Лясков обводить усіх торжествуючим поглядом, повторює знов: — Женщини! Вісім тисяч женщин на острові і нуль цілих мужчин! Ясно, яка штука!

— І що ж вони там роблять? — осміхаючись питає Яковенко.

— Понімаєш, яка штука, якісь лопухи вербували на рибозавод і навербували самих дівчат... Звезли їх усіх на острів, глянули — трагізм! І став острів жіночий!

— І що?

— І що, і що! — перекиривляє Лясков.— Вісім тисяч дівчат, харчі добрі, повітря морське, настрій бадьорий, а хлопців і напоказ нема! Понімаєш, яка штука? А тут нам радіограма: топайте до острова і здайте своїх кальмарів отим амазонкам! Ясно? Капітан — у паніці. У нього сім'я — троє дітей, кохана дружина. Фотокарточка в каюті на столі, лягає і встає — на фотокарточку дивиться. А поткнись на острів — розженять і моментально оженять! Понімаєш, яка штука? Вісім же тисяч?

— Ну, а ти?

— А мені що: я холостий і нежонатий! Думаю так: виберу найкрасивішу з восьми тисяч, квіточок в зуби, на ТУ-104 і жих-жих до Одеси. І пройдемося по Приморському бульвару туди-сюди, а потім — на Дерібасівську і...

— Так ти одружений? — питає Яковенко навмисно, хоч усі знають, що Лясков холостяк і вічно буде холостякувати, як сам він заявляв принаймні тисячі разів.

— Можеш ти мати солідність і не перебивати! — огризається Лясков.— Понімаєш, яка штука. Приходимо ми в порт. Ну там, ясно, все робить техніка, людей мало, не розбереш, жінки чи наш брат... Порядок поки що... Відпускає капітан команду на берег—ніхто не йде. Бояться. Тут уже замполіт: товариші, так і так, ви повинні нести свою високу свідомість до місцевого населення, яке відрізане від материка і так далі... Я виступаю наперед і заявляю, що все життя мріяв нести свідомість і понесу й тут, раз так припекло... Ну, і зі мною ще там набралось десятків хлопців таких, що пальця в рота не клади... Топаем на берег, дивимось, понімаєш, яка штука: застава. Прикордонники. Такі, як оце ми з вами. Тільки в нас застава чим огорожена? Тополями? А там — два ряди колючого дроту! Ясно! Фортифікація на випадок женського нападу! Ну, тут половина з нашого загону зробила поворот на вісімнадцять румбів — і дьору! А ми сміливо й рішуче вперед! Ідемо вулицею. Городок нічого собі. Як у пісні про гітари. Народу, правда, малувато. Понімаєш, яка штука, зовсім нема народу на вулиці. Бо городок такий добрячий вибудували, а народу ж вісім тисяч! А що таке вісім тисяч! Те спить, те обідає, те в носі колуває... От тобі на вулиці й пусто!.. А так все в порядку: магазини, перукарні, пошта-телеграф, кінотеатр, кафе "Берізка"... Ну, мої хлопці, як іноземні туристи, сунуть далі, щоб усі пам'ятні місця відзначити відповідним манером, а я, не довго думаючи,— в кафе "Берізку"! Хватону, думаю, двісті грам для бадьорості, а там видно буде! Вестибюль — модерн! Решіточки, квіточки, тралі-валі... Гардеробниця — дівчина. Усміхається, простягає ручку — картузик, мовляв. Ну мені що, жалко! На тобі картузик, а усміхайся за свою зарплату, нас цим не купиш, з восьми тисяч ми можемо вибрати ще й не таку! Мерщій до залу, стаю на порозі, дивлюсь... Понімаєш, яка штука! Повен зал дівчат! Сидять за такими модерними столиками, в таких модерних блузочках і платтячках — все, як в Одесі! — і попивають собі чорну каву, хоч би хни! Столики всі на чотири особи, а більше як три ніде немає. А то по дві, а то й по одній! Сидять, ждуть женихів з-за моря! Трагізм! Став я на порозі, а вони на мене стрель-стрель очима! А очі ж які! Як в універмазі — вибирай, що душі вгодно! Ну тут, понімаєш, яка штука, я прицілююся ще здалеку, беру на гачок таку блондиночку, в рожевій безрукавочці, таку, понімаєш, як ото на фарфорових чашках малюють,— і

повний вперед! Коло неї там ще дві сидять, але я на них нуль уваги, для мене головне блондинесочка і вільний стільчик коло її столика. "Морський привіт! — кажу.— Дозвольте пришвартуватися в вашій гавані?" А блондиночка таким мені арктично-антарктичним голосом: "Зайнято!" Понімаєш, яка штука: хтось її вже взяв на приціл. "Ким же,— питаю,— зайнято?" — "Подруга скоро прийде". Ну, раз мене міняють на подругу, то пошукаємо собі серед восьми тисяч іншого об'єкта. Моментально орієнтуюся в обстановці і беру курс на брюнетку, в голубому платті, з такими якимись воланчиками чи чорт його зна, як воно називається. Одним словом, щось таке делікатне і навколо шиї, і навколо рук, і внизу. А брюнеточка така вогниста, як сонячний протуберанець! Там уже цілих два стільці вільні. Привіт! привіт!. Дозвольте? Не дозволяємо. Чому? А все тому ж. Знову ждуть подруг. Тепер уже аж двох! "Де ж вони, ваші подруги?" — питаю. "В перукарні, зачіски роблять".— "Для кого?" — "Для себе. Раз на своїй голові, виходить, для себе". Понімаєш, яка штука: ображають. Натякають, що я не дуже розчесаний. А в мене чуб завжди заплутаний, як ідеалістична філософія. Ну, тут мене зовсім заїло. Раз так, думаю, піду до бідної й самотньої! Не вибираючи йду до столика, де сидить одна. Сидить, сьорбає каву і дивиться на мене з-за чашки, як з-за Китайської стіни. І вже ні блондинка, ні брюнетка. Ніяка. В Одесі я до такої й за премію б не підійшов! "Дозвольте?" — "Зайнято".— "Всі три?" — "Уявіть собі".— "Подруги?" — "Вгадали". Понімаєш, яка штука! Знущають вони, чи що! "Де ж ваші подруги?" — питаю.— Може, в турецькій бані?" — "На заняттях. У театральній студії". Як почув я про театральну студію, плюнув, повернувся — і ходу з кафе "Берізка"! Та, в модерному вестибюлі, гукає вслід: "Картузик забули, товаришу краболов!" Взяв я картузик — і додому! А мої друзяки вже там, і у всіх любовні пригоди точно такі самі, як і в мене. Понімаєш, яка штука!..

— А колючий дріт навколо застави? — по хвилі спитав Яковенко.

— З війни лишився. А начальник застави хазяйновитий попався. Хай, каже, може, колись пригодиться...

Поки Яковенко стояв коло трапа "Оміроса", Лясков побував із старшиною на судні, сходячи на берег, клацнув пальцями перед обличчям у Яковенка, прошепотів, щоб не чув старшина:

— Там кадри, будь здоров!

Яковенко знизав плечима. Його не обходили зацікавлення Ляскова. Мабуть, знову йшлося про якусь дівчину, тепер уже Іноземку. І знов брехатиме Лясков, як познайомився, як півгодини розмовляв з нею, як домовився про побачення на березі. А потім — смішний кінець наполовину, а то й цілком вигаданої історії, і Лясков перший сміятиметься з себе, і це йому надзвичайно личитиме. Йому личило все: і смішне, й сумне. Яковенко теж міг би розповісти про себе що-небудь смішне.

Як був ще малим хлопцем, часто парубота витворяла з ним поганий жарт. В селі в них була ряба Федорка, мала всього надто багато: обличчя, грудей, стегон. Їй завжди було жарко, особливо влітку. Сиділа в хатині коло розчиненого вікна за густим кущем бузку, ждала свого чоловіка, який працював колгоспним шофером і завжди десь

метався на "газоні". А Федорці було жарко, вона ховалася в затінок за кущем бузку, заплющивши очі, тяжко сапала, виставляла у вікно товсті свої плечі... Великі хлопці, мабуть, заздрили Яковенкові, що мав на диво гарне личко, заманювали його до Федорчиного куща, боляче штурхали попідбіччю і не відпускали, поки не згоджувався він робити, що велять. Тоді підхоплювали його на руки, розгойдували і кидали просто в кущ. Він летів у бузок, кричав: "Тітко, дайте я вас поцілую!" Товсті гілки спружинювали, відкидали його назад саме тоді, коли він був зовсім близько до розгніваного товстого Федорчиного лиця. Виборсувався з куща і втікав.

А за кілька днів знову те саме: живою бомбою проломлюється він крізь бузок, заплющені від страху очі, відчайдушний крик: "Тітко, дайте я вас поцілую!"

І ще багато разів повторювали з ним неприємний жарт, аж поки сталося те, чого хотіли хлопці: гілля вчасно не спружинило, не відкинуло Яковенка, і він врізався в Федорку, в її всеохоплюючу м'якість, у її вулканічно пашіюче тіло і гадав, що то вже кінець, що ця велика й страшна жінка знівечить його, та воно й заповідалося на те, бо Федорка гарикнула йому назустріч:

"Ану ж, що воно тут за цілувальник! — Але, побачивши мальоване Яковенкове личко, злагідніла, промурмотіла: — Диви, яке гарне хлоп'я", — і Яковенко відчув на собі щось дивно бентежливе, вологе, гаряче, незбагненне. Вже потім, коли Федорка відпустила його і він відбіг од вікна, прикритого кущем бузку, на добрячу відстань, збагнув: то був поцілунок. Федорка його поцілувала!

Нікому ніколи не казав про той поцілунок, а пам'ятав його завжди. Дай на зуби Ляскову таку історію — хвалився б — не нахвалився! А Яковенко вважав так: навіщо?

Мав і сумну історію. Мабуть, ні в кого не було такої. Але теж ніколи не розповідав. Переживав її сам, доповнював, добудовував, з роками вимальовувалася та подія для нього дедалі дивніше і неймовірніше, вже й сам не міг точно визначити, де тут правда, а де вигадка, іноді переставав вірити, здавалося йому все те поганим сном або, як ото співається: кажуть люди, кажуть...

Сумна історія.

Про дощ. Власне, й не про дощ, а про старшу сестру Тетянку.

Всі Яковенки були вродливі. Смагляві, окаті, з вогнем у погляді. Тетянка отримала в спадок того вогню найбільше. Обпалювала всіх. Ще в школі в неї закохувалися всі вчителі. Молоді шофери, прочувши про небачену красуню, з'їздилися з усього району й виспівували попідвіконню в Яковенків сигналами своїх машин новітні степові серенади. Рано чи пізно ми починаємо платити світові тим самим, чим платить він нам. Таня теж не вистояла перед легіонами залицальників, вона й у гадці не мала грати роль снігової королеви, красуні з кам'яним серцем — вона теж закохалась. І щоб далеко не ходити — у вчителя. Вчитель був зовні так собі: ні те ні се. Викладав у десятих класах математику. Дразнили його Сироваткою, бо мав щось у собі спільне з тим молочним продуктом: завжди трохи кислуватий, засняділий на виду, говорив знудьговано, неохоче, не любив сміятися. Зате розум мав точніший за таблицю множення. Коли ставав перед дошкою, брав крейду до рук і починав виписувати на дошці цифри й

формули, зникала його сонливість, засняділість, увесь він мовби світився, і думки його виіскрювалися перед учнівськими поглядами гострі, точні, засліплюючі. Прізвище математикове було — Дерєга. Хоча прізвище тут не грає жодної ролі. Мало кому яке прізвище вліпили його предки!

Можна б розповідати довго, а можна й зовсім коротко: після десятого класу Таня одружилася з Дерєгою. Розписалися вони в суботу двадцять першого червня, в неділю мало бути весілля (Яковенки закололи кабанчика, закупили того-сього в кооперації, а дещо й самі зварили, щоб міцніше було), але вдосвіта почалася війна, весь партійний актив викликали до райцентру, поїхав і Дерєга.

Війну всі збиралися виграти днів за три-чотири. Такої самої думки був і Дерєга. Поки що ж довелося копати протитанкові рови в таких місцях, куди німців ніхто не допускав навіть у найхворобливіших мареннях. Однак німці чомусь не розділяли легковажних думок про закінчення війни за три-чотири дні, війна тривала вже три місяці, німецькі танки наближалися до протитанкових ровів, викопаних колишніми учнями Дерєги. Дерєгу знову викликали в район, він десь їздив, щось робив, потім забрав Таню і зник з села. Зник назавжди.

Той сонний, збайдужілий над своїми формулами чоловік з невідомих причин і ще з невідоміших міркувань (міркування начальства для простих людей завжди невідомі і часто досить дивні, але, мабуть, так воно треба!) став командиром партизанського загону, основне ядро якого складали активісти, полишені в тилу ворога. Точний математичний розум пригодився Дерєзі вже в час підготовки до партизанської діяльності. Він загодя організував собі надійні бази, мав продукти, зброю, мав твердих людей, на яких мав покластися. Наслідок: жодного провалу. Німці не змогли винюхати жодної бази Дерєжиного загону. Вони взагалі не могли збагнути, звідкіля той загін налітає, де він розташовується, який він. Партизани Дерєги гриміли в тих краях, наводячи на фашистів майже містичний жах. Вони прозвали Дерєгу Партизан Чорт, бо навіть його прізвища довгий час не знали, як нічого не знали про нього і його хлопців.

Чи треба казати, що Таня весь час була разом з Дерєгою? Може, то вона й надавала йому такої нечуваної снаги, бо хіба ж кохання не перероджувало найчерствіших людей і не робило героями миршавих й упосліджених! Але Яковенко, намагаючись бути об'єктивним у своїх думаннях про все це, витлумачував Дерєжині успіхи тільки точністю його розуму. В командирів завжди повинен бути точний, як математичні формули, розум. Безжально точний!

А загін тим часом більшав і більшав. Прилучалися до нього місцеві селяни. Ішли комсомольці. Багато додалося солдатів, що попадали в оточення (їх ще й досі звуть "оточеннями" всі ті, кого слід би по справедливості називати "втікачами"). До зими загін перетворився на бригаду, і вже Дерєга вважався мовби полковником чи навіть невеличким генералом, а тут у лісах об'явився справжній партизанський генерал, і Дерєга попросився під його руку, ввійшов своєю бригадою до партизанського об'єднання, яке заволоділо цілим лісовим краєм.

Серед інших прибульців появився в Дерєжиній бригаді і колишній його учень.

Назвати його можна б так: Петренко Дмитро або Дмитренко Петро, це вже кому як сподобається. Бо знову ж таки не в іменах суть, а у вчинках.

Той Дмитренко чи Петренко колись теж був закоханий у Таню, але Дереха, мабуть, цього не знав, зате добре знав, що Дмитренко-Петренко з математики завжди йшов непогано. Чому б не взяти такого хлопця в бригаду? Та й потім: кого ж брати, якщо не своїх колишніх учнів?

Петренко-Дмитренко відразу став крутитися в штабі коло Тетянки, яка виконувала службу радистки. Вона й взагалі ще з школи терпіти його не могла, а тим більше не стала терпіти його коло себе тут. Напалася на чоловіка: нащо взяв цього вертуна?

Той промовчав, але згодом відправив Петренка-Дмитренка в один загін. Таня забула про нього й думати. Помилилася. Якщо вже хочеш усунути ненависну тобі людину, яка може принести шкоду, то будь послідовний у своїй ненависті, ніколи не зупиняйся на півдорозі. Інакше біда! Але такі грікі істини засвоюються тільки з довгими роками життя. А Таня мала за плечима вісімнадцять літ. Замало для вміння ненавидіти.

Дереха любив купатися. Мав у лісі потаємну баньку, навідувався туди, як тільки вибирав вільну годинку. Їхав тільки удвох з ординарцем. Там теж було два-три вірні партизани, ото й увесь "гарнізон". Навколо десятки кілометрів партизанського краю, невсипущі пости за кожним деревом і кущем — не пролізе й миша. Командир бригади міг вільно випарюватися й викупуватися, виганяти березовим віничком втому з тіла. Партизани не заважали своєму командирові. Ординарець витупцював коло коней, не випускаючи з рук автомата. Двоє жвавих хлопців кололи дубові та соснові дрова і знай підносили їх до баньки, де досвідчений дідок Рибченко нажарював каміння для пару, грів воду, годив командирові, як рідна мати.

Не знала Таня, що Петренко-Дмитренко опинився серед дровоколів потаємної лісової баньки. Та, здається, вона й про баньку нічого не знала.

А далі все відбулося дуже просто. Ординарець підстрибував на рипучому снігу коло коней, Петренко-Дмитренко вискочив з сарайчика, де вони з напарником кололи дрова, і бігом рушив до баньки, несучи поперед себе оберемок дров. Зосліпу він налетів на ординарця, впіймав сторчака, розсипав дрова, ординарець незлобиво засміявся і кинувся допомагати Петренкові-Дмитренкові збирати важкі дубові поліна. І коли він нахилився, Петренко-Дмитренко вдарив його найважчим поліном по голові. Ординарець упав, і Петренко-Дмитренко бив його, поки розтовк юнакові голову на лемішку. Напарника свого не остерігався, бо той лежав у сарайчику зарубаний сокирою. (Декого може здивувати така нелюдська жорстокість у вісімнадцятилітньому хлопцеві. Але ніколи не шукайте лагідних зрадників!) Дід Рибченко не становив жодних труднощів. Перевдягнені партизанами поліцаї, яких Петренко-Дмитренко покликав зі схову, не дали дідові й кавкнути. А Дереху взяли голого.

Закушкали в кожухи, кинули на сани і повезли крізь усі партизанські застави, бо Петренко-Дмитренко знав усі паролі, та і його знали скрізь, вірили.

Коли Таня довідалася, що Дереха в гестапівській тюрмі, вона мовчки зібралась і

того ж дня вже була в місті. А ще за день пробилася до начальника гестапо. Ніхто не чув їхньої розмови. Але вона була, вона неодмінно мусила бути, і тому Яковенко ще малим став складати в ній слово до слова, незграбно й невміло, і з часом та розмова, дивна, нереальна, цілком протиприродна, дедалі виразніше лунала в ньому, але передати будь-кому її він не міг і не вмів, тому відтворити її тут буде важко. Але спробуємо. Ось та розмова:

ВІН. Ти хто така?

ВОНА. Тетяна.

ВІН. Чого тобі?

ВОНА. Я хочу залишитися тут.

ВІН. Право вирішувати належить тільки мені.

ВОНА. От я й вимагаю, щоб ти вирішив.

ВІН. Хто ти така?

ВОНА. Сказала вже.

ВІН. Ти партизанка?

ВОНА. Не грає ролі.

ВІН. Я накажу тебе повісити.

ВОНА. Мені однаково.

ВІН. Але шкода вішати таку гарну жінку.

ВОНА. Я це знаю.

ВІН. Що ти знаєш?

ВОНА. Що я вродлива і що подобаюсь усім чоловікам. І тобі теж.

ВІН. Обережно! Я не всі.

ВОНА. Тому я й прийшла саме до тебе. У тебе влада, у мене — краса.

ВІН. Ти досить нахабна.

ВОНА. У тебе страшна влада. Але не наді мною. Ти бачив коли-небудь таку, як я?

ВІН. Обережно! Ці сарматські жарти... Що б ти хотіла за?..

ВОНА. Працювати в тюрмі.

ВІН. У тюрмі? Ким?

ВОНА. Хіба я знаю? Прибиральницею, чи що.

ВІН. Там немає прибиральниць.

ВОНА. А ти зроби.

ВІН. І що?

ВОНА. І нічого...

ВІН. Тут якась підступність... Ти не все сказала...

ВОНА. Ти вгадав. Ти повинен пообіцяти мені лишити живим одного чоловіка...

ВІН. Ніяких обіцянок!

ВОНА. Тоді я йду!

ВІН. Ти нікуди не підеш. Звідси ніхто не виходить. Мертві — так. Живі — ніколи.

ВОНА. Не лякай. Я можу бути потрібна тобі тільки жива.

ВІН. Жива, жива... Ти надто жива, щоб бачити тебе мертвою! Хто той чоловік?

ВОНА. Ти повинен дати мені слово.

ВІН. Я не можу давати слово, не знаючи імені.

ВОНА. Можеш. Ось я перед тобою, і я вимагаю, якщо ти хочеш мати таку жінку...

ВІН. Це цинічний торг! Ганьба!.. Ну гаразд... Припустімо, я даю слово не чіпати цього міфічного скіфа...

ВОНА. Дай слово честі! Заприсягнися!

ВІН. Сказав — не повторюю. Хто він?

ВОНА. Дерега.

ВІН. Неможливо! Його повісять.

ВОНА. Тоді я піду. Або можете вішати мене разом з ним.

ВІН. Ти абсолютно божевільна жінка! Ми можемо ще щось придумати.

ВОНА. Тільки одне: Дерега повинен лишитися живий!

ВІН. Ну... я можу обіцяти тобі... Принаймні поки я тут... він... я не можу випустити його, ясна річ... це абсолютно неможливо, але... ну, він буде живий... допоки...

ВОНА. Добре. Але я повинна мати гарантії. Щодня бачити його...

ВІН. Це виключено. Жодних контактів!

ВОНА. Гаразд. Здалеку. Під час прогулянок.

ВІН. Прогулянок? Щоб він утік? Цей страшний партизан! Ні, ні!..

ВОНА. Тоді пускайте мене до нього в камеру. Щоб я могла пересвідчитися...

ВІН. Ну, так... Ти входитимеш до нього в камеру на... на десять секунд... але жодного слова...

ВОНА. Тричі на день...

ВІН. Це вже занадто!

ВОНА. Тричі по десять секунд — це ж ніщо!.. Хіба ти хочеш від мене тільки тридцять секунд на день?

ВІН. Я продаю душу самому сатані! Ти матимеш те, що хочеш!..

Так Тетянка рятувала Дерету. Жахливих два місяці. Вона вивчила всі години чергувань і змін німецької варти, викреслила найдетальніші плани гестапівської тюрми, все передала партизанам, сама командувала нальотом партизан на місто, сама вбила начальника гестапо, який був її коханцем...

І першої ж ночі розповіла Дерезі все. Він сидів у лісовій хатинці чистий, вимитий, у новій білизні, сидів коло вікна, мовчки думав, довго думав, потім підвівся, підійшов до здерев'янілої від його довгої мовчанки Тетяни, сказав:

"Я, звичайно, дякую, що врятувала мене від шибениці... І за геройство, проявлене... Винен у всьому насамперед я сам. Потім цей Петренко-Дмитренко... Ми його знайдемо. Але з тобою... Я змушений передати твою справу до трибуналу, бо ти зрадила... Я можу простити, але що я?.. Один чоловік... Закоханий... Закохані не мають права приймати рішення".

"Отже, і я не мала права приймати рішення, коли хотіла тебе врятувати?" — тихо спитала вона.

"Очевидно... Тобою керувала твоя пристрасть, а не загальна ідея... А втім, я

заплутався... Тут усе так переплітається... Ясно тільки одне: ти зрадила Вітчизну".

"Я? Зрадила? А що таке Вітчизна? Хтось над нами? І тільки він має право діяти від імені Вітчизни? А чому я не можу нести в собі теж якусь частку цього наймення? Чому Вітчизна — це завжди хтось і щось, а не я і не ти? Чому?"

"Я не знаю. Знаю тільки те, що ти повинна стати перед трибуналом".

"Я люблю тебе".

"Так. І я теж... Але — завтра ти повинна..."

"То, може, сьогодні?" — спитала вона й стала одягатися.

Жінки часто плачуть, щоб полегшити страждання. Таня не заплакала з того вечора жодного разу.

Партизанський трибунал складався з трьох чоловік. Така тоді чомусь була традиція. Ні більше, ні менше — троє. Слід, мабуть, трохи розповісти про членів трибуналу.

Найстарший був трибунальщиком від народження. Не вірив нікому: ні рідній матері, ні батькові, навіть собі не вірив. Щодня оглядав себе в дзеркало, обмацував, аби пересвідчитися, що це справді він, що підступний ворог не умудрився підмінити його кимось іншим. Окрім того, мав тверде переконання, що під військовий трибунал ніхто без провини не попадає, а щоб не помилитися в кваліфікації провин і злочинів, голосував завжди тільки за один вид покарання: смерть!

Другий був набагато молодший, м'який, податливий, любив пожартувати, любив добре попоїсти, випити, любив жінок, не вмів ні в чому собі відмовляти. А раз так, то завжди боявся, що в нього можуть відібрати якесь із життєвих задоволень, позбавити його хоч одної з улюблених принад життя, і легко згоджуватися з тими, хто командував, наказував, хто був твердий, рішучий. Вони здавалися йому безгрішними й непомилними, як віруючому господь бог. Чи слід казати, що в трибуналі він завжди тяг руку за старшим. Щоправда, іноді намагався якось відбутися жартом, говорив навіть про помилування чи там пробачення, але коли старший суворо зводив до перенісся острішки брів, молодший швидко вклякав і давав згоду на розстріл звинуваченого. Все-таки приємно бути послідовним, хай навіть і в несправедливості.

Третім членом трибуналу на той час у бригаді була... дівчина. Факт нечуваний і трохи дивний, але якщо взяти до уваги, що та дівчина перед війною встигла закінчити три курси юридичного факультету, то все стане зрозумілим. За тою дівчиною стояла молодість, стояла висока закоханість у життя, коли життя цінується не за наїдки й напитки і не за сумнівні втіхи, а просто за те, що маєш змогу дихати, сміятися, милуватися квітами, дивитися на небо, лічити зорі... І ще стояв за дівчиною Закон, якому вона готувалася слугувати, Закон, що не підлягає скороминущим вітрам політики, не підкоряється тимчасовим настроям щонайвищих керівників, не виконує іноді сумнівних, так званих "вимог часу". Тому серед трьох членів трибуналу дівчина була найсправедливіша і найтвердіша в своїй справедливості.

Розповідати про перебіг Тетянчиної справи в трибуналі тяжко, соромно й боляче. В партизанському архіві збереглося все. Охочі можуть прочитати (чи знайдуться охочі?).

Нас цікавить вирок.

Двоє одностайно проголосували за розстріл. Легко догадатися, хто саме: обидва чоловіки, причому першим подав голос старший, а вже молодший тільки приєднався. Так і сказав: "Приєднуюсь".

Дівчина проголосувала "проти". І не тільки проголосувала, а заявила вотум сепаратум, тобто висловила свою окрему думку, в якій наполягала на помилуванні Тані і — навіть! — на клопотанні про її нагородження! Річ нечувана в справах трибуналу, про що досвідчений голова тої ж миті і заявив. Але дівчину не налякала його заява, вона сказала, що не дозволить розстріляти жінку, яка заради кохання пожертвувала навіть коханням, чого чоловіки ніколи не зможуть зрозуміти, а крім того...

"Що "крім того"?" — спитав молодший член трибуналу, якому це починало подобатися. Йому взагалі було б ліпше сидіти не в трибуналі, а в оперетці: дуже охочий до забав і сміху був той чоловік.

"А крім того, вона героїчна жінка!"

"Вона зрадниця, і її треба розстріляти!" — це, ясна річ, старший.

"А може, справді... зважаючи на..." — почав молодший своє балансування між двома полюсами.

"Вона зрадила!" — вперто повторював старший.

"Тільки своєму чоловікові", — це дівчина.

"Але з ворогом!"

"Для нашої справи!"

"Ми не можемо..." — старший змовк, бо заплутався, але відразу знов узявся за своє: — Наказ командира — покарати її!"

"А хіба ми повинні слухатися наказів? Тоді навіщо ми? Закон не має слухатися окремих осіб".

"Ох, ніколи не заводьтеся з жінками!" — засміявся молодший член трибуналу.

"Вам важко збагнути жінок, бо вони завжди великодушніші за чоловіків! — відрубала дівчина. — Я вимагаю помилування!"

"А я — розстрілу!" — кричав старший.

"А може, їй щось таке... легеньке? — запропонував молодший. — Щоб відчула і належно..."

"Помилування, до того ж цілковите!"

"Розстріл!"

Так вони сперечалися, а той третій все просовувався поміж їхніми крайніми позиціями та все вигадував якісь форми покарання, які б примирили трибунал, бо негоже, коли навіть троє людей не можуть ніяк дійти спільної думки. Єдність потрібна, монолітність у всьому! Навіть у помилках і заблудах, коли диктуються вони вищими інтересами.

І таки вмовив. Вирішено було відправити Таню в один з віддалених загонів рядовим партизаном, перед тим обстригти публічно й переодягнути в чоловіче вбрання.

Вирок трибуналу мав затвердити командир бригади. Зважаючи на незвичайність

справи, він міг би доручити затвердження своєму заступникові, але не такі тоді були часи і не така людина був Деріга, щоб комусь там щось передоручати. Він сам перехрестив вирок криваво-червоним написом: "Затверджую!"

І все відбулося так, як ухвалив трибунал. І сам Деріга був присутнім, коли обстригали й одягали в ношені-переношені чоловічі лахи його Тетянку, сам дав їй гвинтівку з примкнутим багнетом, і всі дивувалися, як може знести молода жінка таку наругу і чому не шпортне свого колишнього чоловіка багнетом?

Але Тетянка знесла все. Попросила в партизана, який віз її в далекий загін, махри, закурила, стала говорити навмисно хрипким голосом. Звикала до чоловічої своєї ролі і долі...

В загоні пробула недовго. Стояли тоді гарні теплі дні. В лісах дихалось особливо легко й святково. А потім уночі пішов дощ. Загін робив великий нічний перехід, на ранок мали перебратися до іншого лісу, ще пишнішого і прекраснішого, брели по пояс у травах, продиралися крізь гущавину, крізь зелене віття, а на всьому лежала важка роса, і до ранку вони позабейкувалися так, що не хотілося й дивитися один на одного, і їхній командир вирішив поєднати перепочинок з купіллям, бо натрапили над ранок вони в глибині соснового лісу на приховану партизанську баньку.

Було виставлено вартових, зроблено все, як годилося, зроблено швидко й точно. А потім носили воду й розпалювали баньку, і теплий дим зав'юнився попід соснами, і всі мерщій стали здирати з себе мокрий, облипаючий одяг, і всі дивувалися, що можна так забруднитися в чистих росах. Потім усі ці напівголі, звеселілі від очікуваної купелі люди раптом здригнулися від несподіваного звуку, хоч звикли до того звуку, жили серед таких звуків...

То був короткий і жорстокий постріл з трофейного пістолета. Пролунав він з-за причілка баньки, тої самої баньки, звідки взимку було взято Дерігу (хоч про це, здається, ніхто й не відав). Усі кинулися туди і побачили нового партизана, якого ніхто ще й не взнав, побачили, що то жінка — прекрасна молода жінка, обліплена мокрим одягом. Вона сиділа, прихилившись до соснових колод причілка, прихилившись небало і стомлено, дивилася на всіх чорними очима, в яких навік заляк зелений лісовий світ. Тоненький прутик молодої вільхи гінко вивищувався над мертвою, і над саме її обличчя з вузького листка, виставленого, мов рука долі, нависла велика крапля роси, готова щомиті важко впасти.

Може, стояли партизани, дивлячись на ту краплю зовсім коротку мить, але для Яковенка ця сцена тривала ось уже багато-багато років. Так і здавалося йому, що й досі стоять у зарощеному лісі мовчазні, вимучені й вимочені партизани і мовчки дивляться на його мертву сестру Тетянку.

Яковенко ніколи не бачив своєї сестри. Знає її тільки з фотографії. Тепер, з відстані двох десятиків років, можна б спробувати знайти винних. Але й тепер важко.

А може, у всьому завинила роса?

Відлуння цієї трагічної історії можна знайти в рапортів Яковенка. Там стоїть: "Людина повинна бути горда. І якщо вже так, то горда послідовно".

На трап не ступила жодна нога. Безглуздям було б ждати, що хтось зійде на берег о четвертій чи п'ятій ранку. "Омірос" сонно притулився до причалу, сонно завмер, і здавалося, що на ньому або ж усі сплять, або й зовсім нема нікого живого. Судно-привид, судно-примара. Не чути криків-гуків, нема тупотіння й біготняви на палубі, ніхто не дивується чужому порту, нікого не цікавить берег. Невидимий капітан десь дає нечутні команди, невидимі люди невидимо їх виконують, хтось кидає на причал товсті канати, хтось вправно спускає трап — і знову все мертве, сонне, байдуже. А старе судно таке, немов воно воскресло з прадавніх-давен, виринуло з океанського дна. На корабельному кладовищі "Омірос" вважався б найпоказнішим експонатом. У нього так мало було спільного з будь-чим живим, що Яковенко, власне, й не ждав, щоб хтось зійшов з "грека".

Спокійно достояв до кінця своєї зміни й передав пост Ляскову, який лаявся, що його рано розбудили, й ще лаявся, коли побачив обшарпаний борт "Оміроса".

— Це нижче моєї гідності — стояти коло такого обдертюха! — бурчав Лясков.

А Яковенко швидко дійшов до застави і, не гаючись, поклався спати, бо прикордонник спить не тоді, коли настає ніч, а коли має час для сну.

Щось там йому приснилось, але він не збагнув, що саме. І прокинувся, не дославши своєї норми, що вже й зовсім не властиве для такого молодого хлопця, та ще й змороженого щоденним стоянням на посту.

Яковенко лежав на своїй вузькій залізній коєчці, прислухався до звичних звуків заставського життя (тупотіли чоботи наряди по коридору, дзвонив телефон у чергового, старшина Кайнаров вимовляв своє "і борщ", у ленінській кімнаті хтось крутив приймача, шукаючи, що серцю миле) і пробував згадати, що ж саме йому приснилося.

Так і не згадав. Зате пригадалося йому сіно. Любив отак, прокинувшись, вдавати, ніби спить, і перебирати сторінки пам'яті.

Зовсім неждано пригадалась йому пригода з сіном.

Останнє літо перед армією провів у колгоспі мотористом. На двох зчалених до купи дніпровських дубах установили човновий двигунець, примаїстрували зверху дубів широкий дерев'яний поміст, і Яковенко цим "катамараном" переправляв на задніпровські випаси худобу, возив з островів сіно. Коли не стало роботи в селі, його послали в далеку лісову бригаду. Там, на дніпровському старику, притулився невеликий хутір. Обіймали його з трьох боків старезні діброви й молоді сосняки, а з четвертого — зеленіли на староводді дикими травами довгасті острови й острівці, прикрашені дуплистими вербами й густими лозами. Таким Яковенко пам'ятав хутір ще з дитинства, таким він лишався і досі.

Яковенко виїхав до хутора перед заходом сонця, бо плисти туди треба було не більше години, але заплутався серед піщаних кіс, які Дніпро нагортав тут щороку в найнесподіваніших місцях. Сонце зайшло, на річці швидко стемніло, з чорної води то там, то там винурювали білі коси і запліталися перед очима в хлопця, неначе виткі руки казкових русалок, під днищами дубів зловісно терлися тверді хребтища перекатів, білі русалки щодалі більше зштовхували незграбне дводубів'я на мілини — довелося

причалити.

Яковенко ткнувся в рипучу косу, підтяг трохи дуби, щоб не знесло їх водою, ліг на ще теплому піску і вмиг заснув. Тобто й не заснув, а задрімав, бо ще вухо його вловлювало довколишні звуки: тихе хлюпотіння річки, далеке гавкання собак у селі, завивання мотора машини, що, мабуть, буксувала десь у піску. Та дивно: чим глибше він занурювався в сон, тим чутніше хлюпотіла річка, так ніби вода підбиралася до його піщаної постелі, була вже зовсім близько, загрозливо оточувала його, заливала. Він перелякано схопився, сів, протираючи очі. Вода затопила його своїм голосом, вона лилася на Яковенка своїми звуками, ближче, дужче, більше. Він зовсім прокинувся і тільки тоді збагнув, що просто на нього з води вибрідає чорний кінь.

Кінь розбивав воду копитами, і вона хлюпотіла тепер жалібно і лякливо. Він поставив передні ноги на білу косу, і ноги ті видались Яковенкові такими товстими й міцними, як столітні нічні дуби в густому лісі. Високо-високо, окреслена зірками, виникла над колонами ніг коняча голова, теж чорна-пречорна, і пирхнула з гігантських ніздрів гарячим духом. Кінь ступив ще вперед, майже доторкуючись передніми копитами до Яковенка, враз мовби вдарився об пісок, і білість піску вибухнула над ним химерною з'явою; хлопець з переляку подався назад, посунувся, проорюючи в косі борозну, не мав часу й сили підвестися на ноги і сунувся, сунувся, орючи холодючий пісок, аж поки зупинив його жіночий задерикуватий голос:

"Чого лякаєшся?"

Тільки тепер Яковенко роздивився, що кінь стоїть непорушно, і не б'є гопки, і не вдаряється об пісок, і біліє над ним ніяка не з'ява, а найзвичайнісінька дівчина чи жінка, з чорними смужками на стегнах та грудях і чорним волоссям над трикутником обличчя. Жінка була така сліпучо-біла, що Яковенко знов тернув себе по очах і для певності ще трохи од'їхав назад своїм дивним робом.

Жінка на коні засміялася.

"Ти що — справді... жінка?" — спитав спантеличений Яковенко.

"Вже ж не чортиця".

Вона знов засміялась, і Яковенко прокинувся остаточно. Він скочив на ноги.

"Чи мені не сниться? Підожди, хоч ущипну тебе".

"Себе вщипни — який жвавий!"

Вона крутнула коня, і чорний хвіст хвисьнув у Яковенка перед носом.

"Це ти що — їдеш до нас сіно возити?"

"Я".

"Чого ж розлігся тут?"

"Не можу втрапити до хутора".

"А куди ж ти можеш утрапити?"

Яковенка заїло.

"До тебе — міг би..."

"Куди тобі?.. Тільки пісок задом орати вмієш... Наймайся до нас на лісопосадки — замість плантажного плуга..."

"Ось я тобі покажу!" — він стрибнув до неї, рука його ковзнула по теплій, ще мокрій від дніпровської води жіночій нозі, кінь крутнув на місці, відтираючи Яковенка, схарапуджено скочив до води, забрюхав глибше й глибше...

"Хоч уранці не проспи,— долинуло до Яковенка з річки,— газуй просто на довгий острів, питаєш там Варку-бригадирку..."

Розпалений Яковенко мало не кинувся слідом. Навіть мотора запустив і відчалив од коси, тримаючись того напрямку, куди зникла гола вершниця. Але коси заповзялися не випустити його з царства білоруких русалок, і він, тихо вилаявшись, змушений був ждати, поки розвидниться.

Однаково не знайшов Довгого острова, бо всі острови — малі й великі — були довгасті, всі схожі, на всіх сіно або вже лежало скошене, або докошувалося й досушувалося. Довелося Яковенкові пливти до хутора, щоб розпитати, куди податися.

Коло берега, прив'язаний до старезного, наполовину струхлявілого осокора, стояв пофарбований у дивовижний синій колір моторний човен, а на ньому клопотався, видно, його власник, худорлявий літній чоловік з білим волоссям.

"Не заводиться?" — гукнув йому ще з води Яковенко.

"Нема іскри",— глянув на нього власник синькового човна, і Яковенка здивували його очі: чорні, молоді, якісь мовби дитячі.

"Може, допомогти?" — Яковенко примуцював свої дуби до того самого осокора і підійшов до синькового човна.

"Ви знаєте, взяло, а тепер не хоче".

Чоловік мав на собі білу нейлонову сорочку, акуратно застебнуту на всі ґудзики, яскравий галстук, напрасовані штани з підкоченими холошами ("Нащо прасувати, коли однако закочуєш холоші?" — подумав Яковенко) — з усього видно: міський.

"Ви, мабуть, тут..."

Той не дав скінчити запитання:

"На дачі. Я тут уже вісім років. Щоліта".

"Рибу вудите?"

"Та ні. Більше люблю — просто на човні... А як сінокіс, то помагаю возити сіно з островів... Бабі Наталці, Килині... Варці-бригадирці..."

"Варці-бригадирці?"

"А ви її теж знаєте?"

"Трохи..."

"Інтересна жінка... Хоча й... Я помітив: усі вродливі жінки — трохи нещасливі... Навіть коли зовні здається щасливою, то в душі... Та ви ще молодий — не знаєте цього..."

"А ви хіба?.."

"Я — старий... На пенсії... І давно вже на пенсії — от що найцікавіше..."

"Відставник?"

"Артист".

"Хіба артисти бувають на пенсії?" — здивувався Яковенко.

"Вони теж люди... Вас як звати?"

"Яковенко".

— Ні, звати... Мене, наприклад, Діодор... Трохи дивно, правда?.. Але нічого..."

"А мене — Дмитро. Але всі звуть Яковенко... Чомусь так звикли... І мого батька, і діда..."

"І в моторах ви трохи?.."

"Зараз подивимося..."

Мотор на Діодоровому човні мав не менше як п'ятдесят років трудового стажу. Все, що в ньому могло спрацюватися, вже давно спрацювалося, все, що могло поламатися, давно поламалося, все, що піддавалося корозії, піддавалось їй охоче й залюбки. Незграбна купа старого залізяччя, сяк-так згвинчена, скручена дротом, зв'язана мотузками і навіть двома шелюговими вервечками... Яковенко свиснув.

"По-моєму, цей мотор можна запустити, лише застосувавши до нього атомну енергію в мирних цілях", — сказав він Діодорові.

"Потримайте отут, — попросив той, — і тут. А на оце натисніть ногою. Ні, лівою, бо правою треба натиснути отут... Так... Тепер держіться... Якщо вас трохи трусне — то іскра з магнето пробивається, не зважайте... Трус слабкий... Не бійтеся... Зараз я крутну... Так... увага!"

Він ухопився за допотопну ручку й щосили закрутив її спершу в один бік, потім у другий. Галстук зачепився за ручку, смикнув Діодора донизу, той мало не стукнувся підборіддям об мотор, рвонув галстук набік, хотів був зупинитися й скинути його зовсім, але в цей час у моторі щось булькнуло, стрельнуло, просто в обличчя Діодорові пхакнуло чорним димом, мертве залізяччя ожило, загарчало, щось там закрутилося-завертілося, Яковенка раз і вдруге струснуло електричним розрядом, але він уперто тримав там, де йому вказав хазяїн човна, — і терпіння не пропало марно. Двигун заклекотів.

"Відв'язуйте мерщій човна! — гукнув йому Діодор, кидаючись до маленького саморобного стерна. — Його треба випустити на вільну воду, щоб він набрав розгону. Тоді вже мотор не зупиниться. Хоч цілий місяць плавайте!.. Він у мене такий..."

Яковенко розплутав ланцюг, яким човен прив'язаний був до осокара, відіпхнув човна від берега, але зробив це не зовсім вправно, заточився і, щоб не впасти у воду, теж стрибнув у Діодорову посудину...

Мотор стріляв, і трахав, і швидко тягнув човна з чистої води в найбільші гушавини латаття, яке встеляло неширокі проходи між островами...

"Весло! Беріть весло, не пускайте його в латаття!" — панічно закричав Діодор.

Яковенко став шукати весло, а тим часом човен уже затягло в латаття, мотор чхнув, востаннє стрельнув і вмовк, тепер, мабуть, навіки.

"Нащо ж ви сюди зарулювали?" — спитав Яковенко, що знайшов нарешті весло в довгій, схожій на собачу будку кабіні.

"Він сам... не слухається руля... Страшенно примхливий... Як жінка... А тепер латаття... стебла накрутилися на гвинт — і зупинило мотор... Він слабенький... не

потяг... Та ви не турбуйтеся... Я завжди так плаваю... Я вмить..."

Він скинув сорочку, став розстібати свої напрасовані штани. Яковенко побачив запалий живіт, худі груди з великими шрамами — слідами поранень.

"Не треба, я вам допоможу", — швидко сказав він і скочив у воду.

Проплив уздовж човна, тримаючись рукою за борт, намацав гвинт, став розплутувати міцні зашморги витких, слизьких стебел латаття. За якусь хвилину човен вільно загойдався серед білих водяних лілій.

"Заведемо?" — запропонував Яковенко, вилазячи з води.

"Треба подождати. Він тепер повинен відпочити, — сказав Діодор. — Я завжди отак плаваю... З пригодами... А що життя без пригод?.. Ніяке, правда?.. Ви мені подобаєтесь... По-моєму, у вас добре серце... Я люблю таких людей. Може, тому, що й сам такий... Знаєте що? Давайте я вам заспіваю?"

Він не став ждати Яковенкової згоди, не прибрав вигіднішої пози, не готувався, а відразу вхопив у груди повітря, блиснув дитячо-добрими чорними очима й заспівав:

Де ти бродиш, моя доле?

Не докличусь я тебе...

Голос у Діодора ласкавий, добрий, а краси в ньому було стільки, що здавалося — якби справді існували на землі чи в небі ангели, то вони б співали тільки такими голосами. І Яковенко, що почав уже злоститися на свою безглузду пригоду, вмить забув про свою злість і нетерпіння, забув, що йому треба шукати Довгого острова, забув про невідому Варку-бригадирку і про незвичайну нічну жінку, що впливала до нього з Дніпра на вороному коні, — вражений і захоплений, сидів у човні й слухав дивний спів Діодора, дивного чоловіка, якого війна відправила на пенсію з оперного театру, де він колись, мабуть, чарував тисячі слухачів. Хлопець думав, що не можна людський голос відправити на пенсію і нікуди не можна діти людський голос, заховати, примусити мовчати, а хто пробує робити це — чинить злочин. А може, й не думав так Яковенко, а йому тільки здавалося, що думає, або пізніше здавалося, що він тоді думав саме так. Тим більше, що спів Діодорів було припинено досить різко й несподівано, і Яковенко не вбачив у цьому ніякого злочину й насильства, бо знов почув голос своєї нічної незнайомки...

Човен їхній потиху наблизився до одного з островів, зачудований піснею Яковенко не дивився туди, нічого й нікого не бачив навколо, окрім Діодора, і саме тоді з берега почулося:

"От розспівалися!.."

Яковенко стрепенувся! Той самий голос, що вночі. Діодор тепер його не цікавив. Та, здається, він якраз і вмовк. Яковенко глянув на берег. Там, коло самої води, стояла молода жінка в світлому ситцевому платтячку, боса, простоволоса, з граблями в руках. Чорне буйне волосся викреслювало ніжний трикутник обличчя, розтулені губи склалися в ледь вловиму посмішку...

Невже вона?

Але та, вночі, здавалася високою-високою, суворою, неприступною, а ця невеличка,

якась по-домашньому округла, м'яка...

Невже вона?

У тої ноги струмували по крутих конячих боках довгі й гнучкі, мов білі змії, а в цієї смагляво кругляться литочками, круто заламуються в стегнах, напинаючи блаженське платтячко.

Діодор урвав пісню й розгублено сказав:

"Варко, а ми до вас... Ось і товариш... Яковенко... У нього два дуби... все ваше сіно — за одним заходом..."

Човен м'яко зашелестів травною коло Варчиних ніг. Вона осудливо глянула на Яковенка.

"То це ти?"

"Я".

"Познайомтесь, будь ласка,— Діодор хотів полагодити все миром,— це Варка-бригадирка, а це..."

"Ми вже знайомі,— сказала вона, і в глибині її очей народилося щось притаєне, зелене, мов плавневі трави,— знайомі вже... тільки... не знала я, що цей Яковенко такий красивий..."

"А то що?" — задерикувато спитав Яковенко.

"А нічого! Де твої дуби? Проспав?"

"Зараз ми їх приженемо",— заметушився Діодор, який через свою делікатність не міг спостерігати різких перепалок між людьми. А тут вийшло так, що саме він став винуватцем непорозуміння між Варкою і юнаком. Яковенко ніколи не відзначався надмірною хоробрістю в поводженні з дівчатами, а тут його штовхав і штовхав під ребро якийсь бісяка, і хлопець вистрибнув з човна, наблизився до Варки, нахабно зазирнув у її зелені очі й твердо сказав:

"І ти теж поїдеш зі мною... а то... а то я не втраплю на острів..."

"Тільки мені й клопоту! — засміялася вона, але відступилась од Яковенка, і він зрозумів це як побоювання.— Бачили ми й не таких красунчиків!.. Розкомандувався!.. Ти мені не командує, а давай дуби, та накладатимемо сіно!.. Ну!"

Вона відступила ще на крок, а в Яковенка вичерпалися запаси молодечтва, він щось промимрив і неохоче поліз у Діодорів човен.

"Відпихайся веслом! — скомандував Діодор.— Яюсь перегребемося через протоку. Бо мотор ще не прочах..."

Варка насмішкувато дивилась їм услід.

"Отак я завжди тут плаваю",— зітхнув Діодор, і Яковенкові стало його жалко.

"А ця Варка — що?" — спитав він.

"Та розумієте... Був у неї чоловік... Ледащо... Купила вона йому мотоцикл... Ганяв він сюди та туди... Пив... Ну, прогнала вона його... Жінки дуже рідко розуміють, який чоловік може зробити їх щасливими... Їх засліплює почуття..."

Яковенко подумав, що його теж засліпило. Про Діодора тоді не думав. Спитав тільки здуру:

"А ви — щасливий?"

"Бачте... я — сам",— Діодор усміхнувся так болісно, що Яковенкові стало його ще більше жалко, але в своєму захопленні зеленоокою бригадиркою він не зміг тоді відгадати причини сумного Діодорового плавання по зарослих лататтям протоках, навіть у гадці не мав, що у Варку можуть закохуватися не лише палкі парубчаки, але й люди серйозні.

А переконався в цьому ще того дня.

Хоч сінна бригада, очолювана Варкою, вважалася жіночою, навколо неї, мов мухи, крутилися чоловіки. За день Яковенко перебачив на острові мало не все чоловіче населення хутора. Прибився обліковець, обвішаний сумками, надутий, поважний, у новому піджаці й червоних черевиках, яких уперто не скидав. Він терся коло Варки, діставав із своїх сумок то один блокнот, то другий, вдавав, ніби щось записує (а в самого, як помітив Яковенко, не було жодного підструганого олівця), бурмотів: "Для підняття животноводства треба й нада..." Варка насмішкувато штурляла обліковця в сіно, він падав, вибирався з сіна, обтрушувався, плів щось несусвітне.

Потім у допотопній довбанці приплив маленький сивобородий дідок, якого жінки називали "дід Раденький", і взявся показувати Варці, як треба складати сіно на дубах. Він хотів ще затягти Варку до себе на сіно, "щоб краще втоптувалося", але вона не захотіла, послала дідові якусь молодицю, а сама подавала сіно знизу, щоразу блискаючи до діда зеленими очима, і дід млів, вигарцьовував по-півнячому на сіні, кричав:

"Варко, виходь за мене заміж! Не дивися, що старий. Не бійся: до сусідів не бігатимеш!"

"А баба?" — сміялася Варка.

"На пенсію. Тепер пішла мода на пенсії..."

Були ще на острові рибалки з вудками, приїздив молодий лектор, навідався ветеринар, який мастив чимось корів от гедзів і тепер смердів і сам так, що всі затуляли носи і відхрещувалися від нього, як од нечистої сили, а він однаково не зважав на те і щось шепотів до Варки...

І Яковенко теж не відставав од усіх залицяльників. Скористався зі свого становища, крутився коло Варки цілий день, вистрибував з дубів на берег, брався її замінити або хоч стояти поряд з нею і метати сіно на дуби. Нестерпно пекло цілий день сонце, а Яковенкові ще жаркіше було від Варчиної близькості, він не бачив, що їй теж жарко, що в неї пітніє шия, липне до тіла сінна труха, не помітив Варчиних намагань стати до нього так, щоб він не бачив її спітнілої шиї, зморшки, яка на самій видноті перерізала шию, отої клятої сінної потерті, що вперто липла й липла до тіла, до рук, до обличчя і особливо до шиї і до тої зморшки, жіночого нещастя, яке годі приховати.

Возили сіно допізна. Яковенко шкодував, що не може лишитися ще хоч на день.

"Мало у вас сіна",— сказав він похмуро Варці.

"З нас вистачить",— безжурно відповіла вона.

"А я поїду і знов заплутаюся серед кіс".

"А ти не їдь".

"Справді? Тобі хочеться, щоб я не їхав?" — він зрадив.

"Мені однаково".

"А може...— у нього здригнувся голос,— може, ти ще приїдеш до мене на косу?"

"Дзуськи! — засміялась вона.— Ще ні до кого не їздила!"

"До мене ж їздила..."

"Не знала, що ти такий красивенький".

"А тепер знаєш..."

"Молодий ти дуже".

Він уловив у її голосі щось схоже на сум.

"А ти хіба стара? Ти ж он яка..."

"Не твоє діло!..."

Вона вже йшла від дубів по білому піску, йшла в темряву, ніхто і ніщо не могло її затримати, і тоді Яковенко відважився на відчайдушне. Він вискочив з дуба, наздогнав Варку і швидко, невміло, майже падаючи на неї, поцілував жінку у волосся, десть на шиї, чи на потилиці — не розбирав нічого. Варка, вражена, стала. Мабуть, ждала, що хлопець, як більшість чоловіків, стане хапати її за руки або ж пробувати обійняти, і готова була до відсічі, але Яковенко теж став навпроти неї і не виказував нічого, крім розгубленої покори. Тоді вона підвелася навшпиньки, м'яко чмокнула його в щоку, сказала ласкаво:

"От дурний..."

Яковенко вхопив її за руки.

"Варко... Варко..."

Вона випручалася. Зачарованість зникла. Яковенко сам зіпсував гарну хвилю своїм аж надто звичайним жестом. Власне, він теж ставав таким, які усі. Хоча й не схожий на всіх інших, на тих, які набридають Варці, яких вона терпіти не може. Знов постояли мовчки, тепер трохи віддалені одне від одного. Темрява між ними мовби просвічувалась, і тепло було, як удень, Варка знов відчула, як у неї пітніє шия, і ота зморшка збирає в собі всю жароту тіла...

"Ну що?" — спитала майже суворо.

"Варко...— Яковенко не міг видобути з себе нічого, крім белькотання.— Вар...ва..."

"От приїдеш ще колись возити сіно, тоді..."

Що буде тоді, вона не доказала. Сама не знала. І він не знав і не зрозумів. Але вловив тільки те, що вона відкладає їхнє нове побачення на цілий рік, і злякався.

"Коли ж це буде? — вигукнув жалібно.— Це ж цілий рік!..."

"Незчуєшся, як і пролетить! — безжурно сказала вона.— Ну, їдь собі... Бо в мене ще корова недоєна..."

"Яка корова?"

"Та, що на чотирьох ногах,— Варка засміялася.— Ну, до побачення..."

Вона пішла. Яковенко заціпеніло стояв, потім знов кинувся слідом за Варкою, але вона вже зникла в шелюгах, ішла десть безшелесно, віддалялася од нього, віддалялася.

Він став, послухав трохи, гукнув у темряву:

"Я приїду!.. Приїду!.."

А восени забрали його до армії.

Саме тепер сінокіс, може, Варка жде його, а він... Хотів якось написати їй листа, але виявилося, що не знає Варчиного прізвища. Не написати ж: Варці-бригадирці. І часто згадував з сумом та болем Варку, і доброго Діодора, який, мабуть, теж був закоханий у молоду жінку (про це Яковенко став догадуватися лише тепер), і дніпровські протоки, і білі коси, і свої просмолені дуби, що мало не стали його човнами щастя.

А отже, не стали!

У рапортах про спогади не пишуть. Ніхто також не перелічує, скількох вродливих жінок зустрів за життя. Не написав і Яковенко про те, як після першого чергування коло трапа "Оміроса" зненацька згадав і пережив подумки усю свою пригоду з зеленоокою Варкою. Бо що могло бути спільного між вабливою крутобокою молодницею з дніпровського берега і пошарпаним іржавим грецьким суденцем?

Сонце стало припікати у вікно. Не рятували тополі, не рятували білі фіраночки. Сонце перебиралося через тополі, відшукувало щілини між фіранками і заливало простору кімнату такими потоками світла, що Яковенко відчував себе, мов зварений. Міг би втекти від сонця, але для цього треба вставати з ліжка, а він ще мав з півгодини для відпочинку.

Але тут повернувся з чергування Лясков. Протупотів по коридору, поставив у піраміду свій автомат, гуркнув дверима до кімнати, де відпочивав Яковенко, гукнув: "Полундра!" — І розсівся на своєму ліжку, яке стояло коло Яковенкового.

— Ти чого розгукався? — невдоволено спитав Яковенко. — Бачиш, людина спить...

— Царство небесне проспиш! — вишкірився Лясков, відчиняючи свою тумбочку і длубаючись у ній.

В його тумбочці ніколи не було жодної книжки на відміну од Яковенка, в якого книжки складали все майно. "Хто читає книжки в наш нервовий вік! — сміявся Лясков. — Буду я витратити на якийсь роман два місяці, коли за півтори години в кіно три твої романи показують! Тепер порядні люди книжок не читають! Ділом треба займатися, а не читати! От у нас капітан був — ти думаєш, читав що-небудь? Тільки записи в судовому журналі!.. А міністри, думаєш, читають? Го-го, коли ж тоді керувати!.." Яковенко до пуття не міг відповісти Ляскову. Він чомусь ніколи не міг посперечатися з Лясковим, бо в того напихваті були, здавалося, найпереконливіші докази своєї правоти, Лясков буквально вбивав співрозмовника своїм буденним практицизмом. Заперечувати йому Яковенко майже не вмів. Зате володів природними зарядами мовчазної впертості, які допомагали йому стояти на своєму навіть тоді, коли не міг витлумачити своєї поведінки. Любив читати з дитинства, читав і тут, вибираючи кожну вільну хвилину, був переконаний, що світ загине в той день, коли не знайдеться на землі жодної людини, яка б узяла в руки книжку.

Лясков подлубався в тумбочці, дістав звідти "Спідолу", причинив тумбочку, знову

вгніздився навпроти Яковенка, підморгнув йому:

— Бачиш штучку? Найновішої моделі. Вчора купив. Та ти в цьому ділі — слабак!..

Яковенко мовчав. Лежав, дивився на Ляскова. Балабон!

А Лясков угвинтив тонку сталеву антену, клацнув тумблером, став промацувати простір, шукаючи розваги. Ефір спав, зігрітий сонцем. Десь бурмотів політичний коментатор ("...якщо подивитися на останні події у В'єтнамі з одного боку, то ми перестанемо бачити їх з другого боку, а тому спробуймо розглянути події з третього боку, або ще ліпше — відразу з усіх боків..."). У Ватікані молились. Там завжди моляться: удень і вночі. Благають діву Марію послати їм вічне блаженство або ж блаженну вічність, моляться ревно й настирливо, моляться вже не в збудованих з дикого каменю середньовічних каплицях, а в модерних церквах перед мікрофоном: ану ж і в діви Марії є транзисторний приймач...

Нарешті крізь сонну тишу продерлися далекі звуки джазу. Лясков пересмикнув плечима від збудження. Те, що треба. Труба, саксофончик, гітара, контрабас, піаніно і найліпший друг підростаючого покоління — ударник. Саме те, що бажалося! Беу-беу-бум-м!

— Блюзик! Кумекаєш? — прискалив око Лясков.

Однак Яковенко лежав так само збайдужілий і мовчазний. Лясков поставив приймач на тумбочку, шморгнув носом, розстебнув ґудзики гімнастерки, нахилився до Яковенка.

— Ця грецька коробочка — це, брат!.. Та ти побачиш!.. Шикарна публіка!.. Сьогодні як повалили на берег! Усі... Тільки капітан та ще там хтось не пішли... А то всі — в місто... І всі—шикмодерн! Суденце — хоч з рукою під церкву, а команда, як з журналу мод. Уміють маскуватися! Ніколи б не думав, що там такі! Ввічливість, усі мені "хав ду ю ду" і так далі... поклончики, розмовочки... посмішечки... А дівчинка там є — вмреш!..

— Годилося б тобі морду набити... за базікання,— відвернувшись до стінки, спокійно промовив Яковенко.

— Та ти зовсім лопух! Хто базікає? Самі липнуть — відбою просто нема! Я кажу: заборонено контакти, коли на посту, а вони сміються і все "гир-гир! гир-гир!".

— А ти б не відповідав.

— Образяться!.. Вони ж од душі все це!.. Я їм теж. Кажу: місто наше прекрасне, і подивитися його треба, але що ж ви, містери-твістери, кидаєте свою посудину і не розвантажуйте? У нас, кажу, строго: простій — жени грошики! Валюту, тобто... А вони кажуть, гуд бай, нічого страшного, заплатимо штраф, нам аби місто подивитися, а вантаження-розвантаження від нас не втече і так далі... Я тоді кажу, якщо ви такі багаті, то чому ж ваш "Омірос" обідраний, неначе його з корабельного кладовища вкрали? А вони: нам аби всередині добре, а зверху однаково море та бурі пооббивають... Практична публіка!.. Не те, що ми... У нас як тільки десь дряпнеться бортом, відразу цеберочку з білилами і давай, Лясков, замазуй!.. А нащо?..

— Балакучий ти який. На посту ж розмови заборонені... Не знаєш хіба?

— У нас пост особливий. Представляєм цілий Радянський Союз коло іноземного

трапа... Треба проявляти... нашу ввічливість.

— І як же ти з ними?.. Якою мовою... проявляєш?

— Ясне діло: англійською!

— Хіба знаєш.?

— Чудак чоловік! Та хто ж її не знає!.. Ясно, коли з тобою говоритиме англієць чи американець, то ти нічого не зрозумієш, але коли якийсь інший іноземець говорить по-англійськи, тоді все зрозуміло... Бо він знає стільки ж слів, як і ти... А головне: вимовляє їх теж так, як ти... А в англійській мові головне — вимовляти так, щоб ти зрозумів... Англійці й американці цього не знають, мелють як попало, от з ними й дотолкуватися важко... А з цими... Там такі хлопці... Та ти побачиш!.. Тільки лінію держи!.. Так, мовляв, і так... Ми і ви. Але якщо розібратися... Співіснування... мир — дружба...

І ось ти стоїш на сторожі. Стоїш і тоді, коли вже всі й забули, що є на світі вартові й сторожа.

І якщо йтиме на твою землю стіна води — перепини їй путь своїми плечима. Якщо насуватиметься океан вогню — відгорни своїми руками, погаси своїм тілом. Якщо чума пробиратиметься тишком та нишком — зумій помітити її в найбільшій потаємності й знищ!

А облуда?

...Сонце не переставало пекти. Десь добре сохло сіно в таку спеку, а в Яковенка пересихало в горлі від спогаду про сіно і про... Ох, Варко, Варко, не треба про тебе згадувати, бо ти далеко і нічого не знаєш і вже, мабуть, усе забула... А в порту сонце вибивало з землі білий пил, і все ставало біле: причали, довгі шийі порталних кранів, машини... Хлопчаки, які ловили коло пірсів ледачих бичків, після сидіння цілий день на сонці ставали мовби в'ялені, портові жінки — литкасті й крикливі — пересувалися ліниво і ледь ворушили пойнятимися смагою губами.

"Омірос" ще й досі зберігав свою загадковість. Виставляв до сонця латки своєї іржі, пашів перегрітим металом, іноді навіть пробував розбити портове безгоміння звуками радіомузики, але ревно зберігав таємницю своїх нутрощів, своїх трюмів, не показував, з чим і чого прийшов.

Він заімпував би цим Яковенкові, якби вже під час другого його чергування не напустив на хлопця галасливу юрбу дивних людей.

Вони налетіли на Яковенка майже всі разом — білозубі, розсміяні, одягнені в якісь нейлонове чортзна-що, в якісь розпанахані безрукавки і лискучі тоненькі штани, і всі були миті-перемиті, вичищені й напахчені, мов ходячі парфюмерні магазини, обрушили на Яковенка цілі зливи слів з усіх відомих йому й невідомих мов, кожен хотів заручитися дружбою молодого прикордонника, кожен тицяв солдатіві якийсь сувенір, якийсь подарунок: той запальничку, той пачку сигарет, той кольорову листівку, яка рекламувала рейси теплохода "Семіраміда" по Егейському морю, а той пакетик гуми для жування,— розгублений Яковенко спершу відтручував дароносців ліктями, а коли не допомогло, то вимушений був наставляти автомат, щоправда, плазом, наче щит, і все

осипалося з нього на землю, в білий пил, і він стояв, мов у зачарованому колі неприступності, крізь яке не міг пробитися жоден з незвичайно, майже істерично привітних "оміросців". Вони пробачливо всміхалися й зітхали від безсилля, аж ось по трапу скотився дивний чотирикутний чолов'яга, ще зовсім молодий, з білим пещеним обличчям ("Може, капітан?" — подумав Яковенко), розштовхуючи всіх своїх, пройшов до Яковенка і простягнув солдатів невеличку скриньку, зроблену з нержавіючої сталі й чорної пластмаси. Здається, то був транзистор, і здається, з найрідкісніших і найдорожчих, дванадцять діапазонів, самих тільки коротких хвиль — шість діапазонів, починаючи з одинадцяти метрів... Однак Яковенко не мав часу на розглядини. Він наставив навпроти чотирикутного молодика автомат, метал брязнув об метал, транзистор жалібно дзенькнув, погляд наштотнувся на твердий погляд прикордонника, чорні очі вдарилися об очі ще чорніші — і все. Чотирикутний відступив, переможено всміхнувся, крутнув на своєму транзисторові колеса, видобув з чорної скриньки джазове завивання, махнув своїй зледащеній юрбі: гайда до міста!

А Яковенко стояв посеред розкиданих у білому поросі авторучок, запальничок, різноколірних абищиць... і вже не так пекло сонце, як обпалював сором. "Ах, негідники, за кого ж вони мене мають!"

Яковенко мало не плакав від образи. З нетерпінням ждав зміни: хотілося хоч на заставі одвести душу.

Та коли Яковенка нарешті змінили (він передбачливо відійшов трохи далі от залятого кола іноземних дарів), його запал пропав, і на заставі прикордонник не сказав нічого. Та й що казати? Кожен повинен стояти на своєму посту, відчуваючи за собою цілу країну.

В рапорті Яковенка ця подія висвітлена досить невиразно: "Деякі члени команди грецького судна намагалися піддати випробуванню мою людську гідність. Спроби такі незграбні, що про них докладніше не слід і розповідати".

Помаранчі... "Омірос" відкрив свої трюми... Повисли в повітрі картонні ящики з барвистими етикетками... Жовтогарячі сонця на ящиках... і ламане паліччя еллінських літер... Еллада. Помаранчі з Еллади... Команда не зійшла на берег... Повинні розвантажувати судно. Дарувати берегові так давно очікувані помаранчі... маленькі сонця з етикеток... Помаранчі з Еллади, помаранчі. Скільки вже бачив Яковенко всякого добра в іноземних прихідців!.. Людину, яка провела в порту місяць-другий, а то й рік, важко здивувати будь-чим, неможливо здивувати... А ці пробували, прагнули, будь-що хотіли ошелешити... Не так допомагали портовим докерам, як заважали... Недбало впихали ящики в залізні руки кранів, ящики виприскували ще в повітрі, падали вниз, розбивалися об бетон причалу, круглі сонця помаранчів розкочувалися увсібіч... На сірому пропеченому сонцем бетоні, в білому поросі, серед канатів і заліза — золотисті кульки помаранчів... Греки вдоволено реготали... Бралися в боки... Сяяли білозубо. Ох, помаранчі з Еллади, з гаїв, де сонця зібрано стільки, що його можна розбризкувати по всій землі, надто ж у холодні північні краї, де таке диво й не снилося нікому... Помаранчі, помаранчі...

А Яковенко дивився на падаючі з неба чужі плоди і думав про яблука з осінніх садів. Прохолодні яблука в теплих долонях. Кислувато-солодкі на смак... Так приємно, коли зводить трохи ясна від кислуватого. І туга слина змішується з соком яблука. І ти з особливою гордістю відчуваєш, який дужий, здоровий... І тобі мило все, що робить життя таким приємним: лічити зорі, пити воду з криниці, співати, цілувати дівчат у ледь пошерхлі губи, згадувати про перший поцілунок, який був для тебе мов землетрус...

Маленьким пастушком він загубив торбину з харчами. Плакав... Пиріжок з вишнями і торбинка, вишита мамою... Червоні й чорні квітки... За чим не плачеш, маючи десять літ. Старша років на три-чотири Люська Стрижакова взялася допомогти йому шукати торбинку. Не шукала. Затягла його за копицю, притисла до колючого сіна, накірчила, як шуліка курча, і мовчки, загонисто поцілувала в перелякані губи. Під ним затрусилася земля. Копиця поїхала набік і накрила Яковенка. Не стало неба над головою. Нічого не стало... Тоді Люська дала йому яблуко. Не бійся, дурний... Яблука росли в їхньому селі в кожному садку... Червонобоко сяяли між зеленого листя, тихо світилися жовтістю, а були й зелені, мов очі в дівчат... Потім яблука лежали на підвіконнях і на столах... Ними заповнені були чулани й світлиці, вони були в глибоких глиняних мисках і в горнятах... Коли дівчина йшла до своєї подруги або ж бабуся чапала провідати ту, з якою півсотні літ тому дівували, то несли в білих вузликах яблука... А ти, малий, не проходив по вулиці без того, щоб чийсь добрий жіночий голос не покликав тебе з-за тину і м'яка, нароблена рука не простягла тобі яблучко. На, дитино, рости здорова й гарна... І яблуко витиралося долонею перед тим, як тобі його дадуть, неодмінно витиралось, і блищало, мов полаковане, і ти вгризався в нього міцними зубами так, що сік чвиркав з яблука, ніби вода з бузинової чвікалки... Діди, ті завжди продавали яблука. Виносили на базар у білих лозових кошиках, стояли, палили самосад, з жорстко-сивими, як дим, бородами, не відступалися й на копійку від загаданої ціни... Мабуть, так вже воно заведено, щоб діди продавали яблука... А жінкам личило яблука роздавати, роздаровувати... Яковенкові яблука завжди здавалися схожими на усміх. А ще на красу... Може, яблуко — це і є краса? Адже й стародавні греки... В суперечці про найвродливішу жінку... Паріс Єлені троянській подарував яблуко. Греки теж уміли дарувати яблука... А тепер помаранчі?.. Але ж — не даровані... Котяться по розпеченому сірому бетоні... Що спільного в них з живими плодами? Густе листя. Обважніло нагнуте віття. Гупають яблука об вологу землю. Місячні ночі. Тиша. І гупання яблук. Гуп, гуп... А тут порошать з роздертих картонних коробок жовтогарячі кулі і падають під ноги на пропаскуджену мазутом і бензином поверхню причалу, і нічого живого в них немає, так наче зроблені вони з пофарбованої вати чи нейлону... Нейлонові апельсини, нейлонові почуття, тобто почуття ніякі. Не хочеться брати до рук. А ще нагинатися? В таку спеку нагинатися за нейловою цяцькою для дорослих? А дзуськи! Хай розкочуються по причалу... Вони не ваблять... Від них хочеться відвернутися... Якби навіть тобі подали помаранчу, ти б відштовхнув і руку, і помаранчу... Полишена красуня відразу втрачає половину своєї привабливості. В

одвічній боротьбі за привілеї завжди виграє той, хто зробить перший крок... Не покинеш — тебе покинуть або зганьблять... Не відвернешся — пропав... Власне, дурниці... Не може бути філософії навколо розсипаних помаранчів... Але помаранчі розсипані навколо нього так само, як учора були розсипані підступні дари... Помаранчі — теж своєрідні дари... Зваба... Кого ви хочете звабити? Люди! Одвіку пробували спокусити... Трою, яку ніхто не зумів завоювати, взяли підступним дарунком... Дерев'яним данайським конем з воїнами в череві... Певно, троянці гадали, що гігантський кінь — відзнака за їхню хоробрість і незламність... Конячі пам'ятники по всій землі... як місто — так і пам'ятник. Сидить хтось на коняці... Ох, як ми любимо відзнаки! Бійтесь данайців!.. Яковенко розтоптав помаранчу. Ще одну... Вдоволення ніякого. Навіть неприємно. Гидко. Але треба показати отим, які продають на борту зуби, що йому плювати на їхні розкоші... Може, занадто різко? І не зовсім гречно?.. Везуть тобі з-за моря свої плоди, а ти їх чавучиш чоботями. Яковенко нагнувся, підняв дві розчавлені помаранчі, кинув їх у море... Хай плавають там між викинутих недоїдків, між надкушених огірків, розчавлених помідорів, недогризків груш, кавунячих лушпайок... Якщо свіжий огірок кинути в солоне море, що матимемо? Огірок солоний?.. А помаранча? Теж солоня? Солоні помаранчі... Смішно... Яковенко всміхнувся, і ті на борту теж всміхалися йому. Бо він таки добрячий хлопець! Не любить помаранчів! Топче їх чобітьми! В цьому є щось мужське! Справжній воїн. Непроступний і непідкупний. Хто б не захоплювався таким... А помаранчі, що помаранчі? Є люди, які на самий вид помаранчі мають хворобу шкіри. Ідіосинкразія, чи як там воно?.. Одні не їдять помідорів, другі — риби, ще треті терпіти не можуть молока... Француз вип'є склянку молока лише тоді, коли ви ввідете туди чарку аперитиву, щоб був запах. Кожен звекає до якогось запаху.

Греки сміялися до Яковенка ще звабливіше й охочіше, але він набурмосився після випадку з розчавленими помаранчами і ходив коло трапа, обминаючи тепер жовтаві кульки, тільки іноді, коли вже занадто настирливо підкочувалися вони під ноги, відджунював носком чобота, і вони знов летіли в море і плавали там, мов рятівні кола незвіданих надій команди чотирикутного здоровила... Чого йому треба було від Яковенка? На що сподівався? Розповідати за морем про наївного хлопця, який роззявляв рота на все небачене? Хотів купити дружбу за дрібниці? Дрібна дружба, нащо вона Яковенку?

А помаранчі пливли й пливли на причал. Яскраві сонця на картонних ящиках змагалися з сонцем у небі. Кричали з височини ламані літери своє незмінне: Еллада, Еллада, Еллада! Роздиралися сьак-так почеплені коробки, і помаранчі порошали мало не на голову Яковенкові...

Що йому помаранчі, як він жив спогадами про яблука з садів своєї землі! І про жіночі руки, які витирають яблука до блиску і подають тобі... Яблука і поцілунки... Поцілунки, мов яблука, і яблука, неначе поцілунки... Іноді він заплющував очі і всміхався. А ті стежили за ним пильно, стежили, мабуть, і так, що Яковенко не міг зауважити. Хтось невидимий точно вимірював спади й кульмінації в настрої Яковенка,

вміло читав на юнацькому лиці все, що діялося в серці у хлопця... І дзвін ударив саме тоді, коли наспів час, саме той час... Бом-м! Дзвони завжди дзвонять самі. Ніколи не бачиш, хто в них б'є. Якби справді існував безплотний дух, то мав би він жити саме в дзвонах, бо ніколи ніхто не бачить дзвонарів і не знає, чи є вони насправді, чи їх немає, а є дух дзвонів... Дзвін ударив угорі на судні — бом-м-дзень! І Яковенко задер голову, щоб побачити, де той дзвін і хто дзвонить... Не побачив... Ну, що ж, скількись там годин... На судні має бути порядок... Завжди видзвонюють години. Трохи не по-сухопутному, але однаково... І зненацька: куку!

Звідки воно? Шукав дзвін, а побачив... Тонка рука махнула йому з хаосу палубних надбудов, тонка дівоча рука махнула так привітно і мило. Невже йому? І звідки їй взятися?

Куку!

Летіло, падало донизу по крутих сходах, вив'юнювалося з лабіринтів складних переходів, біліло платтям, зблискувало очима, плело живу мозаїку дівочого тіла: довга гнучка шия, крилаті руки богині перемоги, міцні ноги, як у молодій олениці.

Куку!

Бігла по палубі просто перед очима в Яковенка! Вся — в профіль, рветься вперед, летить, ріже простір. А в стегнах — мовби зламана, трохи нахилена вперед, і в місці зламу твориться кут, заспокійливий, лагідний, бентежно спокусливий. Не було плавності в її рухові, хода її розбивалася на уламки, і він теж не міг ніяк зібрати її всю в своєму погляді, мав у собі наче серію моментальних знімків, на яких відбито кожен її рух. Фіксував підсвідомо, як фотограф, що знімає балерину, або фоторепортер — катастрофу. І сам був близький до катастрофи. Такий близький, що навіть не помітив, як слідом за дівчиною котиться чотирикутний молодик, у нейлоновій безрукавці, у коротеньких шортах, вдоволений і розпромінений.

Міцні ноги вдарили каблуками босоніжок по східцях трапа. Трах-трах-трах! Ноги молодій олениці з сталевими ратичками. Ніщо не витримає ударів. Кам'яні підлоги тисячолітніх соборів зрешечені ударами жіночих каблуків. Трах! Трах! Зрешечений мармур, зрешечений граніт, а чоловічі серця? Трах-трах!

Вона витрахкувала по трапу, котилася на Яковенка, мов солодке лихо. Він закам'янів. Не шукав сили, щоб примусити бігти свої неслухняні ноги. О, знайдися, сило, о, знайдись!

Вона виникла перед ним, ніби закам'яніла летючість. Не рухалась, але вся була в русі, в польоті, в падінні. Падала на нього, і в Яковенка йшла обертом голова. І земля тряслася, і море вихлюпувалося на берег, і...

Вона швидко щось проговорила, але нічого не чув, нічого не розумів, почув тільки слово: Єлена. Єдине, мабуть, що міг розібрати. Мовчав, та вона й не ждала відповіді, знов щось проговорила, швидко, ніби стріляла в нього словами, і ще, мабуть, говорила довго-довго і багато, але він не чув, і стояла навпроти нього, віючи чарами дівочого тіла, стояла хвилину чи годину, — він не зауважив од розгубленості, — хилилася й хилилася на нього, а він лякливо відступав, але то йому лише здавалося, бо вона потім

таки впала на нього, простягла тонкі руки, він відчув її пахощі, її дихання, побачив її розхилені уста, перловий зблиск зубів, і в останню мить усе-таки наставив їй проти плечей свої мало не сталеві міцні руки і не пустив далі...

— Диявол! — вигукнула вона, викрутилася з міцних Яковенкових лабет і побігла вздовж причалу, а чотирикутний, якого тільки тепер зауважив Яковенко, покотився слідом, бурмочучи — чи то виправдання, чи то прокляття на адресу прикордонника.

"Серед екіпажу грецького судна була молода жінка, на ймення Єлена. Не знаю, які функції вона виконувала на судні. Що стосується мене, то я не сподобався Єлені з першого погляду. Вона прозвала мене Дияволом. Чому — не знаю".

В своєму рапорті Яковенко міг би бути точніший, але природна скромність, видно, не дозволила йому зобразити події саме так, як вони розвивалися. Через те нам доведеться, мабуть, звикати до стриманого стилю, в якому ведеться документ, підписаний Яковенком.

Лясков знову не давав спати. Повернувся з чергування, наробив шелесту на всю заставу, тупав, грюкав, потім став трахкати дверцятами своєї тумбочки просто під вухом у Яковенка, а коли й цього видалося замало, замуликав пісеньку:

Ах, васильки, васильки,
Сколько их выросло в поле!
Помню, до самой реки
Мы собирали для Оли.

— Перестань! — сонно сказав Яковенко.— Набрид зі своїми піснями.

Лясков не зважав:
Оля любила реку,
Поздно гулять не боялась,
Часто до самой зари
С милым на лодке каталась.

Яковенко зіскочив з ліжка, вхопив за груди Ляскова, труснув.

— Кому сказано: перестань!

— Та ти що? Шизик! Ти знаєш, що я піднімаю штангу в сімдесят п'ять кілограмів?

— Ніколи не даси доспати,— вже трохи спокійніше сказав Яковенко і сів на ліжкові.— Галдиш, галдиш...

— А ти, шизик, тобто шизофренік... Може, я спеціально хочу тебе розбудити, щоб поділитися новинами...

— Знов про якісь дурниці.

— Не дурниці, а дівчинка! Уявляєш: стою на посту, куняю, спливаю потом і жиром...

— Ти б уже казав: баранячим лоєм...

— Без образ, без образ, товаришу Яковенко. Значить, стою на посту. Коло трапа, як і наказано. Оберігаю спокій іноземних гостей. ГІСТЬ — це колись називався купець. Оберігаю, значить. Туди-сюди ходять-швендяють сякі-такі. Запах од них. Ром, віскі, джин... Японський джин п'ють, собаки! Дев'яносто градусів, уявляєш! І нічого. Тільки

очі соловіють. А я стою... Раптом! Таке, знаєш, щось феєрично-божественне... Летить згори... Видрібочує по трапу... Падає на мене, мов з неба... Падає майже в мої обійми! Чудо! Захват! Краса! Єлена троянська! Ота, що через неї всі антики п'ятдесят років голови один одному відрубували!.. Налітає, мов щастя, на бідного Ляскова... І-і...

— Знаєш що,— погрозово промовив Яковенко,— ліпше перестань!

— Та ти що: не віриш? Налітає на мене... І-і...

Яковенко схопився, знов підскочив до Ляскова. Обличчя в нього потемніло, очі хижо блиснули...

— Ну, що ти ще збрешеш? Що?

— Шизик! Абсолютний і довершений шизик,— задкуючи від нього, здивувався Лясков. — Ти думаєш, брешу? Та можеш хоч греків спитати... Там є такий парняша півтора на півтора, сто кілограмів уздовж і сто кілограмів ушир... Він стояв коло мене... Все бачив... А вона... Ненормальна! Майже обійми... Майже поці...

Яковенко затулив Ляскову рот долонею. Той непорозуміло вирячив очі, замукав, закрутив головою, намагаючись визволитись. Вирвався, відскочив аж до дверей. Уже звідти гукнув:

— Тобі й не снилася така дівчинка, лопух. А я,.. Вона майже поці...

І грюкнув дверима,

Яковенко став одягатися. На душі було гидко. Лясков нещасний базіка, а він — просто дурень. Майже приревнував. Так наче мав монопольне право на спогади про ту гречанку тільки на тій підставі, що побачив її перший. Побачив, і все. Вона собі попливе далі, ніколи більше не повернеться, ніколи він не побачить її і нічого про неї не знатиме, так само як і вона про нього. Звичайна річ. Не треба наплутувати з неї філософій і виробляти трагедій. На землі три мільярди людей. Щодня бачимо сотні й тисячі. А ще коли стоїш на краю землі і припливають до тебе звідусіль. Ну, припливають здебільшого чоловіки... Жінки майже не припливають. Може, саме через те в ньому запалали майже ревності до Ляскова? Тоді — чому б не до чотирикутного грека, чи хто там він? Але грек стояв байдужий, налитий джином по самі очі, він сприймався Яковенком, як один з предметів, належних судові, грек, певно, не вбачав у Єлені незвичайного, а от Ляскова вразила саме незвичайність дівчини, він мовби глянув на неї очима Яковенка, то чому ж Яковенко мав прощати Ляскову, чому спокійно мав миритися з таким нечуваним грабіжництвом?

Щоб хоч трохи відігнати од себе дурні почуття, Яковенко швидко взувся і побіг умиватися. Довго підставляв то шию, то спину під холодний струмінь води, відпирхувався, бризкався, довго терся шорстким рушником, а коли повертався по коридору, почув, як у кімнаті чергового по заставі Лясков розповідає знов про гречанку, а старшина Кайнаров спокійно перебиває його після кожної фрази звичайним: "І не бреш". Кайнаров уже років з двадцять служив понадстроково, але й досі говорив з акцентом, приголосних звуків вимовляти не вмів і не любив і для полегшення завжди починав з "і". Його так і прозвали: "Старшина І". І от тепер, почувши спокійне кайнаровське: "І не бреш",— Яковенко раптом зрозумів, який був

дурний, сприйнявши всерйоз базіканину Ляскова, а ще дурніший — за свої ревності ради гречанки. З чого іноді не витвориш собі трагедії. Отак колись побачив по телевізору жіночі ноги в чорних панчохах: Передавали телерепортаж з південного курорту. Повільно пройшли ноги. Повільні лінії ніг. Темна музика ходи. Пройшли і зникли назавжди. А йому потім довго ввижалися. Кілька днів. Що це — вразливість? Просто — півнячий ідіотизм!

Яковенко зазирнув до кімнати чергового, сказав з удаваною бадьорістю:

— А Лясков і досі бреше про іноземку? Ну ж дає!

— Порядні люди вірять,— повернувся до нього Лясков.— А ти — шизик! Сам не бачив, так думаєш...

— Та й старшина ж не вірить,— уже зовсім спокійно сказав Яковенко і відчув, що, здається, подолав сум'яття в душі.— Я ж чув...

— І бреше все,— засміявся Кайнаров.— І давай, Лясков, на мертвий час...

Отже, Яковенко мав тепер невеличку таємницю. Єлена... Ніхто не знав, що він теж бачив дівчину так само, як і Лясков, ніхто не знав, що... Нехай собі думають... Те, про що ніхто не знає, належить тільки йому... Її летючість. Її пахощі. Її одяг... А власне, як вона була одягнена? Плаття... Якись дві косі смужки. Чорна й біла. Нічого, крім чорного й білого. Здається, найліпші кольори для жінок. Єдині кольори. Біле для дня. Чорне — для ночі. Або — навпаки. Не грає жодної ролі... Волосся теж чорне... Коротка гривка... Здрігається в такт ході. Чорна хмарка летить у повітрі... летить просто на тебе... І пахощі... Ніби й не парфуми... Пахощі від її волосся, від рук, від кожного пальця, від губ... Губи, наближені до його обличчя... Він бачив кожну рисочку... Заштриховані генієм природи дівочі уста... Жоден художник неспроможний вловити неповторність... Лясков хоче своїм варняканням... Примітивний вуличний залицяльник... Нічого святого... Почуття й не ночували... А ще — незвичність її постаті. Що незвичне? Ага, вся в профіль! Просто неймовірно, щоб людина так могла летіти! Ніби зіткана з морських вітрів!.. Не в'яжеться з нею жодне усталене уявлення... Кімната... Стіл з тарілками... Спати, їсти... Ходити на роботу, повертатися щовечора додому. Мати обов'язки... Клопоти... Поспішати... Вештатися по магазинах... Пришивати гудзики... Нічого спільного з нею... Вона існувала понад усім і поза всім... Бачимо людей завжди не так, як вони бачать себе самі... Обождуємо або ж знущуємося... Боги або попихачі... Середини нема. Невизначеності не допускаємо... А самі — завжди судді. Соломони. Кожен соломон на своєму місці. Ти стоїш, а мимо тебе йдуть і йдуть. Як на показах моди. По вузькій дощечці, мов спутані, дріботять модельєрки й модельєри, а ти виносиш свої присуди. Іноді сам ідеш повз суддів, але не помічаєш їх... Хочеш бути суддею і тільки суддею... Може, тому й напався на Ляскова? Той теж спробував... Примітивний соломончик! Задавака й брехуняра! А що кажуть про нього, про Яковенка? Рано йому думати про це... Молодий... А Лясков скаже, скалячи зуби: "Зігнаний тобою заєць попав на мою мушку!.." Він уміє сказати. Завжди добирає особливих слів. Ідіотські слова. Але послухаєш — мовби й дотепно. Є такі оратори. Поки говорить — наелектризуються тисячні зали. А надрукують його промову —

порожнеча, аж гуде... Вміє старатися... Душа на язичку... Але перед іноземцями не розбалакаєшся. Стоїш коло тонкого залізного борту і ніколи не знаєш, що робиться по той бік. А борт зовсім тонкий. В людини шкіра ще тонша, ніж корабельна обшивка. І можеш зазирнути в очі... І обличчя міниться перед тобою радістю чи смутком, привітністю чи зневагою... Але ніколи не знаєш, що насправді відбувається в душі. Не тільки думок — слів не розбираєш. Чужі люди. Все чуже. Наклеєні на устах фальшиві усміхи. Обслуговуйте й усміхайтесь. Такий там повсюдний лозунг. Якщо хочете, щоб вам платили, усміхайтесь. Якщо у вас кішки шкребуть на душі, однаково всміхайтесь, бо вам платять за посмішки. Обслуговуйте й усміхайтесь... І вона всміхалася, а чому? І хто вона й нащо припливла на старому кориті? Дружина власника судна чи капітанова донька? А може, чотирикутний і є капітан? Чому б він так часто кидав своє судно? Яковенко міг би їй усміхнутися теж. Треба було всміхнутися... Не для обслуговування іноземців, а так, як ми вміємо... Чому ж хмурився й відштовхнув її?

Отак прийшла вона, відпливе ще сьогодні вночі — і ніколи більше не побачить її Яковенко, і так і лишиться для неї тільки Дияволом. Ох, якби то знав Лясков! Назнущався б досхочу!.. У них в селі були два діди. Дід Задорожний і дід Горошко. Ніхто не знав, скільки їм років. Може, сто, а може, й тисячу. Всі народжувалися, виростали, ставали дорослими дядьками, а згодом і собі — дідами, а дід Задорожний і дід Горошко як були, так і лишалися дідами, білими й легенькими, як пух, і добрими, неначе сонце. Вони й жили поряд і часто сідали на лавочку коло тину, і люди проходили повз них, вітались, а вони мовчки всміхались один одному, сиділи цілими днями і всміхалися небові, сонцеві, кожній пролітаючій пташці, кожній дівчині й дитині, кожному листочку й травинці. Ніколи Яковенко потім не бачив таких посмішок ні в кого... Життя суворе, мов насуплені брови. Зціплюєш часто зуби... Ще молодим гнівишся. Вже ти й Диявол. А ти хочеш показати посмішку таку саму, як у дідів Задорожного й Горошка, ти знаєш, що вона в тобі живе, вона рветься з тебе, і здається, що ти ось-ось зумієш її видобути... Та не завжди тобі це вдається... Іноді й за все життя не вдається...

Перед чергуванням Яковенко влучив хвилю й розгорнув томик іспанського поета, якого зовсім молодим убили фашисти. "Вже на березневих мостах ніч заспівала голо. А в двох персах Лоліти..."

Прийшов Лясков, зазирнув через плече Яковенкові, хмикнув:

— Читаємо? Хочемо думати? Хай коняка думає — в неї голова здорова! А ми, як сказав поет, "и жить торопимся и чувствовать спешим". Лопух ти був, лопухом і зостанешся, Яковенку, скільки не перечитуй своїх книжок. Не відчуваєш ритму епохи. Суті не схоплюєш. Понімаєш, яка штука?

Яковенко мовчав. Читати вже не міг, перебив Лясков, але й ув'язуватися в суперечку не хотілось. Ну, потеревенить — і піде собі. А йому залишаться вірші. "Коли кохаєш, повинен вміти співати, бігати, їсти, свистіти, і треба навчитися..." Всміхнися до Ляскова... А чорта лисого!.. Ти стоїш на краю рідної землі.. Тобою починається і кінчається величезна країна... "Блукати в тяжкому, як зимовий сон, волосі..."

Лясков і досі стовбичив за спиною в Яковенка.

— Тобі чого? — спитав той.

— Нудьгую,— позіхнув Лясков.— Ніколи не хотілося бігти на пост, а тепер побіг би позачергово. Така гречаночка... Аби ти тільки бачив....

— Я думав — ти розумніший,— Яковенко повільно склав книжку, заховав її до тумбочки,— а ти... Лягай спи... А на пост піду я.

— Хіба ти можеш оцінити? Лопух і шизик!

— Побачимо.

"Останнє моє чергування коло трапа обійшлося без пригод".

"Омірос" брав вантаж. Від помаранчів ніякого сліду... Навіть серед мотлоху, серед покидьків, що гойдалися на воді коло причальної стінки... Чого не прибрали люди — прибрало море. Загадковість з "Оміроса" скинуто, лишалась пошарпаність і всезагальна зачуханість, якою вирізнялося судно поміж інших... Та з біса веселу команду це не обходило. Знов скотилася строката юрба, очолювана чотирикутним молодиком, по трапу, знов прогелготіли повз Яковенка, обкурюючи його міцними ароматами проспиртованості, а хто там прийматиме вантаж — це їх, здавалося, не обходило аніскілечки... Яковенка — ще більше. Його тепер цікавило на "Оміросі" тільки одне: де Єлена? Чому Бона не зійшла на берег? Що вона робить? Хто вона? Чи побачить він її ще раз перед відплиттям?

Стояв коло трапа і низав запитання без відповідей. Лясков, той би знайшов вихід. Наприклад, став би ходити вздовж борту і наспівувати свій "западний Марсель". Почують греки, один одному перекажуть, дійде до Єлени, визирне й вона, усміхнеться до Ляскова... Роз'яснене від усмішки дівоче лице. Діди в селі казали: "То в ній здоров'я сміється..." А в Єлени мовби смуток якийсь в усмішці. І від цього вона ще привабливіша. Дивна якась... Але ж він не міг цього розгледіти за такий короткий проміжок! Нащо бреше сам собі? Тільки й почув, як назвала його Дияволом. І ці сьогодні, проходячи мимо, теж гелготали і повторювали: "Диявол, Диявол",— і сміялися... Порадив би їм посміятися на кутні, але не дозволяє офіціальний статус... Протокол. Чорти б його побрали! Начальник застави спеціально для прикордонників дістав книжку Молочкова про дипломатичний протокол. Ціла наука. Хто де сідає, хто куди ступає, хто як стоїть, хто й коли промовляє. Хлопці сміялися: Маяковського треба перелицювати. Той казав: "Жизнь делают с Дзержинского". А їм доводиться — з Молочкова. Протокол.

На "Омірос" вантажили дріт. Тугі скрутні сизого дроту обережно переносилися порталними кранами з причалу і зникали в чорних пащах трюмів. Скублений дріт — мов сиве руно велетенських залізних овець. Залізне руно для новітніх аргонавтів. Тільки ж надто пошарпаний їхній корабель. Та і Ясона не видно... Гей ви там, де ж ваш Ясон?

У них у селі колись був піп Самосвят, який кохався в грецькій міфології. Охрестив Іванові Токовому дочку Музою, але Муза не довго трималася серед Килин і Горпин і невдовзі стала Музиною. Зате з Ясоном дядьки не змогли впоратися. Самосвят нарік єдиного сина Сидора Коптілого Ясоном, маючи на увазі грецького ватажка міфічних

аргонавтів і, певно, вбачаючи в старій дуплянці, на якій Сидір їздив у Кругляк трусити ятери, щось спільне з стовесельним кораблем "Арго". Ясона крутили так і сьак, прилаштовуючи його до звичних імен, спробували, на взірець Гаврилів та Гараськів, кликати його Гасоном, але надто вже скидалося воно на "гас", а то й "гаспид", тому відкинули "г" і зійшлися на Асонові. Яковенко прийшов на світ уже тоді, коли всі проблеми з перейменуванням було давно вирішено, піп Самосвят завдяки атеїстичній пропаганді і непомильній дії законів природи щез з лиця землі, Асон же очолював величезну родину з семи синів і чотирьох дочок, яких подарувала йому розложиста Асониха, імені якої ніхто не знав, як ніхто не міг запам'ятати й імен Асонових дітей, званих просто — Асонята. Асон незмінно завідував у селі кооперацією. Щотижня парюю коненят їхав він до райцентру, виїздив рано й непомітно, на відміну від тих грецьких аргонравтів, які наробили стільки шелесту перед початком подорожі до Колхиди за золотим руном, а поверталися поквапом, утікали тишком-нишком, як найостанніші злодії. Зате Асон повертався завжди урочисто, ішов поряд з підводою втомлений, запорошений, покурював дорогу цигарку, розпускаючи навсібіч пахощі, віз м'яко гуркотів по накочених дорозі, конячки дружно помахували головами, дзенькала збруя, постукувала стельвага, а попереду котилося, ширилося, розлунювалось: "Асон лавку везе!"

І про саму лавку, тобто крамницю, Яковенко зберіг спогади, як про місце найпривабливіше, найзагадковіше. Там завжди таїлась якась поезія незвичного, невідомого, як і в отому: "Асон лавку везе!" Завжди щось нове, завжди неждане, завжди невідоме, яке може стати твоїм.

Якщо вірити легендам, то колись усе починалося з проблеми, а закінчувалося поезією. Час згладжує гострі кути життя... Але ж чому ти маєш наштотхуватися тільки на гостряки, і чому так нечасто зустрічаєш поезію там, де хотілося б? Еге, хотілося... Мало чого заманеться! Тоді мало бути так: вона почула твій поклик і появилася на палубі, стала перед тобою, покликала тебе або злетіла вниз. Не треба злітати, не треба кликати... Але можна просто вийти на місточок, стати коло шлюпбалки, пробігтися по східцях, махнути хоч кінчиком пальця, щоб тільки він побачив... І вже поезія, і вже нічого більше й не треба... Людина не витримує на своєму місці — іде за уявою...

"Вже тільки згодом я довідався, що в місті члени команди "Оміроса" вели себе досить визивно, розхвалювали, де тільки могли, принади так званого вільного світу, пробували розповсюджувати антирадянську літературу, роздавали направо й наліво подарунки, пиячили, вчинили в ресторані бійку. Нічого подібного я не міг собі уявити досі. Це було перше судно з такою дивною командою".

Лясков занедужав. Корчився на вузенькій коєчці, підгинав ноги аж до підборіддя, стогнав. Старшина Кайнаров сидів коло нього з градусником. Температура тридцять шість і шість. Не тиф і не холера.

— І що? — питав Кайнаров.

— Ріже в животі.

— І вздовж чи і впоперек?

— В усіх напрямках.

— І покажи языка.

Лясков вивалив языка, і Яковенко здивувався: звідки в такого невеличкого чоловіка, в такому маленькому ротуку взявся такий язицюра. Широкий, як лопата, бугристий, рожевий. Лясков трохи помолов язиком, закрив рота. Старшина обернувся до Яковенка.

— І доведеться тобі, Яковенко.

— Що? — не зрозумів той.

— І вести грека до Керчі.

— Мені? Грека? — Яковенко насилу приховував радість.

— І попливеш.

— Єсть, попливти!

Лясков уже не коцюрбився, лежав рівно, зацікавлено поглядав на Яковенка.

— Утонеш,— сказав своїм звичним голосом, так наче й не боліло в нього нічого.

— Не бійся, не втону. Що мені — первина?

— Ти ж сухопутний лапоть.

— На Дніпрі виріс.

— Дніпро — казочки порівняно з морем. Тут як трусоне! А прогноз обіцяє шторм.

— Може, тебе й схопило перед штормом? — засміявся Яковенко.

— Не такі шторми бачив, не на таких морях,— Лясков одвернувся від Яковенка, знову підтяг ноги до підборіддя.

— Гаразд, видужуй,— поплескав його по плечу Яковенко. Готовий був розцілувати Ляскова за його вчасні хворощі. Те, чого не почула Єлена, почув Лясков а чи старшина Кайнаров. Почули його заклик, його бажання... Є поезія на світі, є!

Побіг до начальника застави одержувати інструкції на дорогу. Відповідальне завдання. Єдине в світі море — Азовське — має вихід до океану і цілком належить одній країні, є власністю Радянського Союзу. Тому доводиться всі іноземні пароплави проводити від азовських портів через усе море до Керчі, де вже іноземець виходить на міжнародні води і може пливати, куди заманеться. Прикордонник стає на містку поряд з капітаном і супроводжує гостя від порту до порту. Супровід почесний, для порядку. Та водночас мало що може статися!

Яковенко був сповнений поважності й відповідальності, слухаючи начальника застави. Єдиного боявся: проб'ється йому на обличчі бодай крихта з того торжествування, яке в нього в серці,— тоді прощай усе! Коли б знав майор про його знайомство з Єленою, коли б знав, як зрадив Яковенко, почувши від старшини про своє призначення... То й що? А може, не надав би майор ніякого значення хлоп'ячим почуттям, бо хіба ж не знає, що для Яковенка обов'язок — передусім!

"На жаль, ні начальник застави, ні я не знали, що жде прикордонників на борту "Оміроса". Зовні все було гаразд. Але тільки зовні. Насправді ж..."

Уриваємо читання рапорту і йдемо разом з Яковенком та його товаришами ранком наступного дня на борт "Оміроса". Піднімаємося по тому самому трапу, коло якого

стояв на посту Яковенко. Тепер навіть можемо нарешті побачити, хто саме піднімає трап, закріплює його. Але це не грає жодної ролі в нашій історії.

На судні все починається з капітана. Традиція, уникнути якої неможливо. Вироблено залізні стереотипи капітанської постаті. Кашкет з золотим "крабом", золоте шитво мундира, зведені до купи брови, орлиний погляд, рука щомиті тягнеться до бінокля, в зубах коротенька люлечка-носогрійка, вживання спиртного доведено до неймовірних розмірів. Тисячі людей, які зроду не бачили живого капітана, уявляють його саме таким. І Яковенко, хоч не раз і не два бачив капітанів, ще й досі жив старими уявленнями. Він міг ще навіть пристати на думку, що капітан "Оміроса" — отой чотирикутний п'янделига (якщо його відповідно зодягнути, дати в руки бінокль, поставити на капітанському містку, то він сяк-так може задовольнити хоч деякий мінімум вимог, що їх ставить романтична уява сухопутного хлопця до високого капітанського звання).

Але став перед Яковенком старий низенький чоловік, хворобливо одутлий (підборіддя лежить на пухкому закругленні грудей, обвислі, товсті, мов жіночі, плечі, тяжке відсапування замість звичайного дихання), одяг мав на собі далеко не капітанський (ні сорочка, ні куртка з цупкої тканини кольору хакі, такі самі штани на парусиновому паску, на голові круглий картузик з довгим зеленим пластмасовим козирком — у таких картузиках завжди малюють жокеїв і велосипедистів), ніякої люльки в зубах (ліниво плямавав губами, показуючи вставні зуби з нержавіючої сталі), ніякого бінокля (очі втомлено прикриті набряклими повіками, враження таке, що капітан взагалі ні на що не дивиться, дрімає на ходу). І голос у капітана без металевого дзвеніння, не захриплий від намагань перекичати бурі і шторми, звичайний, домашній, тихий. І слово для повітання на борту радянського прикордонника він знайшов теж тихе, гарне, привітне: галіні.

— Галіні,— сказав капітан після того, як вони обоє були представлені один одному, і повів рукою довкола, показуючи море, і ще раз повторив: — Галіні.

Це означало — ясність, осяйність моря.

Море справді завмерло, не дихало і вже не відбивало сонячних променів, як завжди, а мовби саме тихо світилося з глибин, і Яковенко чомусь подумав, що цей напівсонний, старий і втомлений-перевтомлений капітан прекрасно пасує до такого моря.

Тиша віщує бурю. Стара, заяложена істина. Тиша віщує... Нічого не віщувала йому тиша, ні до чого не прислухався Яковенко. Тільки до зляканих ударів свого серця. Що буде? Що буде? Передчував пригоду, лякався її і прагнув. Боявся, що в останню мить на заставі догадаються про бурі в його душі і замінять його. Ким? Хіба не однаково? Хоч би Віктором, який має допомогти Яковенкові оглянути судно перед відплиттям. Міцний парубій, відчайдушні очі, корсарські бакенбардики. Такий попливе через океан, не те що через маленьке море.

— Почнемо огляд? — спитав його Яковенко.

— Давай.

Тоді й прикотився на капітанський місток чотирикутний. Знову у шортах і в нейлоновій розлітайці-безрукавці, вималюваній різнобарвними колами й квадратами. Ламаною, але досить розбірливою мовою заявив, що він перший помічник капітана, а капітан, здавалося, вдоволено хитнув головою, тобто весь хитнувся, бо голова й тулуб становили в нього монолітне ціле, махнув недбало рукою, відійшов, даючи волю своєму помічникові. Яковенко заявив чотирикутному про те, що вони мають оглянути судно.

— Окрім того,— сказав він,— нам велено супроводжувати вас до Керчі. Моє прізвище Яковенко. Коли треба буде...

Чотирикутний невдоволено гмикнув.

— Я — Стіліанос,— непривітно буркнув він,— капітана ви вже знаєте. Решта для вас нецікаве. Можу показати судно, якщо...

— Так, треба,— підтвердив Яковенко.

Чотирикутний Стіліанос мовчки покотився по трапу вниз.

Незважаючи на огрядність, він метався по судну, як чорт. Яковенко з Віктором насилу встигали. Тяжке двигтіння машинного відділення, сизувата пільма трюмів, набитих скрутнями дроту, вузькі залізні коридори, залізні двері кают.

— Відчиняти? — відсапуючись, спитав Стіліанос.

— Так,— сказав Яковенко.

Каюти одинарні, на двох, кубрик для матросів. Довгі вузькі, мов труни, койки. "Вузькі кораблі і вузьке наше ложе",— зринули в пам'яті рядки з якогось поета. Зазирали до камбуза... Тюфтелі по-грецьки... Запах томату, перцю, лаврового листу... Салон... Шкіряний фотель для капітана, пригвинчені стільці-вертушки, довгий стіл для парадних обідів, канапа, теж шкіряна. На стіні — олеографія: вічний парусник, вічні хвилі під ним, вічні чайки над ним і голубе небо... Чотирикутний Стіліанос підкотився до стінки з полірованого дерева, щось там натиснув, відкрився прихований у стіні бар... Десятки пляшок різної форми, різного кольору, барвисті наліпки, так ніби хтось хотів звабити малих дітей, а не дорослих чоловіків.

— Джин, ром, коньяк, віскі? — спитав чотирикутний.

Яковенко і його товариш одночасно похитали головами.

— Не можна.

Стіліанос криво всміхнувся, налив собі з високої вузьенької пляшки брунатної рідини, дістав з маленького холодильничка два кубики прозорого льоду, вкинув у бокал, став повільно, смакуючи, пити. Зрідка косо поглядав на прикордонників. Знущався. Мовляв, ви постовбичте, а я тим часом питиму. Яковенко розгадав цей маневр одразу. Шепнув Вікторові, щоб постояв, поки цей тип нажлуктиться, а він піде далі.

Вийшов за двері, подався по вузькому коридору. Каюта капітана. Вона оглядові не підлягає. Ще одна каюта. Цю вже бачили. А ця?

Але чотирикутний, видно, зрозумів Яковенкові наміри, не став більше дратувати прикордонників, швиденько проковтнув своє питво і вже гримотів по залізному коридору, наздоганяючи Яковенка.

Білий чотирикутний низьких дверей. Що за ним? Яковенко підняв руку. Чотирикутний здалеку гукнув щось гнівно-розпачливе. Але рука не стрималася, кісточки пальців стукнули в двері. І водночас зі стуком пролунав ще один вигук чотирикутного, а з каюти, мов відлуння на стук, задзвенів жіночий голос.

Яковенко штовхнув двері. Нічого не побачив. Усю каюту затопила усмішка Єлени. І її пахощі жили тут у кожному предметі, в ній самій, пронизували повітря. Надбіг чотирикутний, влетів до каюти поміж Яковенком і дівчиною, щось заговорив швидко й сердито. Вона всміхалася й відповідала ліниво, неохоче. Потім, адресуючись до Яковенка, сказала двічі: "Диявол, Диявол",— і засміялася голосно й дзвінко.

— Нічогенька гречаночка,— сказав за спиною в Яковенка Віктор.— Вона що — теж з їхньої команди?

Яковенко промовчав. Станеш пояснювати — заплутаєшся. Зрадиш себе. В останню хвилину знімуть з "Оміроса"... Прикордонник не має права на симпатії. Служба. Які можуть бути захоплення? Він це добре знає і розуміє... І ніяких тут захоплень... Адже люди можуть подумати що завгодно... Він позадкував з каюти, тягнучи руку до козирка. Козирнув і Віктор. Єлена махнула рукою. Чотирикутний витер спітніле обличчя. Перегороджуючи вузьку каюту, випихав прикордонників у коридор. На порозі, вже повертаючись, щоб іти, Яковенко не стримався, ледь кивнув головою, мовби вклонявся дівчині. Злякано глянув на товариша — чи не помітив? Ні, той не помітив нічого. Захоплений своїм відкриттям, бурмотів тільки:

— Народиться ж таке на світ! Га, Яковенко? Ти уявляєш, яке народжується? Чуєш?

— Нічого особливого,— сказав Яковенко.

— Нічого? Ну, ти ж і чортяка, Яковенко!

Називайте, називайте, хлопці! Вона теж назвала його Дияволом. Слова, мов роса, стікають по людині, спливають безслідно. Ох, ні. Роса не спливає безслідно. Тетянка і роса. Ніколи не забуду. Клята небесна вода. Розпроклята! Але в морі вода солона. Солона-несолона. Не те... Ні...

Перечепився через східець, загримотів по трапу, мало не впав. І мовби викресало в нього в голові іскру, і вона освітила те, чого не запримітив хвилину тому, випустив з виду. Ілюмінатор! Як він не збагнув одразу. Ілюмінатор з Єлениної каюти виходив не на море, а на причал! У круглому отворі малювалося блакитне кружало неба, шматок набережної з металевою ногою порталного крана, і зовсім близько, в нижньому сегменті — краєчок зеленого прикордонницького кашкета: вартовий коло трапа. На тому самому місці, де стояв і він, Яковенко! Так само вписувався в сегмент ілюмінатора і його кашкет. День, і два, і три... Отже, вона бачила мене, коли я... Може, вона дивилася на мене всі ці дні! Може, може!..

Глянув на себе перелякано. Яким тоді стояв коло трапа? Попробував гудзики на гімнастерці — чи застібнуті. Розправив складки під поясом. Пристукнув чобітьми, щоб упевнитися, як добре вони начищені. Відчув себе там, коло трапа, під її невидимим бистрим поглядом — і стало лячно...

"Разом з нарядом оглянули судно, нічого не пропускаючи. Представники портових

властей оформили документацію. На борт прибув наш лоцман. Він зайняв місце на капітанському містку. Я розставив пости. Одного на корму, другого — в носову частину. Сам вирішив бути в районі капітанського містка. За командою капітана віддано швартови, вибрано якір. Судно відвалило од пірса і взяло курс на вихід з порту.

Погода стояла дуже тиха. Пекло сонце. Я ніколи не бачив такого тихого моря. Сказав про це нашому лоцманові. Він відповів: "Не вір тиші" — і показав на барометр. Я не повірив власним очам. Барометр показував шістсот тридцять. Очевидно, поламаний. На такому старому судні можна припустити будь-що. Я хотів поспитати лоцмана, але він мав клопоту повні руки. Виводив судно по каналу".

Морські справи — річ дивна і складна. Ми всі плаваємо, бо що таке суходіл, як не великі плоти для перевезення людства? Куди й навіщо? З вічності у вічність. Та не всі це можуть збагнути. Отак і море оточує нас завжди і всюди, але не завжди ми це помічаємо, тому, викинуті з роздолля суходолу на вузьке суденце посеред моря, розгублюємося в першу мить, а згодом виповнюємося пихою за свою невразливість і непотопимість. Не потопав, а тільки виринав. Така і така летіла на мене хвиля, а я пронизував її, а я плив далі, і парус напинався, і машина розвивала оберти, і дим... Тьфу! Який дим? До чого тут дим! Це вже щось від Ляскова...

Тихе, тепле, зелене море. Зелене, як трава... Давно колись жив на березі цього моря похмурий грек Харакоз. У неприступному кам'яному замку на крутому березі. І була в нього красуня дочка Аза. Аякже! У всіх похмурих і загадкових середньовічних розбійників були красуні дочки. Звідки бралися — то вже інша казочка... І запрогнув грек Харакоз, у якого вже серце зчорніло від злочинів, зробити коханкою власну доньку. Мав він персня з чарівливим зеленим самоцвітом, і як надівав того персня якій-небудь жінці на підмізинний палець, то ставала та жінка його... І от хотів він надіти персня своїй доньці Азі. Але вона противилась. І дуже гнівався грек Харакоз. І від його гніву ходило ходором море. І викидало на береги кораблі, затоплювало міста, примушувало текти назад річки, які впадали в море... А Харакоз темної страшної ночі прийшов у замкову келію, де була ув'язнена Аза, і під завивання бурі силоміць надів доньці свого персня. І не витримала наруги Аза, скочила з височенної скелі просто в море, і хвилі проковтнули її, а море відтоді стало зеленим, як самоцвіт у Харакозовім персні; особливо ж яскраво зеленіє воно того місяця, коли загинула Аза. І називається море Азовське, а колись було — Сурозьке.

Ці дурниці — теж від Ляскова. Той коли не збреше, то підсуне тобі безглузду казочку. Є люди, яким легше жити між брехнею і легендою, все життя втікають від правди, втішаються оманною, щосили вдають щасливих. А ти спробуй поєднати в собі немудру казочку про хижого грека Харакоза з реальністю. І тоді для тебе Азовське море буде просто величезною плоскою таріллю, по вінця виповненою мулом, який мільйон років несуть сюди річки. Мул текучий, як сметана. Щоб судна могли підходити до портів, доводиться проривати в морському дні канали на кілька кілометрів. Під час штормів мул розбовтується, судна брѳохаються в густій кваші, канали, прокладені з таким трудом, зникають, знов доводиться місяцями працювати земснарядом,— ну що

це за море! Влітку воно заростає, мов сільський ставок, у ньому плаває якесь чортзна-що — зелене й драглисте, взимку майже всуціль покривається кригою, перетворюється на гігантську ковзанку. Ну що це за море! Навіть вода в ньому, розбавлена річковими потоками, не солоніша за звичайний суп. Хіба це море!

Та це — з берега. А коли ти опинився на вузькому й ненадійному суденці, коли зникли з виднокола береги, і всі твої погляди сягають води і тільки води, і ти відчуваєш, що коли і є на світі безмежність, то це саме море, хоч яке там воно є і хоч яка — солоні чи несолоні — вода в ньому, і не грає ролі, глибоке воно чи переглибоке, велике чи мале,— досить того, що ти сам у першу мить відчуваєш свою малість і розгубленість, а згодом, перемігши ці почуття, сповнюєшся сили, відваги, стаєш таким вільним у думках, яким ніколи до цього не був.

Моря не видно. Тільки сліпуче сяйво там, де воно повинно бути. "Омірос" сонно брів вузьким невидимим каналом.

На місток прискочив чотирикутний старпом. Крутнувся туди-сюди, підкотився до Яковенка, продав йому десятків зо два зубів, калічачи слова, сказав:

— У Греції вівторок вважається нещасливим днем.

— Не розумію,— знизав плечима Яковенко.

— Сьогодні вівторок.

— Не вірю в прикмети.

— А в що?

Капітан щось буркнув своєму старпомові, той огризнувся. Коли б Яковенко знався на грецькій, то відзначив би, що Стіліанос і грецькою володіє так собі: недбало вищіджує слова впереміш з іншомовними, спотворює їх, псує, калічить.

— Ми вам приготували каюту для відпочинку,— знов повернувся до нього старпом.

— Дякую.

— Можете подивитися.

"Омірос" уже вийшов з каналу, береги зникли, навколо лежало лагідне, лаковане море, судно сунулося по його лискучій поверхні тяжко й повільно, мов лінивий тюлень. Плавба заповідалася довга, нудна, нецікава.

— Ну, гаразд,— сказав Яковенко,— подивимося.

Сказав лоцманові й своїм хлопцям, де буде, шурхнув слідом за Стіліаносом по крутому трапу в нутровища судна.

Каютка була в чорта в зубах. Десять, певне, під камбузом, чи що, бо лоскотали в носі запахи смаженого. Одна стінка стесана зовсім косо. Трикутна підлога, трикутний шматок стелі. Ті самі дві дерев'яні койки-ящики, що й скрізь. Кругле око ілюмінатора. Трикутна плитка столика. На койках оранжеві рятувальні жилети. Два. Яковенко хотів спитати, де ж третій (а якщо для лоцмана, ще й четвертий), але змовчав. Не потопати ж збирався на цьому завмерлому морі.

— Добре? — спитав старпом.

— Добре,— сказав Яковенко. А що мав казати? Однаково каютка їм не знадобиться. Хіба що звеліти хлопцям, щоб занесли сюди речові мішки з сухим пайком, який видав

їм старшина Кайнаров на дорогу? Але консерви можуть спокійнісінько лежати й на палубі. Нічого з ними не станеться.

— Все? — спитав знов Стіліанос.

— Та все.

Яковенко не квапився підніматися на палубу. Старпом уловив вагання прикордонника, підморгнув:

— Щось вип'ємо?

— Якщо можна — води.

— З льодком, га?

Стіліанос чимдуж грав роль спокусника. Ляпнув Яковенка по плечу, знову підморгнув. Яковенко похолов: чи не догадався чотирикутний чорт про його симпатії до?.. Але той не давав часу на роздуми. Покотився по вузькому коридору. Вів Яковенка просто до салону, повз двері кают, повз її двері, вихитував плечима, криво чалапав міцними волосатими ногами, голова йому якось химерно вигицувала посеред неохватних плечей. Який там він старпом? Турист, і більш нічого! Хоч би на голову натяг що-небудь. Хоч таке, як ото в капітана. А то: в трусах, сорочка розстебнута до самого пупа, на ногах сандалії, мов у Ісуса Христа, їжачком стрижена голова, і весь час відсапується: "пуф-пуф". Прокотився повз двері Єлениної каюти, доскочив до салону, гримнув:

— Стюард!

Повернувся до Яковенка, запрошуючи того першим увійти, усміхнувся, і посмішка була вдвічі ширша за двері.

"Ну, тип", — подумав Яковенко майже весело.

Але відразу набрав поваги. До салону зайшов обережно, боязко. Щокроку тепер міг натрапити на Єлену, зіткнутися з нею в око. Ждав цього і лякався. А що, як вона тут! І цей підступний Стіліанос, догадавшись про Яковенкові почуття (чи ж почуття? просто хлоп'яча легковажність), вирішив поспекулювати на них і ще раз спробувати подіяти на незворушного прикордонника чарами грецької дівчини?

Нікого. Двигтять кленові стінки від роботи машин, ледь здригається парусник на олеографії, дзенькає-бренькає посуд у схованому барі.

Старпом усунувся за Яковенком, відсапнув, стер піт з обличчя (нові краплі рясно сіялися слідом за рукою, що згортала піт), упав у фотель, безсило махнув рукою Яковенкові. Той не сідав. Не личить солдатові вилежуватися в фотелях.

Нечутно вслизнув до салону стюард, високий, маслакуватий чолов'яга, з завченою посмішкою, у чорному костюмі (так ніби йому зовсім не дошкуляла спека). Стіліанос щось буркнув йому, той мовчки завештався коло бару, поставив на стіл дві чарочки жовтуватої рідини, бокали з водою, в якій плавали кубики льоду. Зник.

— Прощу, — сказав Стіліанос, піднімаючи чарочку. — Грецька ганнусова горілка. Узо. Дуже корисна перед обідом. Робить оце... Як його? Туди-сюди... шлунок... кишки... туди-сюди...

— Сприяє травленню? — підказав Яковенко.

— Саме так... Сприяє,— Стіліанос смакував напій.— Прошу, прошу...

— Мені хочеться води,— Яковенко взяв бокал,— а травлення в солдата й так добре.

Знову з'явився стюард, виклав на стіл цілу купу ілюстрованих журналів. Щез. Стіліанос підсунув журнали до Яковенка, потяг для пристойності й собі один.

— На палубі жарко, трохи відпочинемо тут,— запропонував.

Яковенко повільно смакував крижаною водою. Щоб не образити хазяїна, знічев'я перегорнув кілька сторінок верхнього журналу. Вдарило в очі барвисте чудо вишуканих фотографій. Екзотичні пейзажі, далекі, мов з казки, міста, скупі зодягнені дівчата, безліч дівчат, з біса вродливих і привабливих, і Яковенко, щоб не прилипати до них поглядом, гортав журнал швидше, а дівчат на журнальних сторінках більшало й більшало, і хлопцеві стало ще жаркіше, ніж на палубі під палючим сонцем. "Ну, вскочив!" — подумав він злякано. А Стіліанос крадькома стежив за Яковенком. Певно, зауважив, як того кинуло в жар, бо пружно підстрибнув, поколотив щось коло бару, поставив на стіл дві високі склянки з тьмаво-червоною рідиною, в якій знову ж таки плавали кубики прозорого льоду.

— Сангрія. Прекрасно помагає від жару,— сказав весело,— чорне терпке вино, лимон, цукор, ложечка соди, кубик льоду. Робить з серцем... сюди-сюди...,

— Тонізує? — всміхнувся Яковенко.

— Так, саме — тонізує. Прошу.

— Я все-таки надаю перевагу чистій воді. Якщо можна.

— Можна, можна! — Стіліанос приклав руки до грудей.— Чому не можна? Але сангрія — це чудово! Жодної краплі алкоголю. Цей напій вигадали ми — медитеранці, тобто середземноморці... Якщо до нього звикнеш... До всього треба звикати...

— Кожен звекає до свого,— зауважив Яковенко.

— Але спробуйте, спробуйте! Сангрія діє надзвичайно освіжаюче! Наче вітер проходить крізь тебе! Холодний, різкий вітер. Уф!

Він залпом випив свій бокал, показав, як вітер пронизує його дебеле тіло, наколотив собі ще бокал, нагадав Яковенкові:

— Беріть, беріть. Хоча б спробуйте.

Яковенко вагався. Наколотить гидоти — світ немилий буде. Йому що? В нього потом усе спливе. Але ж і спека! А в салоні просто душогубка! Яковенко несміливо простягнув руку до бокала.

— Браво! Браво! — вигукнув Стіліанос, підштовхуючи бокал до пальців Яковенка. Кінчики пальців доторкнулися до скла. Холодне, як вітер у полі. Ну, сміливіше! Яковенко взяв бокал, наблизив до уст, відсorbнув. Нічого не сталося. Тільки свіжість прокотилася по всьому тілу, стало відразу легко і бадьоро в голові й на серці. Відпив іще. Справді винахід. Від спеки до чого тільки не додумаєшся.

— Ну, як? — поспитав Стіліанос.

— Непогано. Хоча...

— Знаю, знаю: ви надаєте перевагу воді. Але коли пливеш по морю і навколо так багато води, то хочеться чогось іншого. Шукаєш, що може бути краще за воду.

Старпом кинув йому через плече погляд. Один із журналів був розгорнутий на сторінці з фотографією грецьких гвардійців, які змінювали один одного на варті коло королівського палацу.

— Красиво? — спитав грек Яковенка.

— Оце? Не знаю. По-моєму, смішнуvато. Спіднички, берети з помпонами, як у малих дітей. А гвинтівки двометрової довжини. Сімнадцяте століття.

— Грецькі гвардійці,— вдаючи, що не почув про сімнадцяте століття, пояснював Стіліанос,— елегантніші, ніж шотландці або папські гвардійці. Взагалі наша армія має найелегантнішу уніформу в світі. А грецькі мужчини користуються в жінок... У вашої армії,— він потягнувся до Яковенка, щоб попробувати пучкою його бавовняну гімнастерку,— у вас форма, е-е... не дуже, щоб...

— Щось не чув, щоб якась армія виграла війну завдяки гарним мундирам,— прискалив око Яковенко: йому вже набридла дипломатія.

— Ну, так,— не слухаючи його, правив своєї Стіліанос,— ви постраждали від війни... Взагалі ваша країна... ми вам співчуваємо...

Яковенко надпив ще трохи з бокала. Він дивився на Стіліаноса згори вниз, і виходило, що дивиться крізь бокал. Грек мовби плавав у акваріумі з червоною водою. Знеформлене, бридке, вирлооке, баблялося десь під червоною водою, жирно виплямкувало товстими, скривленими губами. Яке його діло? Чого лізе в наші справи? Чого хоче зазирнути в душу? В свої справи дозволяю втручатися лише тим, кому вірю і кого сам попрошу. І близько до себе підпускаю лише кого сам захочу. Тільки звірів у клітці може розглядати зблизька хто завгодно. Але на те ж вони й звірі, а ми люди і повинні мати власну гордість та гідність.

Дивитися на розпластане в "акваріумі" тіло набридло. Яковенко поставив бокал на стіл, сів, розстебнув верхній гудзик на комірці гімнастерки, зручніше прилаштував між коліньми автомат, сказав уже зовсім сердито:

— Не треба нам співчуття. Ці часи давно минули. Тепер співчуваємо ми. Ви цього не помітили?

— Ну, я не політик.— Стіліанос важко пересунувся в фотелі, помахав перед обличчям рукою.— Ми з вами просто двоє людей, навколо вода... Люди і вода... Нема нічого... Політики теж нема... не може бути... Навіщо політика там, де тільки двоє людей і вода...

— Але ми — різні люди,— нагадав Яковенко.

— Море... воно інтегрує... об'єднує... ми могли б знайти багато спільного... Війна, скажімо... Я міг би розповісти... Моє життя... співчуття? Справді... Якщо ви не заперечуєте...

— Та ні,— вже лагідніше озвався Яковенко, дивуючись зміні, що зненацька зайшла в поведінці старпома. Не знав, чого ще можна ждати від цього дивного чоловіка, міг би просто підвестися й піти, але ним уже заволоділа впертість і затятість. Хотілося суперечки, гострої, нещадної, кортіло побити Стіліаноса своїми доказами, бити його по м'ясистих щоках: бац-бац!

А той зовсім розплився від жару і від спогадів, вибулькочував жирні, розокремлені слова, намагався стулити їх у таку-сяку історію, хотів будь-що розжалобити Яковенка, мабуть, добре відаючи, чим найвлучніше вражати людей, що не мали дитинства, і як добре мати потім справу з серцями, розм'якшеними жалісливим співчуттям.

Греки звикли до великих історичних переживань. Трагедії, трагедії... Можна було подумати, що день 27 квітня 1941 року вони спорядили навмисне з традиційного замилювання до трагедії. В той день до Афін вступили війська Гітлера. Йшли з півночі, проходили повз Акрополь, вступали в Афіни без жодного спротиву, без жодного пострілу навстріч. Може, зчорніло сонце і голубе грецьке небо зникло, як звинутий лист? Аби ж то! Все лишалося без змін, вічний Акрополь високо білів у голубому небі (білий кам'яний парус у небесному океані вічності, як сказали б оті дурні поети!), а по вулицях Афін вицокували ковані німецькі чоботи.

Малий Стіліанос дивився і робив висновки.

(Сталося несподіване. "Омірос", мовби наштотхнувшись на невидиму перепону, став. Дивне враження, коли посеред моря зненацька зупиняється судно, а ти сидиш десь у глибині судна і вже звук до тихого, заспокійливого руху, вже не уявляєш себе поза рухом, аж раптом тебе висмикують з призвичаєння і вкидають у безрух, неприємний, як самотність.

Яковенко стурбовано підвівся. І знову відчув, як судно тихо побрело по морю. Може, здалося? Стіліанос недбало лежав у фотелі, розкидавши товсті волосаті ноги, руки йому звисали, мов ласти в морської черепахи. Двигтіли в глибині судна машини. Дзенькало-бренькало скло в барі. "Омірос" чалапав собі далі. Здалося!

Яковенко сів, витер обличчя. Така спека. Витворяє з людини що хоче. Знов надпив з бокала).

Ну, так от. Малий Стіліанос дивився і робив собі висновки. Може, замалий ще був для того, але ж що! Життя жорстоке. Примушувало. Їхня халупа, певно, дісталася його предкам ще від стародавніх греків. Тільки тоді в ній, мабуть, жили раби, а тепер — вільні греки. Злиденна ділянка Афін під узгір'ям героя війни за незалежність Караїскакіса. Дорослі тицали туди пальцями й поважно бурмотіли: "Караїскакіс — герой!" Якщо часто таке слухаєш — воно набридає. У малого Стіліаноса вже давно в мозку ворушилися несформовані підозри щодо всіх дорослих. Коли ж, стоячи в товаристві своїх трьох сестричок і двох братів, так само мальовниче обідраних, худих і бистрооких, як сам, побачив, як уповзають до Афін довгі зелені гадини чужинських колон, він, нарешті, збагнув значення настирливих тицань пальцями в бік історичного узгір'я і нагадувань про те, що Караїскакіс — герой. То й що? А що має від цього він, малий Стіліанос? У школі наука починалася з байки про ще одного героя — спартанського царя Леоніда. Зі жменькою воїнів став він у Тернопільському проході й не пускав до Греції персидське військо. Щоправда, перси все-таки вбили царя Леоніда та його воїнів і проникли до Греції. Однак... Ну, що однак?... Легко зробити властивий висновок. Люди — боягузи...

(Знов стало судно посеред моря. Яковенко схопився і побіг до дверей. Стіліанос

навіть не ворухнувся. Розповзався в посміхові від вуха до вуха. Яковенко штовхнув двері. Побачив короткий тупик залізного коридора, круті сходи трапа. Бігти на палубу? Там щось діється незрозуміле й тривожне, поки він тут слухає варнякання цього типа.

Позаду засміявся Стіліанос. Голосно й розкотисто. Яковенко озирнувся. І... відчув, що судно знов рухається... А може, й не зупинялося? Галюцинації? Наколотив йому той тип. Сангрія, винахід медитеранців! Яковенко неохоче повернувся до салону, взяв бокал, непомітно понюхав. Хіба розбереш? Дивився на Стіліаноса знов крізь бокал, не квапився сідати...).

Ну, люди — боягузи. Вигадують героїв для піднесення власного духу. Леонід і Караїскакіс на цілих три тисячі років історії! А хто заважав кожному з вас стати Леонідом і Караїскакісом? Хто заважав батькові Стіліаноса, ледареві, п'яниці, гультьєві, голодранцеві, який тільки й зумів, що наплодити шестеро дрібних голодних дітей, стати героєм? І всім іншим? Не могли ними стати, бо всі — боягузи. І через те — жодного пострілу проти гітлерівців. Ті собі спокійно вмарширюють до Афін. Розхристані, з засуканими рукавами, і білий пил грецьких доріг на їхніх дебелих чоботях, і виграють їхні оркестри. Чи не ганьба? Кажуть, король Георг утік на Крит, лишивши Афіни напризволяще.

А що потім?.. А потім Афіни — одрізані від усього світу. Кошмарне конання великого міста. Закриті кафеніони. Порожні магазини. Дикі черги за хлібом і оливковою олією. Задушених викидали з черг, і вони так і валялися на вулицях, ждали своїх Антігон. У греків — непоховані мертвяки! Чи чувано таке? Перестала поступати в місто вода. Не діяла каналізація. Бруд. Сморід. Жах. Зараза. Курява стояла над Афінами до самого неба. А на дні тої куряви вмирало місто. Всі греки мали вмерти. Ну. Коли всі гинуть, завжди знайдеться охочий порятувати. Греків хотів урятувати митрополит Дамаскінос. Замінив короля, прем'єра, цілий уряд, усе на світі. Двометровий бородань сам об'їздив найзлиденніші райони міста, слухав плачі і зойки. Чим міг зарадити? Червоний Хрест не мав ліків і молока навіть для дітей.

Малий Стіліанос ненавидів дорослих. Хай вони помруть усі — він хотів жити! Нема нічого ліпшого за життя! Тому кричав найголосніше санітарам (чи емісарам — не знав, як вони там звалися) Червоного Хреста: "Я хочу їсти! Я! Я! Я!". Ну, звичайно, хотіли їсти і його сестри Евангелія, Марія, Ніна, брати Тінос і Кіріакос. І всі діти Афін і цілої Греції також хотіли їсти. Але що йому до того? Він був голодний! Він хотів їсти! Він мав насититися — і хай западуться в землю білі узгір'я Аттіки і висохне пурпурове грецьке море!

І ті бовдури з Червоного Хреста врешті догадалися, що не нагодують одною хлібиною тисяч, як то колись Ісус зробив, і дійшли до єдино правильного висновку вибирати в окремих родинах найздоровішу дитину і всю поміч давати тільки їй. Вибирали здебільшого дівчаток, майбутніх матерів майбутньої Греції, але ж хлопців майбутнє вимагало теж! І Стіліанос кричав доти, поки викричав собі право на життя! Тільки він був годований і поєний, його брати й сестри повільно вмирали і вмерли всі: Евангелія, Марія, Ніна, Тінос і Кіріакос. Вони просили поділитися з ними хоч крихтою,

але він не поділився, бо мав вижити і вижив! Епетіке — вдалося! Епетіке. "Хто побідить, то зодягнеться в білу одіж, і не витруть ім'я його з книги життя"...

(Не забудь, не забудь, не забувай!..

Вона втікала від нього по вологому піску. Черевики давно скинула, несла в руках, ляпотіла босими ногами по вологому піску, втрапляючи іноді на мілке, розпліскувала весело воду, рожеві п'яти круглилися в нього перед очима, він гукав: "Зіно!",— а вона сміялась і втікала далі й далі, не тільки від нього — від усіх! Їй набридло триматися гурту: і так була в гурті цілий вечір і цілу ніч, а перед цим — аж десять років. Сьогодні випуск! Кінець! Ідуть у світ... Розходяться, розбігаються, розприскуються... Їй хотілося, щоб він доганяв її. Мабуть, була закохана в Яковенка. Йому теж подобалась. А може, просто приємно, що вибрала саме його? До Зіни липли всі хлопці... Ще й сьогодні, коли після випускного вечора пішли на Дніпро, до неї то один, то другий... Насилу встигала відкручуватися... Ішли й ішли понад берегом. Хто зна й куди... А тепер вона вискочила з гурту й утікає... "Зіно-о!"— гукав Яковенко і біг за нею, а вона втікала далі й далі. Тільки круглі виямки від босих дівочих п'ят у вологій піску... Ні, він не любив Зіни... Оці вибрики... "Зіно-о!" Берег круто стрибнув угору... "Зінко-о! Божевільна!"... Вона дряпалася на піщану кручу, мов молода коза... Сипався вниз пісок... Два струмені білого, сипкого... Летіли якісь зелені клапті. Зіна плуталася серед чіпкого батожжя огудини, яке обплітало кручу вгорі. "Куди тебе понес..."

І тоді вгорі пролунав страшний крик. Жіночий, але не Зінин... Та він і не розібрав... Злетів угору, обпік руки в холодній росі, розгублено сів на краю кручі посеред буйного гарбузового листя... Зіна стояла зовсім поряд, а її обіймала невисока худенька жінка, вся в чорному, і повторювала з боєм і радістю, з надією й горем одне й те саме слово: "Доцю! Доцю! Доцю!.."

Спокійний димок курівся над димарем недалекої хати, крайньої хати в селі... Ітимеш отак понад Дніпром і весь час набрідатимеш на села, що виходять на самий берег... І над усіма хатами димки... І ранковий туман стелиться понад Дніпром, а може, то й не туман, а домашній дим з теплими рідними запахами. Женуть діти до Дніпра від села табуни білих гусей. Повільно спускаються вниз корови. Продиркотів вулицею мотоцикл.

Усе це побачив Яковенко за одну мить і все увібрав, не розумів тільки, чому ця незнайома літня жінка тримає за руки Зіну, цілує їх і плаче, і щось говорить гаряче, схвильовано, квапливо...

"Я не знаю.." Я нічого,— пробує пояснити Зіна, яка теж, видно, нічого не може збагнути.— І вас не... Я не..."

"Дитино ж ти моя, Нацю,— не слухає її жінка,— та як же довго я тебе ждала, Нацю".

"Я не..." — каже Зіна.

І Яковенко мало не підстрибує, щоб і собі підбігти до дівчини і виручати її, але якась непоборна сила притискує його до землі, його руки розгублено шурхотять у широкому листі, роса вже здається не холодною, а гарячою, пекучою.

"Двадцять літ я тебе ждала,— каже жінка, і плаче, і обіймає знецімлену Зіну,— двадцять літ, як один же деньочок... а тебе нема та й нема, а люди кажуть: "Не жди, Марфо, бо вже й не буде". А я кажу: "Неправда, прилетить моя донечка до мене, бо як відлітала, то махнула мені рученькою і сказала: "Ждіть, мамо!" То я оце й ждала... Не спала ночей, виглядала з-за Дніпра, зустрічала всіх птахів і проводжала їх: і журавлів, і лебедів, і ластівок, та все шукала серед них своєї Наці... А тоді отакий же самісінький ранок був... і на цьому самому місці... А ти пішла з дому ще звечора, все ви десть там ходили, та збиралися, та щось робили... Кажеш: "Мамо, лягайте спати, я скоро вернусь..." А як же мені лягати, коли зосталася в хаті сама... А сини мої на фронті і хазяїн на фронті, а Настуся моя і найменша... А ніч іде, а тебе нема... Вже й досвіток, вже я затопила піч та стала пшоняники смажити, бо ти ж їх так любила... А тебе все нема... Коли тут як ударить мене під серце, мов ножакою!.. Вискочила з хати, а вони ведуть тебе через город... "Нацю, куди ж ти?!" А ти мовчиш... Чи, може, не почула? Тільки платтячко біліє, а вони всі зелені, аж у очах мені позеленіло... "Нацю!" — кричу... Та біжу сюди до кручі... А вони з автоматів як ударять!.. Та так же довго строчили, що в мене й серце зайшлося... А ти побачила, що я біжу, та махнула мені навстріч руками, як крильми, та... знялася, та й полеті-іла! А я перечепилася через гарбуза, впала, як мертва... А коли розплющила очі — нема вже Настусі, полетіла за Дніпро, у вирій, світ за очі!.. І оце двадцять літ не верталась... Вже й сини з фронту прийшли... І на батька давно похоронну прислали... І для тебе орден привезли аж із самої Москви... А тебе нема та й нема... Люди кажуть: "Не жди, Марфо, вже не буде..." Як же не буде, коли вона казала, що прилетить! Як махнула тоді мені — ждіть, мамо, прилечу!.. І жду... Оце й сьогодні напекла пшоняників, стою коло печі, коли моє серце тільки — тьох! Я з хати — о, боже ж мій милий! Моя донечка! Настуся! І як же тебе довго не було, як же я тебе ждала та виглядала! Ти ж, мабуть, голодна й холодна... І ніженьки твої заросилися, і черевички твої заносилися!.."

Жінка обіймала ноги Зініні, а та розгублено озиралась. І бачила зарошені ноги, і (новісінькі!) черевички, і себе бачила — зголоднілу, змучену... І поверталася з безсмертя...

Мати обняла Зіну-Настю і повела до хати. Вони йшли повільно й довго, брели серед зеленої плутанини огудини й листя, йшли мовчки, і Яковенко мовчки дивився їм услід і не міг нічого вгадати, щоб врятувати Зіну, не образивши нещасної матері. Насилу скинув з себе заціпеніння, скотився вниз, побіг назад, де лишилися однокласники.

...А в хаті долівка встелена свіжою осокою, накритий білою скатертиною стіл, а ослони прибрані смугастими доріжками. Під причілковою стіною — біле дівоче ліжко з горою подушок і на стіні фотографія дівчини, зовсім не схожої на Зіну, але плаття в тієї таке саме, як у Зіни, і комсомольський значок на білому платті такий самий. Мати посадила Зіну за стіл, швидко дістала з печі сковорідку, виклала на білу тарілку тонкі пшоняники, сама присіла коло Зіни, закохано дивилася на неї... І Зіна простягла руку, щоб узяти пшоняник, а чужа й нечужа мати дивилася на неї... і в очах у матері стояли сльози, і в Зіни теж сльози застигли в очах...

А Яковенко насилу наздогнав своїх. Вони вже повернули назад. Махнули рукою на нього і на Зіну, не хотіли йти за ними слідом, бо й так забрели аж он в яку далеч.

"Стійте! — кричав їм ще здалеку.— Стривайте! Егей!"

Вони сміялись і спробували навіть утікати, і тоді він розлютився і наздогнав найменшого з випускників Максимка Рясного, звалив, накірчив, трусонув його.

"Будеш утікати? Будеш!"

Максимко покликав на поміч, всі збіглися до них, стали тягти Яковенка, докоряли йому, а він ніяк не міг упіймати віддиху, зблідлий, розметаний, потім нарешті вхопив трохи повітря в легені, вимовив:

"Ну, таке..."

Хлопці, хто дужіший, сукалися до Яковенка з кулаками за бідного Максимка, але хлопець легко відіпхнув їх, нагородив кожного презирливим поглядом, ступнув до дівчат.

"Дівчатонька, помагайте Зіні! Там таке сталося, таке... Ніхто з вас ніколи й не чув і не гадав..."

І поки знов біг понад берегом Яковенко, ведучи за собою дівчат, Зіна й далі сиділа за столом у чисто прибраній хаті перед матір'ю, яка двадцять років тому втратила дочку і в якої обличчя було схоже на багатостраждальну землю, покарбовану болем, розпукою і часом.

Але тоді сталося незбагненне... Хата наповнилася дівчатами в білих платтях... І всі були, як Зіна і як розстріляна фашистами Настя... І всі оточили стару матір, як її віднайдені дочки, і мати розгубилася спершу, а потім зраділа, а потім усе збагнула і заплакала... бо ніколи не вернеться її дочка, вбита ворогом...

Не забувай, не забувай ніколи!)

Гриб-паразит, лиснучий, жирний, гидкий... Висотує соки із своїх сусідів, гнітить їх, убиває, аби тільки самому...

А ще нагадував Стіліанос камбалу. Кругле, розпластане тіло, зсудомлені очка. Кажуть, у малої камбали очі, як у всіх риб,— симетрично з двох боків голови. І мала камбала плаває теж нормально. А потім, жиріючи, набираючи ваги, лягає на дно і так лежить вічно. І те око, що опинилося внизу, переповзає нагору, завдяки зміщенню кісток голови... Кажуть, камбала безсмертна. Лежить на дні морському... Ніякої користі... І скривлено позирає вгору, впливти не має снаги...

("Омірос", сліпуючи, напوماцки брів по морю, мовби струшуючи з себе задуму чи нерішучість).

Греки розходяться по світу. Всі повинні розходитися, йти туди, де краще... Людину повинні оточувати красиві речі... Людина повинна шукати багатство... Всі повинні... Найрозумніші з греків це збагнули... Вони розходилися по світу, а до Афін поверталися тільки їхні імена та ще... гроші. Вулиці, парки, сквери, пам'ятники, кораблі названі іменами братів Запас, Тассітсаса, Стурнаро, Ніакроса... Баліанос дав гроші на бібліотеку, Сінгру на іподром, Авероф...

— А що Авероф?

— Ну що? Будинки, інституції... Онасіс...

— Я чув про в'язницю Авероф у Афінах... Найстрашніша в'язниця... То він дав на неї гроші?

— Чому ж мав не дати, якщо треба?

— В таких грошах — кров і страждання. Не можу уявити людину, яка дає гроші на в'язницю. Для мене це — наймерзенніша істота. Не людина. Не може бути людиною.

— Коли даєш гроші, не цікавишся, куди підуть. Давати — приємно. Тоді ти великодушний. А це підносить тебе над натовпом.

— Великодушність за чужий рахунок,— кинув Яковенко.

— Ну, я знаю, ви, комуністи, заперечуєте гроші.

— Нечесні — заперечуємо.

— І багатство. Ви — за голодранців.

— Щоб вони зрівнялися з багатими.

— Хіба це можливо?

— Ми віримо в це і вже зробили всіх рівними.

— Але не багатими.

— Як на це подивитися. Наприклад, я — дуже багатий. Не костюмами і не автомобілями чи там чимось, багатий своєю закоханістю в рідну землю, своєю нерозривністю з нею. Все в мені: моя ріка, ліси, степи, дівчата, плоди... Словами цього не розкажеш. Треба відчувати.

— Я відчуваю тільки те, що можна показати всім. Багатство! Бути таким, як найбагатші в світі греки Ніакрос, Онасіс, його зять... Найбільші арматори в світі... Цілий флот в їхніх руках... Танкери тоннажем у сто тисяч тонн... Або Марія Каллас — найбільша співачка світу... Так треба жити... Вони скрізь: на похоронах Кеннеді, на коронації грецького короля, на прем'єрі в "Ла Скала", на кінофестивалі в Сан-Себастьяні, на полюванні в Кенії. Снідають в Америці, обідають у Європі, вечеряють в Таїланді...

— І ото все щастя? — спитав Яковенко.

Стіліанос помахав руками, заревів:

— Стюард! — Ударив кулаком у кленову переборку позад себе, нетерпляче ревнув знову: — Стюард!

Усе-таки "Омірос" посувався вперед, хоч і кволо, хоч і через силу, і машина двигтіла десь унизу, і тенькало-бренькало скло в барі... Марно згаяний час з товстим Стіліаносом, для якого не існувало багатства душі, а було тільки багатство гаманця. Смішно й примітивно.

Втретє рвонувся до виходу Яковенко.

— Піду. Дякую за напої і...

Тонка рука відчинила двері салону, і влетіло білим вихором, блиснуло очима й зубами до Яковенка, він позадкував до своєї остогидлої канапи, незграбно брязнув автоматом, стиснув губи: треба прорватися!

І вже наставив плече, щоб вислизнути з салону бокаса, як зненацька Стіліанос,

підскачовиши, рвонув дівчину за руку, майже кинув її в протилежний кінець салону, щось закричав нерозбірливо й сердито, а вона відповіла йому так само сердито, вмить охриплим голосом, охриплим від ненависті й зневаги... Олос-молос-караморос... Яковенко нічого не розумів, знав тільки, що не може тепер вийти, покинувши тут без захисту тонке створіння в білому, оте ніжне й... "Людину повинні оточувати красиві речі".— "Ну, так".— "У вас мало красивих речей".— "Як на це подивитися".

(Знов, здавалося, сонно став "Омірос" і через мить вагання побрів далі).

А ті двоє палили одне в одного злими словами, як кулями. Гар-гар-гир-гир!.. Утрутись? Урятувати її? Від кого і від чого? Навіть не міг зрозуміти, хто тут нападав, а хто оборонявся. Не знав, хто є хто. У кого над ким влада. Хто нещасний. Іноді буває навіть так, що людина хоче бути нещасною, і тоді не треба їй заважати.

(Згадай Наталку. Згадай, згадай! Тобі було дванадцять років, якраз той хлоп'ячий вік, коли від дитячого прагнення справедливості для самого себе переходиш до намагання внести справедливість у стосунки між усіма людьми, коли хочеться свідомо робити добро, помагати людям у нещасті. І саме тоді з'явився у вашому селі Михайло Левенець. Власне, його прислали, бо тоді подекуди була мода: присилати голів колгоспів.

Левенець належав до ледащ самовідданих і переконаних. Казали, що в нього в районі на високій посаді рідна сестра, яка перекидає його з одного місця на друге, сам він теж на всі намагання критикувати його за неробство огризався досить енергійно і кричав, що його не візьмеш голими руками. Сам же тільки те і знав, що верлюжився з жінками. Цього малий Яковенко вже й зовсім не міг зрозуміти. Ну, що вони в ньому такого бачили? Чим він їх вабив? Як не гидко їм усім? Чеверногий чоловічок, темнолиций, з сухими, аж чорними губами, в лівому кутку губ вічно димить цигарка, дим попадає в ліве око, і тому воно завжди єхидно прискалене, голос хрипкий, пропитий, ходить розвальцем. Такому тільки цибулю красти, а не задурювати голови жінкам! А вони ж так і липли до нього: і Санька, з білим лінивим тілом, ота Санька, що не захотіла виходити заміж навіть за танкіста Власенка, героя війни, чорнявого, стрункого — не хлопець, а гвинт! — і вчителька Серафима Феофанівна, чий портрет прикрашав вітрину районного фотоательє, така вона була вродлива, і циганкувата Маруська, яка кожного пропікала поглядом наскрізь, і Наталка, сусідка Яковенків, молода вдова, у якої й пасіка, і садок, а надто ж вона сама — і як пасіка, і як садок, женихи їхали до Наталки аж ген звідки, та вона всім давала одкоша і вмирала за Левенцем, за його прискаленим оком і булькотливим голосом. Буль-буль... Натал... буль-буль... Наталко... буль-буль...

Він приходив до Наталки пізно вночі, перед тим побувавши або в Саньки, або в учительки, або в Маруськи. Іноді вона ждала його цілу ніч, а він так і не з'являвся. Іноді в неї цілу ніч горів маленький каганчик у світлиці, і в причілковому вікні раз по раз пропливала її стривожена постать. А то ждала вона його надворі, ховаючись за густими кущами порічок або й виходячи аж за ворота на вулицю.

Яковенко ставав мимовільним свідком переживань тітки Наталки, йому було жалко

її, хотілося допомогти, він складав найхитромудріші плани помсти над Левенцем, вигадував йому найтяжчі кари і найбільшу ганьбу. Але, ясна річ, усі ті плани лишалися планами, і мріяння кінчалися знову ж таки мріяннями, бо в дванадцять років легко вибудовувати химери, а коли доходить до діла, то все кінчається або нічим, або принаймні дрібничками. Закидати Левенця грудням, коли він повертається від Саньки, вчительки або Маруськи, підкласти йому щось на дорозі, украсти картуза або щось важливіше з одягу (аби ж то штани!) — на таке Яковенко не хотів пускатися. Це робили з усіма, присмак щоденності зіпсував би відразу всі його наміри — адже йшлося про помсту особливу, виняткову, унікальну.

І все ж довелось обмежитися найзвичайнісіньким. Та й то цілком випадково.

Якось допізна забарився коло своїх кролів. Закушчував клітку, бо стояли міцні морози і хоч кролі були зодягнені в теплі шуби, йому завжди ставало лячно, коли думав, як лишаяться вони на ніч в тонкій дощаній клітці. Про те, що вдень кроликам так само холодно, як і вночі, чомусь не думав. Боявся й переживав тільки за ніч.

Місяць примеркав рано, і притемнений сніг видавався попелястим і мовби м'яким і теплим, як кроляче хутро. Насправді ж був він не такий і м'який, бо лежав уже давно, стужавів, покрився на городах і в садках товстою корою, а на вулиці й у дворах був рипучий до дзвеніння натоپтень.

Так вештався хлопець коло клітки з кроликами, заклопотаний своїм, як раптом почув коло сусідського двору несміливе: туп-рип, рип-туп. Він випростався, трохи послухав. Було тихо-тихо. Потім знов: туп-рип, рип-туп. Причілкове вікно Наталчиної хати не світилося. Рип-туп... туп-рип... Ждала його на морозі. Вже хоч би в натопленій хаті, а то... Ну, що воно діється на світі! І чому, чому? Що голова? Але ж були голови й до Левенця, але ніхто на них так не вішався... А цей же найплюгавіший, а бач...

Яковенко підкрався до парканчика, який відділяв їхній двір од Наталчиного. Побачив тепер досить виразно її міцну, акуратну постать. Наталка стояла коло воріт. Прислухалася. Може, почула, як скрадався Яковенко? Хлопець принишк. Але вона його не зауважила. Дослухалася до іншого. Вся подалася до темної вулиці. Мало не летіла туди.

Почув і Яковенко. Здалеку, аж від Живодьорової хати, що стояла на розі вулиці, долинуло ліниве й байдуже: ри-и-ип! ри-и-ип!.. Невже той? Іде неквапом, упевнений, що його ждуть, сповнений пихи й нахабства, ліниво переставляє чоботи, вминає тужавий сніг: ри-и-ип! ри-и-ип!

Він! Наталка заметалася коло воріт, відчинила хвірточку, знову зачинила, вибігла на вулицю, знов забігла в двір, спробувала притулитися коло оголеного куща порічок, знов кинулася до воріт, прислухалася.

А той уже зовсім близько, вже виразно чути: ри-и-ип! ри-и-ип! О, негідник! І чим же зарадити тітці Наталці? Як скинути їй полуду з очей? Як довести? Яковенко розгублено озирнувся по двору, гарячково думав, усе в ньому дрижало. Як же так, як же? Хіба нема на світі справедливості? Хіба не можна відігнати од людини нещастя? Хіба не можна вплинути на чуже нещастя?

А той уже зовсім близько порипує снігом, уже навіть здається Яковенкові, що чує він самовдоволене відсапування Левенцеве, вже долітає до нього запах диму від Левенцевої цигарки, здається йому, що бачить він прискалене око і пересохлі зчорнілі губи, які зневажливо судомляться і виціджують: "Ну, що, піонер? Схопив облизня?"

І тоді, не думаючи, Яковенко кинувся до Лорда. Лорда вони ніколи не спускали з ланцюга, бо то був злющий-презлющий чорний собацюра, якого боялося все село. Особливо Лорд не любив Левенця, він аж пінився, коли той уночі проходив повз подвір'я Яковенків, простуючи до Наталки, усе село, таким чином, чуло, коли саме Левенець іде від Саньки, Маруськи або вчительки до Наталки, а з голови потихеньку підсміювалися, до нього це теж яким-небудь чином доходило, і він пригрозив Яковенкові: "Якщо не втихомириш свого пса, піонер, застрелю!" Казав це так, що й не розбереш: кого обіцяв застрелити.

Лорд був розумний пес, і Яковенкові з часом вдалося привчити його, щоб він не гавкав, коли по вулиці прохитується Левенець. Але, мабуть, пес у глибинах своєї собачої душі з того часу ще більше зненавидів Левенця, і Яковенко догадувався про це з того, як мовчки метається на ланцюгові Лорд, коли зачує знайому ходу. Тому рішення хлопцеве цього разу було непомильне.

Він підбіг до Лорда, миттю відщепнув ланцюг від його нашійника, обійняв собаку і в саме вухо сказав йому: "Куси, Лорд, куси, куси!" І підштовхнув пса в напрямку вулиці.

Той вилетів з Яковенкових рук, мов камінь з пращі, одним гігантським скоком перетнув подвір'я і мчав навстріч Левенцю. Підбіг до того мовчки, так що той забачив пса вже коло себе, коли не було часу на оборону. Однак Левенець, мабуть, не дуже стурбувався, бо недбало кинув навстріч Лордові: "Пішо-вон!" — і навіть ступив крок і рипнув снігом, та вже наступної миті темряву розпанахав болісний крик: "Го-йой!", — почулося прискорене вовтузіння, шаламкання, собаче хекання і зле гарчання, розляглася лайка, знову гойойкнуло, а відтак звуки сплелися в клубок, дивні звуки на темній, устеленій снігом вулиці, і покотилися, притьмом покотилися назад, швидше й швидше: рип-рип-рип... гар-р-рип-рип... гар-гар-р-р! гар-р-р! рип... гар-р-р! гар-р-р! гар-р-рип, рип-рип-рип ри-р-р...

Утік. Лорд обривав на ньому рештки штанів, а він утікав ганебно й жалюгідно, мовчки, вже навіть не гойойкаючи, тільки вириплював снігом: рип-рип-ри...

Собака незабаром повернувся, захеканий, розпалений і, мабуть, вдоволений помстою над своїм найзлішим ворогом. Яковенко присів коло Лорда, обійняв його, почав прив'язувати.

І тоді його щось схопило за вухо і поцурпелило вгору. Він хотів повернути голову, щоб глянути, хто це так невдало жартує, але той, хто тягнув за вухо, спостеріг Яковенків маневр і скрутив вухо ще дужче, так що в хлопця аж потемніло в очах. Він мало не крикнув від болю й гніву, дивувався, що собака не заступається за нього, але собака ще переживав солодкі хвилини розправи над Левенцем і, мабуть, нічого не здатен був помічати, — що ж то за собака, який не бачить у себе під носом ворога, котрий таке витворює над його хазяїном!

"Пуст-ст..." — просичав Яковенко, гадаючи, що то, може, жартує хтось із його приятелів (хоч який приятель буде розгулювати серед ночі по морозу!).

А воно мовчки крутило вухо хлопцеві і, здається, норовило вхопити Яковенка ще й за друге. Хлопець спробував вивернутися, і біль розпанахав йому мозок.

"Будеш ти мені знати,— прошелестіло над головою, і хлопець крізь біль і ненависть усе ж таки відразу впізнав голос тітки Наталки,— я тобі покажу, як відпускати собаку та натравлювати на добрих людей! Ти в мене знатимеш! Я т-тобі пок-кажу!"

Голос у неї став злющий, як у відьми, вона крутила й крутила безжально вухо Яковенкові, так наче намірилася зовсім відірвати його,— куди й поділася Наталчина лагідність і усміхненість, з якими вона завжди зустрічала хлопця, здичавіла жінка телесувалася над головою в беззахисного хлопця, розлючена й знавісніла. Чому? За віщо? За те, що він доконав, нарешті, справедливості і покарав того негідника, заступився за неї?

"Я т-тобі покажу, як мішатися!.. Я т-тебе навчу!.."

А Яковенко плакав. Плакав мовчки і не від болю, а від образи, від усвідомлення страшного почуття кривди, якою відплатили йому за добре діло, плакав і думав про те, що ніколи більше не стане, не буде, навіть пальцем не ворухне, щоб...)

— Стюард! — закричав Стіліанос.

Він одскочив від Єлени (переміг чи переможений?), весь залитий потом, а вона йшла за ним, поривчаста в рухах і спокійна в своїй красі (певно, перемогла!), і Стіліанос шукав рятунку в приході свого попихача.

— Стюард! Ктінос! [Ктінос — Тварюко (грецьк.).]

Пригода з нудної ставала трохи смішною, Яковенко міг тепер піти собі з легким серцем, ця молода грекиня, виявляється, вміла добре огризатись, отже, він не помилився, наділивши її своїми симпатіями вже з першого разу, бо симпатизував Яковенко тільки тим людям, що могли постояти за себе, не дати наплювати собі в кашу, як то кажуть. Окрім того, яке йому діло до всього, що відбувається між членами дивацького екіпажу "Оміроса"?

Однак події ще тільки починали множитись, Яковенко стояв коло їх зародку, невидима пружина ще тільки накручувалася, щоб потім розпростатися з шаленим дзвенінням; він не встиг зігнути руку в лікті, щоб віддати честь Єлені перед своїм відходом, як до салону впало двоє п'яних до чорноти чоловіків з берегової бражки Стіліаноса, один з них відразу поліз до свого шефа, тицяючи йому межі очі розчепірені пальці і щось вибелькочуючи, а другий став посеред салону і демонстрував своє високе вміння тримати рівновагу, розсував ноги ширше й ширше, поки не роз'їхався, мало не розідравшись навпіл, на підлозі і гепнувся просто перед Єленою. Вона гидливо переступила п'яного і щось сказала Стіліаносу коротке й гнівне. Почув чи ні Стіліанос, важко було судити, бо він у цей час намагався уникнути розчепірених пальців другого п'яного, який чомусь неодмінно хотів штрикнути пальцями Стіліаносу межі очі. Нарешті старпом зумів так вихнути вбік, що п'яний заточився і вдарився в стінку спершу пальцями, а потім і носом, Стіліанос ловко вхопив його ззаду за комір строкатої

розлітайки, другою рукою підібрав (теж за комір) розчепіреного на підлозі, і потяг обох із салону, як шкідливих цуциків.

Тоді Яковенко нарешті приклав руку до козирка і сказав:

— Ну, я пішов.

Вона простягнула йому свою руку. Тонка, безмірно довга, ніжна рука зависла між нею і ним, ніби місток порозуміння й обіцяної інтимності. Брати чи не брати? О, чорт! Яковенко від розгубленості ще раз козирнув. Вона тримала руку і дивилася на нього такими чорними очима, що йому стало лячно. Ох і очі! Він утретє поніс руку до козирка і несподівано для самого себе зняв картуза, стукнув навіщось закаблуками. Її рука висіла між ними ще й досі. Спина Яковенка перетворилася на глибокий розпечений діл, по якому текла гаряча ріка. Русло ніяковості. Рука зависла в просторі. Доторкнися. Хоч подумай доторкнутись. У нього палали вуха. Мабуть, вона помітила, як горять ці пелюстки сорому, бо трохи схитнулася до Яковенка, її рука ледь наблизилася до його руки, її пальці доторкнулися до його пальців, губи повільно вимовили слово, і друге, і третє.

Тепер він бачив тільки її повільні уста, рука її зникла, він відчував тільки дотик та ще запах, який виструмовував з тих пальців, немов з антен дівочого тіла.

Ніхто не може передати запаху весняної ночі.

— Мені треба йти,— видавив з себе, так ніби вона могла зрозуміти його мову, обережно потиснув її пальці, відпустив тонку руку, приязно кивнув і зумисно повільно, щоб не виказати свого боягузтва й розгубленості, повернувся, показуючи дівчині стемнілу на спині гімнастерку, пішов до дверей. Раз-два, раз-два. Мов на стройових навчаннях перед найвищим генералом. Раз-два... Гаряча ріка нестримно котилася по спині, весь був скупаний у ніяковості, ноги мовби зависали в повітрі, підлога втікала з-під них... Р-раз... "Омірос" хилився то в один бік, то в другий, а Яковенка кидало в протилежний бік, кидало не тільки в салоні, але й у залізному коридорі, і на крутих сходах трапа, по якому він дерся на палубу, швидше під високе небо, швидше до вільного вітру, до безкрайності моря, до розкованості й волі, які він загубив у тіснєві й незручності, що панувала внизу і погрожувала запанувати в його душі.

І поки перебирав східці трапа, десь між третім і дев'ятим східцем, протягом непомітного уламку часу, подумки повернувся назад, до салону, сів навпроти Єлени (вона в кріслі, показуючи йому свої стрункі міцні ноги і привабливі руки, ці антени свого зграбного тіла, а він знов на тій самій канапці, що й перед Стіліаносом) і відбув з нею ту розмову, яку мав відбутися, без якої й не уявляв своєї подорожі через це дивне море. *Pseudologia fantastica* [Вид психічного захворювання, коли людина тішиться химерами, породженими її власною хворобливою уявою. (Прим. автора).].

— Бачте,— казав він їй несміливо,— не знаю, чи й слід розпочинати... Чи зрозумієте. (Поглянь на мене!)

— Звичайно, зрозумію,— запевнила вона його,— про це не треба...

— Ви не подумайте... (Поглянь на мене).

— Ні, ні, я не думаю...

— Там, на березі, я не міг... Мене образили... (Поглянь на мене).

— Я розумію.

— Тому я повівся з вами не зовсім ґречно при першій зустрічі. Це не значить... я не байдужий до краси... до справжньої краси... Згодом, коли я подумав, мені стало прикро. Очевидно, я образив вас... (Поглянь на мене).

— Ні, ні, що ви!

— Мені зовсім не хотілося, щоб ви так і поїхали з нашої землі з неприємним почуттям у серці... (Поглянь на мене).

— Навпаки!

— Окрім того, здалося мені, що вас щось пригнічує... Я виріс на волі і не терплю, коли людину будь-що гнітить!.. Мені завжди хочеться визволити таку людину... Я хотів визволити і вас... (Поглянь на мене).

Вона засміялася. Вдячно і здивовано.

— Від чого визволяти?

— Але тепер побачив, що ви можете... Мені подобається, коли людина вміє сама за себе... (Поглянь на мене).

— Ви якийсь скований... Чому? Неначе вас хтось стримує... Це неприродно... Якщо мені подобається, то я... А ви... Там, на березі,— зовсім незрозуміло... Чому ви відпихали мене? У мене був цілком підсвідомий одрух... Я побачила такого вродливого хлопця... Це мовби в казці: вийти на чужий берег і побачити... І, може, навіть відразу закохатися... А ви...

— Треба вміти себе обмежувати іноді... Мені цього, здається, ніхто й не казав, але я знаю... (Поглянь на мене).

— Якщо ми самі вигадуватимемо собі обмеження, ми загинемо... Нас і так обмежують всі і всюди...

— Тоді ми перемагаємо. Коли вміємо себе обмежувати. (Поглянь на мене, поглянь).

— Не розумію вас.

— Ну, це... Я хотів спитати вас про Стіліаноса... (Поглянь).

— Е, пусте...

— Все ж таки, чому він на вас так?... (Поглянь, поглянь).

— Просто розлютився, що я перебила йому... Він, мабуть, сповідався вам... Ліз у інтимність...

— Здається... (Поглянь на мене).

— Це його звичка. Вважає, що ніхто не зможе вистояти перед його щирістю. Заклик до взаємної щирості. Слизняцтво.

— Тільки не зі мною. Тут він помилився. (Поглянь).

— Я так йому й сказала.

— Звідки ви могли?... (Поглянь, поглянь).

— Догадалася. Як тільки вперше побачила вас, так відразу й догадалася про ваш характер. Ви — справжній диявол! Ви не ображаєтесь?

— Не вірю ні в бога, ні в диявола, так що мені однаково. (Поглянь на мене).

- У що ж ви вірите?
- В людину... (Поглянь на мене).
- А між людьми повинні бути мости... Візьміть мою руку...
- Я — за мости. Але рука... Чи треба? (Поглянь).
- Ну, візьміть... Ви ж бачите... У мене дуже гарна рука...
- Це ще не означає... (Поглянь, поглянь).
- Просто доторкніться...
- Але ж... (Поглянь, поглянь, поглянь!)
- На одну мить... єдиний доторк...

Тьфу! Дурень думкою багатіє, або ж, висловлюючись науково,— *pseudologia fantastica*. Стіліанос усе-таки наколотив гидоти і дав напитись. Отрута, справжнісінька отрута!

Нарешті, нарешті він був на палубі!

Всі наші спроби передати процес людського мислення на папері мають вигляд недовершений і приблизний. Іноді щось схоплюємо, іноді наближаємося до того, щоб змалювати хоча б частково склубоченість і всеосяжність того, що відбувається в нашому мозкові... А далі не йдемо, зупиняємося безпорадні, розводимо безсило руки, відступаємо, полишаючи поле бою для найвідважніших і найвинахідливіших. Чи ж слід докоряти Яковенкові за те, що він не зміг розібратися в сум'ятті, яке творилося в його душі, і обмежився в рапорті самим тільки натяком: "Згодом, по виході з порту, на "Оміросі" стали діятися речі дивні".

Нагорі він застав зіжмакане море, рвучкий вітер, переділене навпіл небо: половина ясного, сонячного, а низ похмурий, чорний, якась волохата стіна вставала з моря над "Оміросом", і звідти назустріч суднові перестрибом мчали хвилі, так ніби чорна половина неба відлякувала від себе. Власне, "Омірос" уже злякався: він стояв на місці, тільки кволо похитувався на злих хвилях.

Найсумніше це видовище — непорушне судно у відкритому морі. Майже однаково, що потоплене.

— Чого стоїмо? — гукнув Яковенко своєму товаришу Юрчикові, який був на носі.

— А чорти його батька знає. Мене вже занудило від такої плавби. Що там унизу?

— А нічого,— махнув рукою Яковенко і побіг на капітанський місток. Мало не налетів на капітана. Посувистою ходою старості наближався той до трапа, що вів на місток. Байдужий, з сонно прикритими очима. Яковенко поступився перед капітаном. Підождав, поки той повільно долав східці, потім одним духом злетів нагору.

— Що таке? — спитав лоцмана, який стояв, склавши руки на грудях, і, здається, навіть стиха посвистував крізь зуби.

— Румбарбарум,— знехотя відповів лоцман, наставляючі на Яковенка сухе, трохи ехидне обличчя.— А якщо точніше, то — румбамба... Старий капітан...

...Капітан справді був старий. Уже й не пам'ятав, коли вперше він разом з командою, за усталеним звичаєм, прибув на верф, щоб прийняти нове судно, допомагати в його викінченні, вивести в море і вже там, після ходових випробувань,

прийняти від заводських спеціалістів, підписати всі необхідні папери, доклати всіх належних урочистостей і аж тоді вирушити в перше плавання. Тоді гадалося, що молодість, як море, ніколи й ніде не кінчається, але от він прожив на морі не один і не два десятки років, і вже все минуло, і молодості нема й сліду, вже вмер власник того першого судна, і, мабуть, вмерла перша команда, з якою він вирушив на змагання з морем і з часом, і судно, певно, з'їла іржа, і його віддали на брукхт, а він ще й досі плаває.

— То й що з того, що старий? — Яковенко не міг збагнути глибинності лоцманового натяку.

...Молодим вирушив у світ, у море. Жадоба простору, бажання нових відкриттів. Хотілося слави. Мріяв здивувати світ. Хай знають, який він, що він може, на що здатний. Був скрізь. Бачив найкращу гавань світу Дієго Суарес на Мадагаскарі, плавав у морях з рифами й водоростями, входив в устя великих безжальних рік, швартувався в портах Паго-Паго на островах Самоа і Літлтон на Новій Зеландії, химерних портах у кратерах затоплених вулканів, знався з найвправнішими лоцманами всіх континентів на Хуглі в Калькутті. І коли все побачив і зрозумів, що, здається, вже нічого відкривати в морях, окрім самого себе, окрім своїх дум і прагнень, гостро відчув бажання чогось нового, якогось звичайного людського щастя й одружився. Він одружився, далеко не шукаючи, майже не відходячи від берега вузької Піррейської затоки Кантарос, з якої щоразу відпливав і в яку завжди повертався, і тільки після одруження зрозумів, що тепер у нього почалося справжнє життя, складне, суперечливе, сповнене нових турбот.

— Є така моряцька приказка: о боги, бережіть нас від старого судна і молодого капітана. Нам з тобою, прикордоннику, не повезло: маємо на додачу до старого капітана ще й старе судно.

— Я не дуже розуміюся на морських справах,— сказав Яковенко.

— То й погано.

— А як точніше, то й зовсім не розуміюся.

— Ще гірше!

...Колись він знав тільки обов'язки перед морем і суднами, які водив по морю. Тепер мав роздиратися між морем і берегом. Берег вимагав більше й більше. Він був упертий і безжальний. Найзловісніші морські течії здавалися приборкано-лагідними в зіставленні з берегом. У капітана з'явилися діти. Лишалися на березі, але він уже не міг по-старому бути тільки на морі. Хоч де плавав, частка його належала тепер берегові. Частіше й частіше лунало: треба. Треба? Так, треба то се, то те.

— А що — таки буде буря?

— Може, буде, а може, й ні,

— Мені не віриться.

— Румбар! Якби від цього тільки залежали шторми!

— Я ніколи не був у штормі.

— Спробуєш! Це від тебе не втече.

...Давно-давно мріяв він про власний будинок над морем (може, там, де в круглій

бухточці гойдаються на хвилі яхти багатіїв і навіть стоїть королівська яхта), і про мідну пластинку на хвортці з чорним написом: "Капітан Маліопулос". А ще мріяв мати власний екіпаж для прогулянок. Чорна лакована коляска, запряжена парою білих коней. Каретний годинник паризької фірми "Бревете" і мідний ліхтар, схожий на дамський капелюшок двадцятих років.

Ні капелюшків...

Ні коляски...

Ні білих коней...

Але каретний годинник придбав і завжди возив його в каюті, сам накручував щотижня пружину, а перед тим як лягти спати, наставляв на дзвінок і слухав ніжне тельняння бубонця. Карета життя, повіз щастя, колісниця долі... Наближається, наближається, під'їздить... Ні, віддаляється... Далі й далі...

— Буря вже почалася. Тільки не там, де ждали. Ти ж чув, як блудимо по морю! Румбарбарум!

— Мені здавалося, що судно зупинялося.

— Ти не помилився.

— А буря?

— Так починаються всі бурі... на кораблях. Румбарба!

— То що тут? Не гаразд щось на судні?

...А берег наплодив уже внуків, і все те вимагало від діда: треба, треба, треба! Жити тяжко, а старітися ще тяжче. Його акції падали нижче й нижче, йому давали під оруду дедалі нікчемніші й нікчемніші судна. Йому вже не вірили, хоч він ще надимав щоки й виставляв груди: го-го, ще поплаваємо! Берег надіявся на діда. Все валилося на діда. Стоп, який підтримує Цілу родинну будівлю, складну, розгалужену, химерну, як той храм царя Соломона, що вгорі був ширший, ніж унизу.

— Всяко буває. Румбар! Ти курящий?

— Ні.

— Тоді я закурю сам, бо наш капітан теж...

— Не гаразд щось з командою? Я бачив двох п'яних... унизу... І цей старпом... Але чому ж капітан такий спокійний!..

...Кудись зникають ті, хто тебе знав, і навколо тебе поступово утворюється пустка. Ти живеш мовби в царстві мертвих. Спомини — єдине, що тобі ще лишилося. Та ще торжество над вмерлими (ага, я пережив усіх вас!) і суєсловне бажання приписати собі заслуги всіх одійшлих. Але заслуги минулого цінуються дедалі нижче, вони стають просто смішними для нових людей, і тоді здається, що ти й не живеш, а мляво пробиваєшся крізь щось сіре, зачерствіле, мертве. І відступати нікуди. Єдиний для тебе вихід: вмерти на капітанському містку. І ти тупо звикаєш до цієї думки, а ще: радієш, коли дізнаєшся, що таких капітанів стає менше і менше і ти вже нагадуєш мовби викопану праісторичну істоту...

І знаєш тепер тільки море та власну старість, як колись знав молодість. Гадав, що ніколи не кінчається молодість, а виявилось навпаки: найдовше тягнеться старість.

— Таких капітанів надто багато на світі. І чим далі — більше. Правда, вони самі про це не догадуються. Румбаба!.. Він уже нездатен ні до чого, а чіпляється за командування... Капітан Маліопулос натякнув мені...

— Про що?

— Що все це туфта. І "Омірос", і так звана команда, і, мабуть, старпом... Просто старому підсунули якусь тепленьку компанію, в якій було завдання... Що вони робили у нас у порту?

— Ну... Не знаю... Але дехто вів себе не досить...

— От-от: не досить! Пропаганда й агітація. Дешевий прийом. Запізнилися на п'ятдесят років...

— Ну, я розумію... Але одного — ніяк: чому вони припливли на такому пошарпаному суденці?

— Маскування! Щоб ніхто й не подумав... А ще, може: щоб десь утонуло... Кінці в воду... А якщо в нашому морі втоне — ще й погаласують: комуністи втопили! Ясно, румбарбарум?

— Хіба справжні моряки можуть згодитися на таке?

— Не будь наївним. Ніякі вони не моряки! І той Стіліанос теж, мабуть. Ясно?

— Але як же... як же вони допливли сюди? До нас?

— Так і допливли. А тепер чалапкають назад. А що буде, як попадемо в шторм,— не знаю. А йдемо в шторм.

— Ми ж не йдемо — стали.

— Зараз дід щось зробить — і підемо далі.

Капітан знервовано смикав ручки машинного телеграфу.

— Що ж це за люди? Чого їм треба?

— А я знаю? Ти прикордонник, повинен ліпше розбиратися в цих темних душах. Різні пливуть. Спекулянти — з іноземним ганчір'ям. Агітатори, румбабарум, тари-бари, у нас он як, а у вас не так, ми он які, а ви не такі, ти картина, я — портрет, і так далі... Хіба не зустрічав типчиків?.. Усе шукають, усе винюхують...

— Несерйозне заняття.

— Надіються: раптом намацають, де тонко...

Капітан вхопився за телефон. Щось кричав у трубку. Куди? Вниз? У машинне відділення? До свого старшого помічника? До підлеглих? До тих, що внизу?

Але низ уперто мовчав. Що йому палуба? Палуба завжди невдоволена, вона те тільки й знає, що командує, вона вишукує тобі роботу, не спускає з тебе ока, вловлює кожну мить твого розслаблення і відразу підхльостує тебе новою вказівкою, кудись посилає, щось примушує, чогось хоче від тебе. Капітан ніколи не задумувався над тим, що діється внизу. Для нього існувала тільки палуба, все інше мало слугувати їй, невидиме й слухняне, все мало йти заведеним порядком, на судні для нього не існувало нічого, окрім порядку, точного, як хронометри в салоні і в його каюті, безвідмовного, як його каретний годинник паризької фірми "Бревете"... Всі переживання й відчуття на морі вміщувалися для нього в два речення: "гарна погода" і "погода погана". І чим

гірша погода стояла на морі, тим чіткіший мав бути порядок на судні.

— Але ж його ніхто не слухає! — Яковенко кричав, не стишуючи голосу, аж озирнувся на нього капітан.

Попереду здіймалася чорна загроза, а "Омірос" утратив послух і стояв посеред моря безпорадний і жалюгідний, виставляючи до стихій свої обшарпані борти.

— Туристи, спекулянти і агітатори полягали спатоньки,— засміявся лоцман.

— Ми повинні допомогти капітанові.

— Не маємо права втручатися. Суверенітет. Румбаба!

— Це так. Але ж не можна допустити...

Яковенко подумав про Єлену. Може, вона б змогла розплутати всю загадковість того, що почало діятися на "Оміросі"? Уявив собі лоцманове "румбаба" на одну згадку про молоду жінку, і самому стало соромно: на що сподіваєшся. Мабуть, і її вони привели за принаду для таких дурнів, як він.

"Омірос", непевно схитнувшись, поволі рушив. Капітан буркнув щось до стернового, так само одутлуватого й старого, як і сам, одвернувся від чорної стіни, що насувалася спереду, мовби хотів тим відігнати од судна неминучу загрозу, прибрав знову свого байдужого вигляду, сховав обличчя під довгим козирком чудернацького кепі.

— Поповзли,— з полегкістю зітхнув Яковенко.

Лоцман засміявся:

— В пустині й на морі поспішати не слід.

"Уже було ясно, що ми йдемо назустріч бурі, а на "Оміросі" з'явилися перші ознаки непослуху команди... Нечувана річ: капітанові самому довелося спускатися в машинне відділення, щоб навести там лад, бо машини чомусь зупинилися і судно деякий час стояло посеред моря",

Люди з суходолу, хоч як пильно приглядаються до моря,— не бачать далі водяної стіни, що здіймається коло молів, або ж місячних доріжок, по яких так охоче мандрують душі закоханих. Тільки опинившись посеред моря, розумієш, який це дивний, прекрасний і жорстоко-жахний світ. Море схоже на долю, а точніше: на час. Ти пливеш по морю, мовби по мінливій поверхні часу. То нічим не затьмарена ясність, яка триває завжди мало й проходить непомічено, то спазматичність шквалів, а то безмірність штормів, коли зникає ніби назавжди сонце, зупиняється час і весь світ закладає на мільйон років, яких ти ніколи не перечекаш, не перебореш і яких не зможеш повернути назад, хоч як хотілося. В морі заказані всі шляхи назад. Відступати нікуди: море навкруг. Треба пройти! Не обминаючи, не відступаючи, подолати! Море не лишає вибору. Світ моря і світ душі — що переможе? Якщо людині треба створити умови для подвигу, не дати шляху для відступу, то ідеальне місце для цього — корабель посеред стихій. І любові тут відступати теж нікуди, тому жінкам заказано бути на кораблях. Ясна річ, не кожна жінка ще є жінка, але Єлена...

Яковенко пішов до своїх хлопців. Поки не вскочили в шторм, хай спустяться в каюту хоч трохи перекусити. Солдатський шлунок завжди готовий приступити до роботи. Хлопці охоче пристали на пропозицію старшого. А він? Ні, йому їсти не

хочеться. Що? Морська хвороба? Навряд. Не відчуває нічого. Але відповідальність. Лясков недаром захворів: певно, відчув, що тут не все гаразд. У того нюх. Він — морський вовк. Просолений наскрізь.

(Він розповідав про незвичайний острів десь у Тихому океані. Місце, де зароджуються всі циклони. Вітри дмуть методично і безугавно. Закручуються в гігантську лійку, на дні якої острів. Скелястий клопоть суші, кинутий в океан. Вітри видувають з океану сіль і кидають її на острів. Найсолоніше місце на землі. Солдати берегової батареї тричі на день зшкрібають з гармат сіль. Повар ніколи не солить супу. Цукор туди перестали завозити, бо він стає солоний ще до того, як його починають вживати. В роті в тебе сіль, у носі, у вухах — аж рипить. Єдине, що там придатне до вжитку,— чистий спирт. Острів давно б затонув під тягарем солі, висотаної вітрами з океану, але рятують його птахи. Не люди, які безсилі в цім вічному змаганні з стихією, а птахи. Летять звідусіль. Знають уже тисячі років про цей острів і залітають по дорозі, щоб подзьобати солі. Є такі птахи, що люблять сіль. Вчені можуть заперечувати, але хіба ж їх можна слухати! Вчені завжди проти чогось заперечують. А він, Лясков, сам бачив, сам був на тому острові... Просолений тепер по саме нікуди!..)

Коли Яковенко повернувся на капітанський місток, капітан сонно сидів у старому плетену кріслі, стерновий недбало тримався за вишліфувані ручки штурвала, а лоцман на дикій мішанині грецьких, англійських і ще невідомо яких слів і вигуків, найбільше ж з допомогою енергійних жестів, розмовляв... з Єленою! Як вона тут опинилася, чого прийшла? Вже встигла переодягтися, була в смугастому, чорно-білому платті, зачепленому тільки за одне плече, в руках тримала кінокамеру, задумливо гралася нею, наставляючи кругле вічко об'єктива то на лоцмана, то на сонливого капітана, то кудись удалину.

(Поглянь на мене!)

Лоцман вдавав, ніби не зауважив Яковенка, Єлена помітила це і вступила в гру й собі, з особливим запалом взялася щось доводити лоцманові. Але Яковенко запримітив на її устах лукавий усміх, і вмить зчервонів усім лицем, і відчув, як гаряча ріка знов спливає йому по спині. Змовники, що заповзялися розділити світ між собою. Тільки для них двох. І запах моря, і його води, і його сіль, і його вітер. Ні, не треба вітру! (Вода, Єлено, очищає луги й береги, очисти мене від усього злого, від болісті і слабості, порятуй мене від підвію вітру...)

Єлена щось сказала лоцманові, передала йому кінокамеру.

— Хоче, щоб я зняв тебе разом з нею,— сказав лоцман Яковенкові.— Знайомий уже? Гарна дівка!

Єлена підбігла до Яковенка, стала навшпиньки, щоб хоч трохи вирівнятися з ним, набрала вдавано поважного вигляду. Яковенко зніяковіло потупав чобітьми, сховав далі за спину автомат.

— А чому це я маю?

— Ну, хай не думає... Румбарба... А то вважатиме тебе диким чоловіком.

— Не страшно. Головне, щоб я сам знав, що не дикий.

— Та ти не дмися! Всміхайся. Смійся! Регочи!

Цілий мур умовностей між людьми. Розгороджуємося кордонами, мовами, характерами. Уперед полком єдиним! А попадеш на посаду, де не маєш права на симпатії. Служба — службою... Та й хіба справа в службі? Він не любив людей з нечистими намірами. Налазливий Стіліанос, і скрізь Єлена. Сателітка. Якщо їй подобається вона йому, то хай це буде тільки для нього. Майнуло — і зникло. Как мимолетное виденіє ... І враження від неї лишиться, може, тільки завдяки частій зміні оцих строкатих, як сороче яйце, платтів. Одягання-перевдягання. А що було на зеленоокій Варці? Не пам'ятав. Та й нащо? Бачив Варку, стояла перед очима, світила трав'янистими очима... Справжнє живе чудо, а це... Він умовляє себе ненавидіти Єлену... Так треба... Так треба. Чіплявся за Варку, за Зіну, за дівчину з міської книгарні. Рятунку від цієї з її підступністю!

Яковенко мовчки вийшов з кадру. Лоцман безпорадно розвів руками. Раз чоловік не хоче, то не хоче.

Тоді Єлена вихопила в нього камеру і заторохтіла щось швидко й гаряче.

— Тебе самого хоче, на пам'ять.

— Не положено,— сказав Яковенко і засміявся.— Хай так надивляється. Як я на неї.

— Та ти ж на неї не дивишся зовсім. Румбарба!

— А не дивлюсь, то й добре.

— Що? Маруся десь тебе жде? Хай. А подивитися можна. Та ще на таку цяцю. Ну, не хочеш сам, давай удвох. Зробимо гречаночці сувенір.

— Обійдеться. Чого їй тут треба взагалі? Хто вона така?

— Суверенітет! Не можу ж я розпитувати. Що скажуть, те й маєш. Зате вона цікава. І все про тебе. Розпитує, чи ти офіцер, хто ти, звідки. А я знаю? Та всміхнися їй, чортяко! Бачиш, як на тебе дивиться!

Єлена одним оком дивилася на Яковенка, а другим час від часу припадала до камери, натискувала на кнопку. Ж-ж-ж... Стерновий... Ж-ж... Капітан... Ж-ж... важке чорне небо... Ж-ж... мереживо піни на хвилях... піна на храпах ошалілих коней Посейдона.. І зненацька кругле вічко об'єктива на всіх, хто на містку. Вхоплює кожного, затягує в свій тісний отвір, полишає там назавжди... Полонені об'єктивом... Полонені морем. Марно ждати, що для кожного вирине з хвиль Афродіта... А тут — Єлена... Вже виринула і вже полонила... чистотою, молодістю, свіжістю... Ж-ж-ж...

Ніколи не бачив фільму про море. Щоб відчутти покинутість людини серед водяного безміру. Вузькі кораблі і вузьке наше ложе. То було б несамовите видовище. Як у дитинстві, коли в тісному колгоспному клубі стояв він коло самого екрана і, перестрашений, присідав щоразу, як гриміли на нього поїзди, і набігали знавіснілі коні, і топталися по ньому чорні безжальні копита. Кіно приносило в його дитинство усі ті жахи, що їх колись приносили малечі казки. Воно так і лишалося для нього вічним дитинством. Поїзди, коні, соняшники, розриви чорної землі... і ніколи не було моря... Не пам'ятав...

Єлена знов наставила на Яковенка кінокамеру. На нього налетіли сіро-чорні коні з

дитинства.

(Під колгоспний клуб тоді пристосували комору, село спалили фашисти. Все розбите, розгромлене. В коморі вішали біле простирадло, і "пересувка" показувала за один вечір по два, а то й по три фільми. Щоб "виконати план" за місяць або за цілий квартал. Ніяких стільців, ніяких лав. Дивилися стоячи. Тільки для голови приносили табуретку, і він сідав попереду, відгортаючи широко розкинутими руками всіх найнастирливіших: "Назад! Кому кажу!.." Але як тільки гасло світло і на екрані розпочиналося чудо, всі потиху пересувалися вперед, до приміщення набивалося більше й більше людей, малі протискувалися до самого екрана, голова опинявся десь посередині, лаявся, вилазив на свою табуретку, погрозово вибочувався, відбиваючись на екрані чорною розмаханою тінню, а на Яковенка з-під головиної тіні виривалися схарапуджені коні...)

Яковенко повільно притулився спиною до залізної стінки. Смаглявість з його обличчя стиралася блідістю. Підломилися ноги. Руки звисли, як батоги.

Єлена перестала знімати, підбігла до хлопця, вхопила його за пальці (не відчув тепла), зазирнула в очі. Стурбовано повернувся лоцман.

— Що з тобою?

Капітан байдуже дрімав у кріслі. Стовбичив коло штурвала нестомливий стерновий.

— Не знаю. Просто...

Море набігало, як біль... Розколис судна, досі майже непомітний, ішов украй протиприродно: повільними колами, методичними й безжальними. Вмить усе втратило барви і набуло одностайного кольору сірості. Осіромашений світ. Яковенко подолав спазму в горлі, вхопив ротом повітря, наче виринув з глибини. Хотів усміхнутися — скривився гірко.

— Ну, пройде... (Не дивись на мене!)

— Старайся дихати носом,— порадив лоцман.— Море як алкоголь: ліпше його не помічати. А від морської хвороби ніхто ще не вмирав. То в тобі вода починає колотитися.

Яковенко був такий слабкий, що навіть не мав сили здивуватися: звідки лоцман дізнався про те, що він упродовж години дудлив у салоні напої, вислухуючи дурне базікання Стіліаноса? Сангрія, сангрія! Підступне питво.

Відштовхнувся всією спиною від стінки, спробував іти. Ноги не слухалися, але Яковенко вперто посувався вперед (не дивись, не дивись!). Навіть змахнув, бадьорячись, рукою; мовляв, усе гаразд. Єлена полохливо задкувала до трапа. Мабуть, жаліла молодого солдата, незвичного до моря. А може, вважала, що її настирливість спричинилася до Яковенкової слабості. Сірість покривала все, Єлену також. Поцяткована сірістю. Дрібно поцяткована, як на поганому газетному знімку. А який у неї вийде фільм. Теж сірий? Чи кольоровий? Не вірилося, що можуть десь ще існувати кольори. Здавалося: всі барви вмерли. Клята слабкість!.. Вестибулярний апарат... Нервові рецептори черевної порожнини... Навіть космонавти, нащо вже фізично досконалі, а й то страждали від змін у вестибулярному апараті. Щоправда, там гойдало

і трясло не так... Душу могло витрясти... Чому мозок не командує? Чому не віджене морську хворобу? Хоча б у хвилини найвищої відповідальності. Така ганьба! (Не дивися на мене, не дивись!) Він — старший на судні. Він має провести греків через море, може, й порятувати мав би їх, зважаючи на дивний стан з командою, може, й ця дівчина сподівалася на його захист... А він... У нього у мозковій корі — гальмівні процеси. А кому до них діло! До твоїх гальмівних-перегальмівних!

— Нічого, пройде! — стаючи поряд з лоцманом і міцно хапаючись за поручні, майже твердо вимовив Яковенко. Ох, як же йому було погано! І хоч би ж тобі велика хвиля, а то так...

— Води в тобі багато,— сказав той.— Румбарба! Якби поплавав хоч з рік — вибовтало б... Вода в людині бовтається, як у бочонку... Не знав?

— Дурниці...

Елена спускалася по трапу. Спускалася нижче й нижче, мов провалювалася. По груди, по шию, ось тільки голова. Останній зблиск очей. Тримайся, солдате! Гарна дівка, їй-бо, гарна! От аби тільки не сіріло йому в очах...

— Люди розділяються на сухопутних і мореходів,— теревенив далі лоцман.— Кожен знай своє місце. Румбарбар! Чув:' тепер не прописаний у портовому місті, на судно не приймають.

— Я хотів піти служити на флот.

— Ти?

— А що? В мене ідеальне здоров'я. Десятирічка.

— З десятирічкою топають в інститут. Не пробував?

— Пробував.

— Конкуренція заїла, румбарбарум?

— Просто — сам передумав...

— Правильно! Людей стає більше — інститутів менше.

— Чому? Інститутів теж більше.

— Не знаю. Не лічив.

— А людей — лічив?

— В газетах пишуть...

(Сашко Джурило вбіг до класу з невеличкою книжечкою в руках. Книжечка була розтріпана, як і Сашкова голова, що відзначалася розтріпаністю не тільки зверху, зовні, але, мабуть, і зсередини.

"Еврика! Генеральський син кидає Москву і їде в свинарник!"

Він вискочив на вчительський стіл, став гортати книжку. Ось-ось мав увійти фізик Назаренко, нудний чолов'яга з скрипливим голосом: "Віз-зика це вам не собак ганяти... Віз-зика зав-володіли світом... Віз-зика..." Назаренко ставив двійки навіть за колір очей: якщо чиїсь очі йому не подобалися, він виводив у журналі "лебеда" і викликав наступного. Джурило називав такі двійки "оптичними".

"Доповідай!" — загукали Джурилові з задніх парт, де мав свій "штаб" найбільший ледар у класі Василь Вазязя.

"Швидше, бо Назаренко вже вийшов з учительської!"

"Вже зачинив двері!"

"Вже сунеться по коридору".

"Нечутно сунеться, нехтуючи всіма законами тертя!"

"Увага, увага! — заgrimів Джурило.— Працюють радіостанції всіх десятих, одинадятих і дванад... тьфу!.. класів України. Починаємо передачу про нові книги найпопулярнішої серед молоді серії "Не піду я в інститут, а піду на ферму".— Він тріпнув книгою.— Повість про те, як генеральський син покинув столицю і, замість інституту, добровільно й самовіданно поїхав на колгоспну свиноферму, щоб показати відсталим колгоспникам, як треба по-справжньому доглядати свиней і виростити мільйон пудів сала... Автор..."

І тут до класу увійшов Назаренко. Джурило злетів з столу і хильцем погнав на свою парту, де вже лускався від стримуваного реготу Вазязя.

"Це що так-ке? — спокійно спитав Назаренко.— Джурило, я тебе пит-таю!"

"Я тут демонстрував..."

"Що ви демонстрували?"

"Деякі закони земного тяжіння",— викрутився Джурило.

Назаренко урочисто розгортав класний журнал.

"А я продемонструю твердість руки, ставлячи тобі двійку".

Він зручно вмовстився на стілець і вивів таку гарну двійку, що аж цмокнув від задоволення.

Однаково це не вгамувало Джурила і його компанію. Під час перерви відбулося урочисте покладання повісті про генеральського сина до шафи, де в десятикласників поряд з географічними мапами, трьома коробками шахів і набором куль для шкільного більярда — хлопці прибігали за годину до початку занять, щоб пограти, грали на великій перерві, записуючись у чергу за тиждень наперед, на кожній кулі було написане ім'я дівчини, в десятому класі дівчат не вистачило, довелося "взяти" трьох з дев'ятого,— і під час гри весь час чулося: "Марусю в лівий кут". "Галю — Тетянкою підрізаю в середину!" — зібралася вже ціла нелегальна бібліотечка. Там була повість про те, як дівчина після десятирічки пішла вирощувати кукурудзу. Роман про цілий клас, який категорично відмовився від самої думки про інститут і влився в єдину трудову сім'ю по вирощуванню кукурудзи, гороху і цукрових буряків. Ще одна повість про дівчину, яка, закінчивши десятий клас, не спала ночей, та все думала, ким стати — дояркою чи свинаркою, врешті вирішила стати дояркою, і тепер про неї кажуть у селі: "Он пішов наш Маячок". Було там ще дві поеми, три збірки віршів, десятків зо три журналів товстих і тонких, московських і київських, з нарисами, репортажами, панегіриками всім тим юнакам і дівчатам, які рішуче відкинули з своєї життєвої дороги такий пережиток, як інститут, і пішли "назустріч сонцю", "від роси до роси", "влилися", "включилися".

Невичерпні заряди глумливої лукавості в українських хлопців. Джурило й Вазязя зав'язали жваве листування з видавництвами й редакціями. Вдавано захоплювалися

творами, що "відкривали їм очі на життя", просили розповісти про авторів, розповісти якнай докладніше про їхній життєвий шлях, щоб самим теж іти слідами цих достойних наставників... Ох, автори, автори! Всі вони в свій час (а деякі зовсім недавно!) примудрилися закінчити оті погані-препогані інститути та університети, в які так не радили йти молодим, деякі з них скуштували навіть аспірантур, чомусь одним інститутом не вдовольнялись і закінчували по два, деякі змінювали по два-три факультети, щоб добрати смаку в науці (а чи — поласувати наукою од пуза!). Видно, нетривка то була наука, раз від неї так швидко відхрещувалися та ще й інших відлякували! А може, автори діяли за принципом: у мене є, а тобі — зась!

Життєписи авторів складали в чорну скриньку, зроблену Вазязиним батьком, бригадиром колгоспної будівельної бригади, на скриньці зробили напис: "Ліва рука не відає, що творить права". Над "бібліотечкою" на задній стінці шафи Джурило розляписто написав червоним чорнилом: "Будьмо досконалыми! Книжки, які ми заберемо з собою в космос!"

Яковенко хотів іти у військове училище. В морське. Батько затявся зробити сина агрономом. Не така славна професія, як космонавти чи моряки, але... До того ж срібна медаль за десять класів... Шкода зусиль. Військовим можна стати завжди...

Слово "конкурс" знали в селі всі. Навіть діди Задорожний і Горошко переривали тепер мовчазність своїх посиденьок філософськими роздумами про це дивне й тривожне поняття, що так настирливо пхалося в життя молодих громадян їхнього села. "А що, Гараську? Кажуть, конкурс?" — "Та кажуть же, хай йому трясця". — "І воно таки — конкурс?" — "Та кажуть, що конкурс". — "А що ж воно таке?" — "Та хто ж його знає. Мать, конкурс, та й усе". — "Отож і я так думаю, що воно гейби конкурс".

Хоч срібна Яковенкова медаль і давала якісь там гарантії, але батько вирішив не ризикувати. Згадав, що в Києві живе далекий родич, який має стосунок до всіх інститутів (якесь там хоч і маленьке, але "цабе"), попросив стару наготувати гостинців, узяв сина, сіли на автобус і... Родич мешкав у новій малометражній квартирі, дивився саме футбол по новому телевізору, сидячи на новій канапі, настрої у нього був піднесений, бо квартиру він недавно одержав, меблі купив мало не вчора, київське "Динамо" виграло ("На стадіоні не можу витерпіти, бо там страшенно смелять, а я некурящий), вони смикнули по добрій чарці, додивившись футбол і відповідно розсунувши стільці й крісла, у родича настрої став ще піднесеніший, і він розреготався старому Яковенкові просто в очі, коли той, поохкуючи, став викладати свій клопіт.

"Медаліст? Срібний? Ну, це однаково. Що золотий, що срібний. Морока з ними. Я тобі по секрету скажу, що медалістів ми так: чирк — і вже. Багато їх розвелось. Трудно проконтролювати, де медаль справжня, а де — тее... Значить: медалістів ми ріжемо по першому номеру. Якщо відповідає на три запитання, ставимо ще тридцять три. Ну, хто ж на всі відповість? Нема таких. Якщо і є, то мало. Бо приймай медалістів, а куди ж дівати немедалістів? А тим більше, що багато ж таких, що прийняти треба! Треба! Ну, от прийде до тебе отакий хлопець, як ото сьогодні гол забив. Ти ж бачив, як він забив! Ну, от прийде він. Що ж я його не прийму? Та з мене ж голову зірвуть і замість м'яча у

ворота заб'ють. Ясно? А той хлопець — без медалі. Раз так м'ячі забиває — медалі не заробив. Ясно? Ну, а раз ти просиш, то ми вже твого медаліста... Поблажку... По-блажечку.

Яковенко встав так різко, що перекинув чарку. Він буркнув пробачення і пішов з кімнати.

"Ти куди?" — стривожено гукнув йому батько.

"Додому", — він уже відчинив двері.

"Здурів! — батько зірвався слідом за ним. — Ану, вернись!"

"Покоління пішло, я вам скажу", — долинув голос родича.

Яковенко хряпнув дверима.

До інституту й не поткнувся більше. Написав, щоб переслали йому документи назад, став ждати осені, щоб іти в армію, бо в училище вже запізнився з подачею документів.

А Зіна поступила. Навіть сюди, на заставу, написала йому кілька листів, але в кожному перелічувала, скільки там цікавих хлопців, і це йому набридло так, що він попросив або ж писати про щось інше, або не писати зовсім, бо "інтересних хлопців" навколо нього ще більше, ніж там у неї, власне, тут самі хлопці. Зінка образилася й замовкла).

Ох, як його нудило!

— Ти думай про веселе, — порадив йому лоцман. — Хворобу треба відганяти... Ну, про дівчину... Ти ж такий хлопець — у тебе дівчат, мабуть, — румбарбарум!..

Яковенко пробував затриматися поглядом на чому-небудь постійному, знайти нерухомий предмет. Може, тоді зникне відворотне відчуття безупинного розколису, в якому перебували всі часточки його тіла. Але все гойдалося навколо: і море, і судно, і навіть небо, і лоцман, що скидався на довгий маятник, і капітан у кріслі, і стерновий, який весь час ловив штурвал, а той вислизав у нього з рук, падаючи то правобіч, то лівобіч.

— Не до дівчат, — сказав він.

— Повернемось додому, я тебе візьму на поміч, — пообіцяв лоцман. — З таким хлопцем усіх портових дівчат завоюємо...

— Ну що ви?.. Який з мене серцелов?

— Та називай мене на "ти", чужак.

— Я навіть не знаю... твого імені.

— Гриша, тобто Григорій. А просто — Гри. А ти?

— Яковенко.

— Здалеку?

— З-під Києва. А ти — місцевий?

— Точно. В морі народився, в морі й ожениюсь! Румбарба!

— Ніяк не звикну, — Яковенко хотів сказати: до моря, але вчасно поправився, — до каменя. У нас — глина, дерево... А тут камінь скрізь... І запах каменя... Дивно.

Сам дивувався з того, що каже. Який камінь? Нащо він йому? Та ще в таку хвилину.

Коли так погано. Коли все пойнялося нестерпною сірістю. Коли "Омірос" розгойдується болісніше й болісніше.

— Камінь — ерунда,— далеко за сірою запоною говорив тим часом лоцман.— Та й не справжній у нас тут камінь, а черепашняк. Ти от поїдь до Одеси — отам камінь. Шматок Пушкінської вимощений. Жовте, як віск. А міцне! Сто років — не стирається. Наждак! Кажуть, якийсь дідок привіз з-під Херсона чи чорт його зна звідки. Хотів усю Одесу вимостити. Ну, йому для проби дали тільки шмат вулиці... Дідок, видно, в амбіцію вдарився. Вимостив — і зник. Помер, мабуть. Або передумав. Не розкрив нікому секрету. А камінь лежить. Не бере його ні грім, ні блискавка. І ніхто не знає, що воно таке і звідки взялося. Румбар!

— Може, з космосу? — Яковенко спробував пересилити мимовільні хворощі хоч жартом.— Тепер як тільки не вміють чого пояснити, посилаються на невідомих прихідців з космосу. Базальбекська платформа, викладена тисячотонними камінними блоками, астрономічний календар ацтеків у горах Перу, або гречка, дикого попередника якої не можуть знайти на землі,— все, мовляв, з космосу.

— Я одного лектора такого слухав. Ну й бреше — аж вірити хочеться! Та ти куди?

— Обійду свої пости.

— Тобі полежати треба, Яковенко. Топай у каюту. Бо, як налетить штормяга, буде тобі румбарбарум без звички...

Але Яковенко не слухав, спускався вниз, на палубу, і коли дивився собі під ноги, то пхалися йому в очі чорні отвори в скрутнях дроту, круглі, мов кратери вулканів, незчисленні кратери напливали один на одного, спліталися, розпліталися, все йшло обертом перед Яковенковими очима, світ хитався, крутився, хоч як він вдивлявся в нього, хоч як наказував уперто й гнівливо: "Зупинися! Стій! Дай спочинок!"

"Перед цим мені доводилося кілька разів переходити море на різних іноземних суднах, але такого ще не було. "Омірос" мовби хтось зумисне збудував. Не судно — гойдалка. "Омірос" вигойдувався навіть на тихій воді. Як тільки нам назустріч пішла невеличка, майже непомітна хвиля, судно так розколихалося, що в мене почався приступ морської хвороби. Я зі страхом думав про те, що буде, коли ми попадемо в справжній шторм. Поки що ж небо було ясне, вітер майже не дув, хоч попереду, видно, готувалося щось недобре, бо хвилю звідти горнуло вищу й вищу і небо закривала чорна туча. Ми йшли в чорноту".

Тепер був унизу, на одному рівні з хлопцями. Ще й досі посередині, на однаковій відстані від обох, але вже не вгорі, не на капітанському містку, а коло фальшборту, під високим валом сизого дроту, схований від сторонніх поглядів, між розгойданим морем і важкою масою сірого металу, який віяв на Яковенка сонцевою жаротою і з тупою настирливістю, майже зловісно вицоковував: "Це-це-це..."

Куди піти спершу? До кого? На кормі — Віктор. На носі — Юрочка, Юрчик-дюрчик, тапталапчик, як його жартома звали всі хлопці на заставі. До кого піти спершу? І чи така вже доконечна потреба — йти? Йому б хоч трохи побути самому. Сховатися від усіх. Нахилитися над морем. Удихнути свіжості. Може, полегшає. Отак зависнути на

фальшборті між ними двома і висіти... На кормі — Віктор. На носі — Юра. Віктор прийшов на заставу вже боксером-розрядником. На заставі взявся за штангу. Хапався за таку вагу, що аж у спині тріщало. Яковенка забракував відразу:

"Високий дуже, не годиться в штангісти. І берешся якимось непідкористо. Наче за дрючок. Ти не з села часом?"

"Ну, з села. То що?" — насупився Яковенко, якому не сподобався цей плечистий ферт, з "котлетками" бакенбардів на щоках і з нахабнуватим блиском очей.

"Село — це дача", — безапеляційно заявив Віктор, вигримлюючи догори добрячий центнер заліза.

Яковенка заїло не на жарт.

"В селі, до твого відома, живе п'ятдесят процентів всього населення".

"Так? Дивно. А я думав: сорок вісім",

"Однаково — половина населення".

"Хоча: раз вони живуть — їм там, видно, подобається".

"Подобається, — Яковенко гарячково шукав, чим би дошкулити фертові з бакенбардами, — але поступово всі переходять до міст. Завойовують міста. Підкоряють. Ніколи не навпаки. Зрозумів?"

"Не пропишуть!" — свиснув Віктор.

"Пропишуть, не турбуйся. Закон розвитку суспільства. В Англії в селі он лишилося процентів п'ятнадцять чи дванадцять людей, а в Америці — то й усього дев'ять. Отак. Скоро тобі нічим буде козиряти, всі будуть міськими".

"Не допустимо. Напишемо постанову — і припинимо цей процес".

"Хто це — напише?"

"Ми".

"А чому ти гадаєш, що постанови писатимеш ти, а не я, наприклад?" — Яковенко всміхнувся.

"Бо мені першому спала на думку така ідея, — розреготався Віктор. — Та ти ширше розставляй руки. Отак... Тоді штанга сама злітає догори".

...А в Юрчика-тапталапчика була дивовижна мама. Він заявив про це відразу, щойно відрекомендувавшись хлопцям. Дивився наївно-голубими очима на всіх, і всі відразу збагнули, що ці очі неспроможні ховати в собі жодного почуття, воно вихлюпується з них, як тільки зародилося в Юрчиковому серці. Не очі — медалі за наївність. З такими очима, мабуть, найлегше вірити в ідолів.

Щомісяця Юрчик одержував від матері посилку. Обливаючись потом, приносив він з пошти велику диктову скриньку, ставив її на стіл в ленінській кімнаті, питав:

"Ану, хто вгадає, що мама прислала цього разу?"

Хлопці починали викрикувати:

"Яблука!"

"Коржики з маком!"

"Вергуни!"

"Московська халва в шоколаді!"

"Фісташки!"

Вікторина тривала довго. Перелічували все те, що мама вже присилала Юрчикові. Та коли відкривали посилку, виявлялося, що мати вигадала щось нове, аби потішити свого синочка. І так щоразу. Лясков зітхав: "Мені б таку мамусю!" І відразу ж починав розводити свої брехні, запихаючись Юрковими пундиками.

...А Віктор загризався то з тим, то з тим. Особливо запекла війна тривала в нього зі старшиною Кайнаровим. Старшина заповзвся обчикрижити Вікторові бакенбарди. А той, убачаючи в цьому посягання на той мінімум особистої свободи, який даровано солдатів згідно з усіма найсуворішими статутами, затявся і захищав свої бакенбарди, як троянці Трою від греків.

"І ти в мене обріжеш!— домагався Кайнаров.— І я не дозволю ганьбити заставу!"

"Ну гаразд,— пробував спокійно переконати його Віктор,— ну, бакенбарди... А у вас же вуса, товаришу старшина..."

"І ти не плутай! І не... І вуса ростуть де?"

"Під носом, а бакенбарди на щоках. Навіть пристойніше, як на те пішло".

"І зовнішній вид прикордонника..."

"Якщо розібратися, невже бакенбарди заважають будувати комунізм?"

"І скажу, щоб тебе розібрали на комсомольській організації..."

"А крім того, у Пушкіна теж були бакенбарди..."

"І Пушкін? — застигнутий зненацька, Кайнаров розгублювався, але тільки на мить.— І Пушкін був... дворянином".

"Ага, так ви проти Пушкіна, товаришу старшина? Проти великих завоювань? Проти культурної спадщини минулого?"

"І ми ще з вами поговоримо..."

...Все-таки як озирнешся тепер, цікаве життя було в білому будиночку, обсадженому високими білими тополями!

Щотижня, коли мав звільнення, Яковенко заходив до міської книгарні. Білявенька Вірочка відразу запримічала його, щойно він переступав поріг. Спалахувала всім лицем, щоразу розгублено казала те саме:

"Ви прийшли?"

"Так. Здрастуйте, Вірочко".

"Здрастуйте. Знаєте що? Ви можете трохи подождати? Подивіться наші новинки, а я тим часом відпущу людей..."

Їй завжди хотілося побути коло нього довше. Та й він не заперечував. Застава, хоч як там цікаво, все ж таки трохи схожа на монастир. Виломитися хоч на годину з узвичаєного трибу життя, поговорити отак з дівчиною...

Вона бігала по книгарні, відпускала покупців, а сама — гульк, гульк! — позирала на Яковенка, і він ловив іноді її погляди, і тоді вона спалахувала і лицем, і шиєю, і Яковенкові ставало ще приємніше... Він трохи безсовісно експлуатував Вірину прихильність. Примушував добувати для нього найдефіцитніші збірки віршів: Євтушенка, Вознесенського, Пастернака, Цветаєву. Навіть якщо книгарня одержувала

лічені примірники, якщо навіть один примірник, то й тоді його заграбастував Яковенко. В книгарні його знали вже всі, називали: "Отой прикордонник, що читає вірші". З'явилися молоді поети в Києві, але їхні книжечки не доходили до приморського міста: надто мале місто було, а тиражі перших книжечок київських молодих поетів були й ще менші. Яковенко натрапив кілька віршів у журналах та газетах, вірші вразили його своєю незвичністю, він майже нічого не зрозумів у них, але спитати не мав у кого. Таємниці спадкоємності — жар-птиці переліт... Біологія ракетно вирвалася в політ. Віра тих віршів не читала й не чула навіть про них, а якби й чула, то, певно б, відкинула відразу, бо вона любила поезію таку, щоб "не ламати голову", підходила до віршів з притаманним жінкам практицизмом.

"Був у нас тут один київський поет. Молодий, такий голубоокий- голубоокий. І відразу написав про наших дівчат. Дуже вони йому сподобалися. Ось послухайте: "Море котить їм на груди повногруді поцілунки". Правда ж, гарно?"

"Не знаю,— казав Яковенко.— Мені вірші подобаються рідко".

"А нащо ж ви їх купуєте?"

"Читаю".

"Так вони ж вам не подобаються".

"А я шукаю таких, щоб сподобалися".

"А хто ваш улюблений поет?" — питала Віра.

"Не знаю. Хіба треба мати улюбленого? І неодмінно одного?"

"Ну,— Віра знов почервоніла,— а людину ж собі вибираєш... одну... дівчину, наприклад... чи хлопця..."

"Якщо поет — дівчина, то зветься поетеса",— Яковенко засміявся, вганяючи Віру ще в більший сором.

"Ну, ви не так мене зрозуміли... Я не так про поета, як... Ну, книжка... Яку книжку ви взяли б у космос?"

"Тільки одну!"

"Ну, одну, одну! Таку умову ставлять в газетах, коли розписують анкети для польотів у космос... Там же треба багато дечого брати, корабель малий... Отже, для книжок місця не залишається..."

"Я б знайшов у найменшому космічному кораблі місце для цілої бібліотеки".

"Ви жартуєте?"

"Серйозно".

"Що ж то за місце?"

"Голова. Летиш, а в голові в тебе — прочитані книжки. Цілі бібліотеки! Щоправда, для цього книжки треба читати. Чомусь мені здається, що коли хтось ото відповідає на анкети, що взяв би з собою в космос "Як гартувалася сталь" або "Анну Кареніну", то, мабуть, він просто не прочитав ще й досі цих книжок, а від людей чув, що знати їх треба. От він і наміряється брати їх у космос, сподіваючись на дозвілля".

"Ну, це не так. Кожен хоче взяти свою улюблену книжку".

"Нащо ж її брати, якщо ти читав? Читати вдруге, втретє? Так читають тільки біблію.

Чи, може, читати й конспектувати? Безглуздо. Життя таке коротке, що хочеться всього. Жалко протовктися над одною книжкою..."

"А ви ж самі кажете, що є книжки, яких, не збагнеш відразу".

"І люди є такі".

"Я не люблю таких людей".

"А я люблю".

"Я відразу помітила. У нас з вами дуже мало спільного".

"Може, це й добре".

"Ви занадто гордий".

"Та ні, вам просто здається, Віро".

"За вами, видно, дівчата вервечками бігають..."

"Уявіть собі: жодної нема".

"Так я вам і повірю!"

"Ваше ім'я зобов'язує до цього".

"А, що там ім'я! Нічого не вибрали сьогодні?"

"Нічого".

"Прийдете на тому тижні?"

"Прийду".

Іноді він не приходив, бо припадало йому супроводжувати якого-небудь "іноземця", як оце нині. Віра зустрічала його докірливим поглядом, але не казала нічого, не дорікала. Гарна дівчина. Коли він приходив з книгарні, Лясков по-котячому мружився, підсвистував, казав:

"Щось у тебе очі наче маргарином помазані! Не інакше, взяв на абордаж діваху! Ну ж куркуль! Хоч би раз познайомив!"

"Куди мені,— сміявся Яковенко,— ти на жіночому острові он був, а я..."

...За спиною притаєно перекликалися тугі дротяні звої: "ш-ш-ц-ц-ш-ш-ц-ц". Хвилі з сухим металічним шерехом ударялися в стомлене тіло старого "Оміроса", всі частини судна, здавалося, розтанцювуються більше й більше, корма танцювала сама по собі, ніс сам по собі, а вже про борти й казати нічого: те стрибало догори, а те завалювалося вниз, палуба перехняблювалася так, що ось-ось усе з неї мало зсунутися в море. Яковенко заплющив очі, щоб не бачити п'яного заточування судна, намагався згадувати про заставу, відбігав думками далі й далі, і йому мовби трохи полегшало.

"Піду до Юрчика",— вирішив, коли відпустило, і повільно пробрався на ніс, виписуючи кренделі ногами і витворяючи карколомні вихиляси й вигибаси всім тілом. Ах, якби мав перед очима хоч одну нерухомість посеред цього звированого світу!

Знов йому стало погано. Яковенко звівся на фальшборт, жадібно хапав ротом повітря. Перестаєш у такі хвилини бути людиною. Просто фізіологічна одиниця з порушеними функціями. Екземпляр для опису в біологічній брошурі з серії, що її випускає товариство "Знання". Пересторога для ніжних натур. Морською хворобою страждають не лише на морі. Ви можете дістати напад цієї хвороби навіть у трамваї або тролейбусі. І в швидкісному ліфті висотного будинку... Тьфу! Він не знав ні

тролейбусів, ні швидкісних ліфтів... На Дніпрі переносив хіба ж такі буруни! Або поганяв коняку в крупорушці. Підтюпцем по колу цілісінький день! Крутишся, крутишся, крутишся... І нічого... А скільки було замісів на хати після війни. Місили всі: старі й малі. І він витанцьовував разом з тітками й дядьками, насилу вирываючи ноги з глизявого замісу, намагався не відставати, ходив по колу з ранку до вечора, по колу, по колу, по колу, аж макітрилося в голові,— але ж тримайся! І просто з глини попав у камінь. Запах нагрітого каменю й море. Вітри з степу й моря, нестримні темпераменти... Вітряність, завітреність... Здавалося йому, що й сам уже прилучився до смаглявого племені людей, які легко й весело живуть між землею і морем, приходив з завдання веселий і розсміяний, хвалився перед Лясковим: "А мене море теж не бере!" І от — узяло. Та ще як! І все через те, що попав на це старе розхитане корито.

...Він стояв у черзі за пивом. Щойно привезена бочка, ще з слідами підвальної вологи на клепках і днищі, ще вся холодна, така дивно холодна серед розпеченості серпневого дня. Продавщиця, з брезклим обличчям, уміло підставляла гранчасті скляні кухлі під кран, помахувала важелем насоса. Насос попискував: "Пі-пі". Пиво з глухим шумом падало в кухоль, виповнювало скляну посудину ніздрюватою піною, бурштиново вигравало внизу, піднімалося вище, вище, стискуючи піну, і та не витримувала стискування, її тонкі прозорі оболонки рвалися, тихо потріскуючи. Звук спраги.

Яковенко вхопив свій кухоль, перш ніж продавщиця встигла закрутити кран. По самі очі занурився в тріскотняву піни. Звук спраги. Жадібно пробирав губами піну, ждав першого ковтка отої бурштинової вабливої рідини...

Ззаду простяглася рука і взяла кухоль з пивом, яке вправна продавщиця вже встигла налити знову. Рука була в гімнастерці. Яковенко нарешті всьорбнув у себе перший ковток пива, холодне покотилося йому по всьому тілу, відразу веселіше позирнув на світ, скосив очі назад... і весь похолов. З кухлем пива стояв коло нього начальник їхньої застави майор Гомонюк. Продавщиця тим часом висипала на папірець купку червоних креветок, спершу для Яковенка, потім для майора. Майор відразу потягнувся до креветок, а Яковенко стояв ні живий ні мертвий, не міг відірвати кухля од губів, якби міг, то весь би сховався за тим кухлем, а то й присів за бочкою. Згадалися слова старшини Кайнарова: "І пиво — теж алкогольний напій!"

"Жарко?" — чи то спитав, чи то потвердив майор, звертаючись до Яковенка, якого він одразу впізнав, упізнав ще, мабуть, тоді, як підійшов і мовчки прилаштувався за ним у чергу і не став пхатися поперед прикордонника, а терпляче ждав, поки той відійде зі своїм кухлем, і аж тоді... "А я, свинюга така, навіть від бочки не відійшов,— подумав Яковенко,— припав мерщій до свого пива, як віл до калюжі".

"Жарко", — промимрив він.

Майор заохотливо підморгнув йому з-над кухля, смачно розгриз креветку.

"Креветки теж добрі,— сказав.— А ти чого ж?"

Тоді й Яковенко, не дивлячись, навіпамацьки взяв креветку з свого папірця (вирваний з бухгалтерської книги розлініений цупкий аркуш — "Прибутки", "Видатки", "Решта"), кинув у рота, посмоктав. Кухоль з пивом поставив на бочку, не наважувався

тепер до нього й доторкнутися.

"Та ти запивай, запивай",— підбадьорив майор.

Навколо них стояло вже чоловік з десять. Усім було жарко і хотілося пити, а пиво було таке манливе, таке холодне, таке гіркувато-приємне, і від креветок пахло свіжістю й загадковістю моря, і хоч пиво добре йшло і без креветок і їх можна було й не їсти, але всі їли, смачно вилущували маленьких рачків з тонкої шкаралупи, і Яковенко з начальником застави теж їли креветки і приязно позирали один на одного з-над кухлів, і очі їхні промовисто виблискували. Як то добре в таку спеку, як то гарно!

А потім разом відійшли, і майор спитав:

"Тобі куди?"

Яковенко махнув рукою.

"Ну, а мені он туди.— показав майор у протилежний бік.— Бувай".

"До побачення, товаришу майор".

І згодом на заставі Яковенкові весь час здавалося, що майор непомітно, помовницькому підморгує йому чи дивиться на нього якимось з натяком, і хоч це йому тільки здавалося, бо майор, певно, вже й забув про той незначний епізод коло бочки, але Яковенкові засіло все в пам'ять назавжди, оті хвилини чоловічої інтимності, які значать іноді більше, ніж цілі роки офіціальних стосунків.

...Юрчик-тапталапчик стояв, притулившись плечем до передньої щогли.

— Юро! — гукнув йому ще здалеку Яковенко.

Юра повільно обернувся. Яковенко й не подумав, що голос його міг змінитися. А тим часом Юра ніяково виправдувався.

— Не впізнав тебе. Думаю, що воно там кричить. Я тут трохи задумався. Так гарно оце пообідали з Віктором.

У Яковенка перевернулося під грудьми щось важке й противне.

— Як ти тут? — вдаючи, що не чув про обід, спитав він.

У Юри був вигляд, неначе він щойно одержав посилку від мами. Рожево круглились уста. Сяяли блакиттю медалі за наївність.

— Віктор одкрив банку консервів,— облизуючись, почав він знову,— ох і смакота!

— Як у тебе тут — усе в порядку? — знов перебив його Яковенко.

— Просто красаота! Як рубонули з Юрком консервочку! А потім у мене ще в речовому мішку диня була схована, так ми...

— Не про це питаю,— вже сердито сказав Яковенко.

— Ми тобі теж дині залишили. Дубівка. Ух смакота!

Яковенко вже ненавидів цього маминого сінка. Йому аби жерти. І на суші, і на морі! Хіба воно може співчувати? Тут ріски в роті не мав, з душі верне на одну згадку про їжу, бо на тобі тягар відповідальності... Слово сподобалося Яковенкові. Відповідальність... Ось що його пригнічує, а не морська хвороба. Хвороба — то вже як наслідок. А цьому що? Поїсти, поспати, поплямкати рожевими губками. Ангелочок. Про маму ще подумає. А повернеться — на березі вже посилка з пундиками-мундиками жде.

— На судні як, не помітив нічого особливого? — спитав він суворо.

— Прекрасне судно! — радісно вигукнув Юрчик. — На інших тобі спокою нема, все метушаться ці морячки, усе щось метикують, усе їх капітан розганяє, а тут — ні тобі живої душі. Пливемо — й усе. Красота! Видно, порядок на судні!

— Ні чорта ти не розумієш. Тут якраз безпорядок. Та ще такий, що тобі й не снився. Половина, а то й більше половини екіпажу, здається, нічого спільного з морем не має. Їх підсадили на судно вже при самому виході, так що капітан і заперечити не міг. Та, видно, й права не мав. Йому теж заплатили, щоб мовчав і терпів. Ти ж бачив, який він. Пенсіонер. Без кисневої подушки його не тільки через море, через калюжу дощову пускати гріх.

— Звідки ти це знаєш? — злякано поспитав Юрчик.

— Спостерігаю, роблю висновки. Внизу валандаються п'яні, а в машинному відділенні був непослух, ми навіть стояли. Чи не помітив і цього?

— Я думав, якийсь маневр.

— Який там маневр! Пильнувати треба! Бачити все навколо. А не...

Він хотів додати: "а не втоплюватися в бляшанку з консервами", але від самої згадки про консерви його так занудило, що він мерщій одвернувся від Юрчика, щоб не бачити його масних губ.

— Що ж з нами тепер буде? — вже з нотками паніки в голосі закімлив Юрчик.

— Не будемо роззявами, то виконаємо завдання. Будь уважний. Як тільки що — приймай рішення самостійно. На випадок великої небезпеки — збираємося всі в районі капітанського містка. Зрозумів? Ну, не вішай носа! Вище голову!

Підбадьорював Юрчика, а дбав більше про власне підбадьорення. Хоч трохи пересилив напади морської хвороби. Чи, може, сама відступила? Бо як же це так? Він, загартований, звиклий до праці, звиклий до води (хоч і до дніпровської, але ж до води!), так безпричинно і ганебно заслабував, а мамин синок, розніжений і розманіжений Юрчик, який тільки й уміє, що облизуватися після солоденького, стоїть собі, милується морською хвилею та думає, що б його ще смачненьке з'їсти! Виходить, з Юрчика ліпший солдат! Бо навіть коли взяти спостережливість, за відсутність якої докоряв Юрчикові Яковенко, то, по справедливості, сам Яковенко теж не страждав надміром спостережливості. Якби лоцман не перекинувся двома-трьома словами з капітаном, Яковенко знав би якраз стільки, як і Юрчик. Сидів, висьорбував напої, слухав розп'якування Стіліаноса та вмивався потом від самої думки про красуню Єлену. Захотілося пригод на морі. Нестелепа!

Він так тяжко карався в душі, що знов погіршало йому, знов довелося зупинитися на півдорозі, аби хоч до Віктора дійти в сякій-такій формі, без виразних ознак виснаження й страждань. Заплющив очі, сповнювався металевим поцокуванням дроту, спробував узятися за один із скрутів — відсмикнув руку: дріт був як вогонь. "Може, я вчадів?" — подумав Яковенко.

Його послали до Києва на зліт кращих прикордонників. Зал Будинку офіцера. Столампові люстри над головою. В президії генерали, полковники, народний артист,

письменник, старшина, з медалями від плеча до плеча, скромна сільська жінка в білій хустинці, ще кілька жвавих хлопців у волохатих піджаках, у білих сорочках, з яскравими краватками. Оркестранти продували труби. Зал тріщав. З'їхалося таких, як Яковенко, мало, зате привели строем солдатів, скомандували: "Розійдись! Зайняти місця в залі!" — і солдати окупували всі задні стільці і крайні ряди по боках. Лишилися місця всередині й спереду. Гості заповнили порожнечу, полишену солдатами. Вийшла така собі плачинда, солдатський піріжок, начинений прикордонниками. Чи допоможе нарада, чи не допоможе, а люди побувають у Києві. Вперше чи не вперше — однаково в Києві завжди людині гарно. Далекого київського родича Яковенко намагався не згадувати. Один дурень Києва ще не псує. Звичайно почалися промови. Генерал. Полковник. Один у волохатому піджаці — від профспілки. Старшина, з медалями від плеча до плеча, народний артист, жінка в білій хустинці — затримала важливого порушника кордону, наражалася на небезпеку. Яковенків сусід, маленький, чорний, як грак, молодший сержант захоплено совався на стільці і тихенько повторював кінець кожної фрази, яка йому припала до смаку: "і виходять із хлопців тільки прекрасні вартові радянських рубежів...", "прикордонники — народ допитливий", "нашою гарною традицією", "...навіть в умовах тяжкої прикордонної..."

"Ти чого?" — пошепки спитав його Яковенко.

Молодший сержант закусив губу.

"А ви не тикайте", — просичав він, усвердлюючись у Яковенка чорними очицями.

"Заважаєш слухати", — вже голосніше промовив Яковенко з наміром хоч трохи полякати задавакуватого молодшого сержанта. Нема нічого гіршого, як молодший сержант. Він спить і бачить себе сержантом. Незаспокоєний голод за третьою личкою на погони. Мріє про третю личку так само, як полковник — про генеральську зірку. Армія тримається на молодших сержантах і полковниках. Принаймні їм самим так здається.

"Ну, що ти розкричався, — відразу здався молодший сержант. — То в мене звичка така. Повторюю все, що подобається".

"Наша Армія Червона стереже свого кордона. Чув це?"

"Це ж вірші. Хто б їх не чув?"

"От і досить з тебе".

"Та ти свій хлопець! Як тебе звати?"

"Яковенко".

"А я — Бенько".

Він простяг навіть руку: річ нечувана для молодших сержантів у поводженні з рядовими. Яковенко доторкнувся до Бенькової руки.

"Як усе це закінчиться, підемо разом. Згода?" — нахилився до нього Бенько.

"Гаразд".

Наприкінці зльоту вручили перехідні прапори й призи шефам, нагороджували значками й медалями тих, хто відзначився на кордоні. Несподівано для Яковенка викликали Бенька. Молодший сержант, уміть споважнівши, став пробиратися до

сцени. Генерал щось говорив, оркестр грав туш. Повернувся Бенько на місце із срібною медаллю "За відзнаку в охороні кордону". Молодший сержант таки справді не проспав грушок у попелі!

Коли вони йшли з Беньком по Печерську, то Яковенкові здавалося, що всі зустрічні тільки те й знають, що дивляються на срібну медаль молодшого сержанта.

"Всі київські дівчата на тебе дивляться",— сказав він.

"То на тебе".

"Ні, на твою медаль".

"Що їм до медалі! Їм давай такого хлопця, як ти! Красивим легко жити на світі".

"Не завидуй багатому. Всім однаково. А за що ти медаль одержав?"

"Та, знаєш, так... ні за що... Я на заставі — собаковод... Ну, там порушення, знаєш сам, дрібні... Бувають іноді, але... Ну, знаєш... Раз — тривога... Виходимо на кордон. Бере мій Вел слід... Слід маленький — жінка чи дитина... Але шпарить воно від нас так, наче на мотоциклі... Жвава, видно, жіночка... Гнався я за нею кілометрів з дванадцять... Ось-ось дістану... Тут, знаєш, хоч би здалеку побачити... Тоді воно легше... А тут — залізниця... Станція... І поїзд — тут як тут... Ми вже просто перериваємося з Велом... Ну, а вона вже там... Ми на перон, поїзд мелькає хвостом... Тут вона чи вчепилася на поїзд?.. А обслідувати станцію ж ніколи... Рискнути?.. "Уперед, Вел!"... І тільки-тільки встигли встрибнути в задній вагон. Риск номер один... Бо порушниця могла собі любісінько лишитися на станції і йти на всі чотири... Ну, знаєш, у вагонах трудно... Починаю пробиратися з Велом уперед... Якщо тут, може, нанюхає... Крик, штовханина, лають мене на всі боки... З собацюрою уперся в пасажирський поїзд... "Прикордонна смуга",— пояснюю. Яка там смуга! Ніхто й слухати не хоче. Собака їм упоперек горла... А тут — знов станція... І з усього поїзда сходять тільки два чоловіки і з ними жінка... Цокоче, сміється, вони її під ручку... А що, як вона? Раптом усе підстроєне: і поїзд, і чоловіки, і під ручку?.. Але ж така синхронність... Щоб прибігла на станцію в момент, коли відходить поїзд... і коли я з собакою ось-ось... Неймовірно... А може, вона тих лантухів уже в вагоні обкрутила? Жінці таке легко, знаєш... Рискнути чи ні? Поїду далі, а вона тут... Зстрибну, а вона поїде в поїзді... Ну, хоч розірвись на шмаття. А поїзд, знаєш, стоїть по хвилині... Не встиг загальмувати, вже рушає... "Стрибаємо, Вел!" — кричу в останню мить. Риск номер два... А тут, виявляється, вже стоїть машина, і вже дверці відчинені, і вже дамочка туди — пурх!.. Я й собі — пізно. "Стій! Стій!" — кричу. Рушають, їдуть. Може, вона, а може, й не вона. Скандал! А мій Вел теж ніяк не рознюхається. Та й ніколи на собачий нюх надіятися. Випущу машину — поїде дамочка, тільки її й бачили. А що, як не вона? Це я так ніби думаю. В голові — як у телеграфі: цок-цок-цок! А тим часом, знаєш, автомат до плеча і по скатах — дир-р! Риск номер три. Ну, не помилився. Чуття. Все випадкове. І те, що вона обкрутила тих двох. Дуже гарна була! І те, що попалась їм машина...

"Медаль — не випадкова",— сказав Яковенко, щоб якось похвалити свого знайомого.

"Я, знаєш, люблю захоплюватися,— вже зовсім перейшов на щирість молодший

сержант.— От люблю захоплюватися всім на світі. Яку ти мені роботу не дай — люблю! І людей люблю! І природу! І міста! От Київ. Ну, місто, га! Ти бував у Києві?"

"Та бував. У мене навіть родич на Відрадному живе".

"Відрадний? Хіба то Київ? То не Київ! Київ — це Хрещатик, ну, ще оце Печерськ. Я люблю центр. Знаєш, стоїш на самому краю землі — набридає. Тому люблю центр, якщо вже в місті. В Москві — Красна площа. Мавзолей, га! У Києві — Хрещатик. Особливо отам, де вигинається, і будинок довгий-довгий такою ковбасою, але красивою ковбасою, га? У Львові — центральна вулиця, особливо там, де пам'ятник Міцкевичу. Був у Львові?"

"Ні, не був?"

"Ох, і місто! А пам'ятник! Якби ти тільки подивився!..

"Який же він? Що там?"

"Пам'ятник, знаєш... Ох і пам'ятник! Стовп такий кам'яний, знаєш... Дуже красиво зроблений стовп... А на стовпі, знаєш, по боках... Що ж там на стовпі? Красиво, так, га! І по боках... Міцкевич, по-моєму... А може, ангели, га?"

"Раз Міцкевичу пам'ятник, то, мабуть, там постать поета повинна б..."

"Не можу згадати, знаєш... Спитай мене, що на кордоні,— кожен кущик, кожную травинку в голові держу. А тут... Красивий пам'ятник. Скільки не бував у Львові — неодмінно піду подивлюся. Стоїть? Стоїть. І дуже красиво. А що? Стовп пам'ятаю, а більше — ні. Щось там ще з крилом... Ангел, га?"

"Може, муза?"

"Та наче не жінка... Штанів на ньому, правда, теж не пам'ятаю, але не жінка... Ну ж і пам'ятник! Та ти поїдь — подивися!..

"Колись, може, й поїду..."

"А в Києві ти бував, га? Ну, ось я тобі й тут щось покажу... Таке покажу..."

"Може, поїмо хоч трохи підемо? — запропонував Яковенко.

"Не втече! — відмахнувся Бенько.— Я ось тобі таке покажу... Тут недалеко..."

Вони спустилися вниз на Хрещатик, потім молодший сержант повів Яковенка в плетиво вуличок старого Києва, темнуватих, затишних, вузеньких. Багато дерев на тротуарах, загадкові двори з двоповерховими будиночками столітньої давності, жовтогарячі очі вікон, мов дівочі поцілунки на твоїх щоках... І зненацька сірий куб незграбного панельного будинку посеред голого заасфальтованого майданчика, і жалібно дивиться вузеньким заднім вікном якийсь старий домочок, безпорадний у своїй оголеності, а з другого боку — то й зовсім переполовинений будиночок, безжальний ніж бульдозера пройшовся по його тілу, вивільнюючи простір для неоковирного новака, що нахабно ввіпхнувся посеред тихих старожилів, понівечив їх, повідгортав, поруйнував.

Бенько захопив Яковенка за плече, відсмикнув назад. На обличчі в нього відбився майже містичний жах.

"Нема! — вражено вигукнув він.— Нема, га!"

"Та чого нема?" — не зрозумів Яковенко.

"Тут, знаєш, такий домочок був маленький, цегляний, такий штучний... І навколо нього — дерева... Густі — й на кордоні в нас таких нема!.. А тепер..."

"А тепер великий будинок, і в ньому повно людей. Хіба це погано?"

"Не те! Я не те сказав!.. Тут, знаєш... Торік я був у такий самий час... Теж приїздив на зліт..." "Та ти на всі зльоти їздиш?"

"А що? Йдемо ми отак з товаришами... Троє нас... А тут, знаєш... Ну, те саме... А під деревами — така дівчина... Може, хто й не побачив би, але в мене око зірке... Я кажу: "Дівчина. От зараз підійду й познайомлюсь. Така дівчина, га!" Ну, хлопці сміються. Бо не бачать, яка дівчина, і не вірять, що я можу... Я собі йду туди. "Добрий вечір",— кажу. "Добрий вечір".— "Чи не могли б ви,— кажу,— порадити мені, як пройти туди-то й туди?" — "Чого ж, можу порадити".— "А ви, мабуть, когось тут ждете?" — кажу. "Жду".— "А не заперечуватимете, якщо я подожду разом з вами?" — кажу. "Ну, якщо це вам цікаво..." От тобі пригода, га? Хлопці пішли, а я... А вночі мій поїзд... Ну, домовилися, що вона... Не дала ні адреси, нічого. Звуть Ліна — і все. Сказала, що ждатиме тут мене цілий рік. У цю саму годину... Під деревами... Ліна. Повністю: Ангеліна... І нічого нема..."

Яковенка вразила подібність Бенькової пригоди до його власної. Варка теж ніби обіцяла ждати. А він ось зовсім недалеко, а поїхати не може. Йому захотілося втішити чимось Бенька, щоб тим самим утішити й себе.

"Може, воно так і треба,— промовив роздумливо,— тепер тут щодня відбуваються побачення цілої сотні людей, а не тільки вас двох... Дивись, он світяться вікна, а за кожним... Давай спробуємо полічити вікна..."

"Що вікна, що вікна? — зітхнув молодший сержант.— Тут знаєш, така дівчина була... Така!.. Може, це справжня любов! Не треба мені було спішити на поїзд. Чорт з ним, з тим поїздом, га? Поїздив багато і отаких домів, а дівчина... любов..."

"Ну, давай посидимо коло цього будинку,— запропонував Яковенко,— може, вона не відцуралася..."

"Давай... Та тільки... Як гніздо розориш, ніколи не прилетить більше туди пташка..."

Гарно тоді поговорили вони з молодшим сержантом.

...Віктор присідав на одній нозі, напружувався, поволі випростовував ногу, таку саму вправу повторював з другою ногою. Знов, знов. Яковенко зупинився віддаля. Віктор його не бачив. Усе присідав і вставав. Ноги в нього працювали так, немов у них була схована гідравліка. П'ять, десять присідань на кожну ногу. Залізні м'язи! Крізь такі м'язи ніяка морська хвороба не проб'ється.

— Вікторе! — покликав.

Той якраз присідав. Не повернув голови до Яковенка, поки не виважився на нозі.

— Начальство? Привіт. Ти чого такий кислий?

— Звідки ти взяв? Я тільки що від Юрка.

— Як там його — не розтрусило?

— Тримається.

— У нього — курорт. Та й у мене теж непогано.

— Ти про свої вправи й тут...— Яковенкові стало так само погано, як під час Юрчиного вихваляння з'їдених ним консервів.

— Не забуваю. Тонус треба підтримувати. Поки ти можеш підніматися на одній нозі, доти ти й людина. А як зігнеш і не розігнеш, тоді все. Хочеш спробувати?

Він знову по черзі присів і встав на правій, потім на лівій нозі. Яковенко хотів відбутися жартом, але раптом зрозумів, що Віктор дає йому нагоду подолати свою хворобу. Перемогти або зламатись остаточно.

— А що? — вигукнув він через силу.— Можна й спробувати! Дивись!

Він різко зігнув праву ногу в коліні, присів, не втримав рівноваги і впав на палубу. Ще швидше підвівся, хоч нічого не бачив, окрім сірої крутняви перед очима, а в животі в нього творилося таке, що ліпше б мав умерти.

— Не треба поспішати,— сказав спокійно Віктор, який, здається, не помітив Яковенкового стану, а може, й помітив, та мовчав,— спокійно і поступово. Ра-аз!..

І Яковенко, ще так і не прогнавши з-перед очей сірих демонів знемоги, став поволі присідати, весь напружившись, висталивши кожен м'яз, укладаючи всі сили в кожен порух. Усе крутилося навколо нього, і він обертався в звираному стані знесилення, але свідомість працювала чітко і підказувала, що він повинен вистояти, не піддатися.

— Так,— командував Віктор,— з нас будуть люди! Руки вперед, ліву ногу вперед, носок уперед... усе паралельно палубі: руки, ліва нога, носок лівої ноги... Ми мужчини, ми мужчини, ми мужчини... та-ак!..

Він сидів на зігнутій до самої палуби нозі, і всі еквілібристи світу не годилися йому й у підметки, він утримувався не на нозі, не мав під собою ніякої опори,— саме лише скупчення волі, сконцентрованої до такої сили, як полохливий промінчик звичайної свічки у лазері.

— А тепер ми напружуємо прямий мускул стегна і кравець кий мускул,— Віктор смакував лікарсько-спортивною термінологією,— а до них підпрягається довгий мускул... Бо мускули — це запряжені коні, як сказав один мудрець... І ра-аз...

Яковенко сидів, заплющивши очі, вслухався в щось своє. Яке там "ра-аз"! Він і так повизбирував усе, що тільки міг, з рештків своїх сил. Утриматися, головне — утриматись. Але встати?

— Ну, над чим ви задумалися? Ра-аз!

І сталося чудо, в якому не брали участі ні Яковенкова воля, пі Яковенкова сила. Він почав зводитися, випростовувати ногу, м'язи його правого стегна тріщали — ось-ось вони розірвуться, вони жили тільки за рахунок енергії, що її закумулювали з Вікторового наказу, з його покрику. Ра-аз!.. Яковенко розплющив очі. Гаряча червона хвиля залила все його тіло, хвиля повернення до життя, хвиля сили і буйноти. А перед очима вигравало синє море з білими баранцями на вершках бурунів, безмежно синє, а не сіре, як перед тим, прекрасно синє.

— Може, ще раз? — дивуючись зміні, яка настала в його тілі, повернувся Яковенко до Віктора.— На лівій?

— Розпрягайте, хлопці, коней,— заспівав той.— Не тратьте, куме, сили. Тепер я

вірю, ти справжній мужчина, чого тобі ще треба? Як там — пливемо?

— Пливемо, та не дуже.

— А що, не допливемо?

— Та ні, треба допливти.

— Зробимо! — Віктор випнув груди, став зводити за спиною лікті. Гімнастерка так і тріщала на ньому.

— Ти тут дивись. Якщо станеться щось... Якась велика небезпека... Тоді збираємося всі коло капітанського містка. Зрозумів?

— Не дуже.

— Ну, може бути всього. Команда тут якась дивна... Капітан скаржився лоцманові, що йому підсадили якихось типів замість команди... Щось у такому дусі... На березі вони вели себе не дуже. Ти знаєш! Добре, якщо тільки й того... Бо то все дурниці. Розрахунок на простачків... А може, в них ще якісь наміри.

— То хай там лоцман і стежить, щоб не заблукали в заборонені води... А наше діло — нічого не виловити з моря і нічого туди не вкинути... Так я розумію?

— Одним словом, ти дивись тут.

— Та я дивлюсь.

Яковенко пішов од Віктора, переконаний, що з слабістю покінчено назавжди. Коли знову війнуло жаротою від цокотливих скрутнів дроту, озирнувся на свого товариша. Той тепер витискувався на руках. Знов запрягайте, хлопці, коней? Та він, здається, й не розпрягає ніколи. Тільки й знає, що свої м'язи та бакенбарди.

"Я перевірів пости. Соромно признатись, але морська хвороба напала лише на мене. Мої товариші почували себе прекрасно. Вели спостереження. Досі нічого підозрілого не помітили. Їхнє добре самопочуття передалося й мені. Я попередив їх про можливу небезпеку. Знов повернувся на капітанський місток.

І тоді несподівано на морі залягла тиша. Вщух вітер. Зникли кудись хвилі. Просто неймовірно! "Омірос" знов плив по воді, непорушній і густій, як машинне масло. Я спитав лоцмана, що це означає. "Зараз побачиш", — сказав він, ухилившись від пояснення. А тиша лежала така, що стискалося серце".

Лясков писав листи всім дівчатам, знімки яких подибував у журналах чи газетах. Так і писав: "Дорога Тетяно Ізосимова! Сьогодні мені випала велика радість побачити в газеті вашу фотографію, з якої я довідався, що ви успішно проходите практику на фабриці і незабаром станете повноправним членом колективу, де працюють майстри своєї справи, люди доброго серця й щедрої душі. Дозвольте передати вам свій щирий прикордонницький привіт з далеких рубежів..."

Не діставав жодної відповіді на свої газетно-журнальні залицяння. Скаржився Яковенкові:

"Не пишуть, хоч ти вбийся! А ти щодня по десять листів одержуєш. Як Юрчик посилки".

"Ти любиш посилати листи, а я люблю одержувати, — віджартовувався Яковенко. — Зате писати для мене — ніж у серце".

Одержав він листа і від молодшого сержанта Бенька. То було мовби продовження їхньої київської розмови.

"Дорогий друже Яковенко! Передаю тобі свій прикордонницький привіт і бажаю нових успіхів у службі й у особистому житті.

В моєму житті особливих змін не відбулося, служу на старому місці, на кордоні спокійно, новин немає.

Але... пам'ятаєш, як ми з тобою шукали в Києві той сквер. А я шукав дівчину Ліну, яка обіцяла ждати, але...

Так-от, у нас тут розкрилась одна історія така, що куди твоє діло, писати про неї я й не зумію як слід.

Але...

Ти мені так сподобався, що як розкрилася ця історія, то я зразу згадав тебе і вирішив написати тобі, бо такої історії ти ніколи не чув і не почуєш ніде й ні від кого.

Але...

Не знаю, як скласти тут слова до купи, щоб воно вийшло штудерно, бо діло, знаєш, розкрилося таке, що й в операх не проспіваш. Та воно співати й легко — роззявив рота і виводь собі на здоров'я. А от спробуй мовчки все це! І щоб до серця дійшло, га! Це я тобі скажу!

Але...

Я й забув, що ти ж іще нічого не знаєш, а я вже забалакався та й забув, бо треба ж тобі розказати, як воно тут розкрилося, що й до чого. Тут би треба тобі зразу й викласти, щоб ти повірив, як ми тут пережили.

Але...

Знаєш, застава наша в селі, коло річки. Через неї — неширокий міст. Такий самий, як і в сорок першому році був. А тоді був такий, як тепер, розумієш? І от коли почалася війна, то по тому мосту хотіли пройти фашисти... Але...

Вони, знаєш, не дурні, так відразу не посунули на міст, а спершу обстріляли з артилерії село, розбили вщент будинок застави, запалили й розвалили десятків з кілька хат, фільварок панський був у селі, там клуб зробили,— так з того фільварку тільки цегляна стіна лишилася. Все розгромили, а тоді й поперли на міст.

Але...

Наші прикордонники залягли з цього боку — і з кулемета! Бій був до самого вечора. Прикордонників мало, у них тільки один кулемет та гвинтівки. Пішли в хід і гранати. Фашистів навалили на містку цілу гору. А вони однаково, як сарана. Знаєш? Ти її пали, відганяй, чавуч, а воно лізе, а воно лізе! Один лишився прикордонник. Якийсь російський хлопець. Прізвище Планкін. Різав тих з кулемета, різав.

Але...

Оточили вони його надвечір, підірвався він гранатою — отак. 1 лежали всі наші мертві, нікому до них ніякого діла.

Але...

Ніч минула,— ні одного нашого вбитого нема. А в селі — дві могили. Одна братська.

Вся застава там похована. Друга — Планкін. Хто поховав, як не побоявся фашиста? Секрет. І на могилі Планкіна — квіти. Жар! Горять! Ну, фашисти, гир-гир, квіти потоптали, могили зрівняли з землею, пішли далі.

Але...

Через ніч — знов могилки, і на них квіти... Тут уже "нова влада" заповзялася. Поліцаї. Гестапо. Винюхують, визирають. А на могилі Планкіна — квіти! І щодня нові, свіжі та такі, як полум'я! Значить, гестапо починає туди-сюди. Бігають поліцаї. Ге-ге та го-го! Ми вам покажемо! Ми вас відучимо! Ми вам дамо!

Але...

Як ранок, так і нові квіти на могилі прикордонника. А кажуть, хлопець був: голубоокий, та русочубий, та співучий. Га? Поставили пост. Уранці — квіти! Тут у фашистів просто паніка. Привезли якогось спеціаліста по розкриттю диверсій. До могили виставили двох поліцаїв.

Але знов квіти! Ну, тут влетіло начальникові поліції, знаєш, така шкура там! Поставили вони своїх на пост, справжніх німців. Автомати, освітлювальні ракети, електричні ліхтарики. Упіймали якусь дівку. Ну! Попалася, бідна. Тут їй відразу вночі допит. А вранці дивляться — квіти. Га? Ще ніч — знову квіти. Ту бідну дівку вже в концтабір відправили, а квіти хтось кладе! Га?

Зима накотила, почали вже фашистів бити під Москвою, партизани в лісах зароїлися. А на могилі — квіти. Хоч трішки безсмертників, знаєш, таких сухих, але тривких, а є щодня. Довелося фріцам звикати. А що?

Прийшли потім і наші, поставили обеліск на могилу. А квіти — щодня. Ми теж клали квіти, але тільки в свята. Підійдемо строем, начальник застави — промову, салют, ну і квіти. А щоб щодня — хто ж це зможе?

Але...

Знайшлася така людина. Двадцять років, двадцять п'ять років... Якщо по триста днів, то й то скільки виходить? Сім з половиною тисяч днів, сім з половиною, а то й вісім тисяч разів квіти на могилу кулеметника, який у сорок першому захищав міст через Буг. І ніхто не знав тої людини. Наче так і треба. Звикли. Самі ті квіти ростуть, чи що.

Але приїхав до нас новий начальник застави. Із Чукотки. Зібрав усю заставу: "В тундрі якщо людина зустріне людину — свято. Найбільше свято: людину зустрів. Тінь свою іноді ладен обійняти й поцілувати. А у вас тут таке чудо, двадцять п'ять років негасимої любові до героя, а ви нічого не знаєте!" І завдання: три дні строку молодшому сержантові Беньку і доповісти про виконання! Га?

Починаю вести спостереження. Не прямо, а так... Делікатно. Бо святе почуття. Оцінюю обстановку. Вивчаю місцевість. Але відразу бачу: ніякий пост тут не допоможе. Планкін похований просто під стіною колишнього фільварку. За двадцять п'ять років дерева вирости над могилою, підпирають стіну. З другого боку стіни — теж дерева. Стоїть вона собі, ніхто до неї нічого... А на стіну вилізти тихенько і — раз! — кинув квіти вниз, точно на могилі. Обійшов стіну, дивлюся: східці в стіні. І вичовгані так, наче сто

років по них вилазили нагору. Дряпаюся туди. На стіні пощербина і теж вичовгана, вишліфувана. Рукою, га! Що можна зробити за двадцять п'ять років рукою! Значить, вилазило воно сюди і, не показуючись над стіною, просто клало руку в ту пощербину і квіти — вниз. Усе розраховано до точності! Доповідаю начальникові застави.

Але...

Наказав: не чіпати! Простежити здалеку і непомітно, хто кидає і коли — і все.

Ну, побачив я того вечора її. І жила недалеко від застави. Вдова. Двоє дітей. Чоловік був у бандерівцях, там його й убили. Силоміць її взяв, примусив стати дружиною. Бачиш, яка історія. І одружена була, і діти є, а любила все того, з сорок першого року, нашого хлопця прикордонника. Га?

На цьому дозволь кінчити свого довгенького листа.

Бажаю тобі, дорогий друже Яковенко, доблесно нести прикордонницьку службу. З гарячим комсомольським привітом сержант Бенько".

"Дзвінків тривоги я не чув. Не знаю, чи й були вони, чи встигли їх дати".

На капітанськiм містку красувався Стіліанос. Оперетковий капітан. Напрасовані фланелеві штани фісташкового кольору, така сама сорочка, з безліччю кишеньок, лискучих гудзиків, з декоративними погончиками. Високий білий кашкет з золотим шитвом над козирком. У зубах — люлька. Очі примружені. Пружним кроком Стіліанос перемірював неширокий простір капітанського містка. Кидав якісь уривчасті команди стерновому, який на них зовсім не зважав і далі спокійно стояв, поклавши руки на штурвал, і "Омірос" спроквола брѳохався в густій воді; лоцман тихо посвистував, а в плетеному кріслі куняв собі старий капітан, який і не думав спускатися в каюту відпочити. Мабуть, наприкінці вахти зробив запис в імеролойо катастроматіс — корабельному журналі і тепер спокійно ждав, що станеться під час вахти Стіліаноса. А може, не довіряв своєму помічникові, боявся полишити на нього судно?

— Наш молодий друг! — гукнув Стіліанос назустріч Яковенку. — А ми тут багато говорили про вас...

Яковенко запитливо глянув на лоцмана. Той поглядом відповів: бреше.

— Шукав я вас унизу, — майже інтимно шепнув Стіліанос Яковенкові, підкочуючись до нього. — Даремно ви пішли...

Він кривив фізіономію, щосили вдаючи спокусника. Шкіра в нього була пориста, і буквально з кожної пори лився піт.

— Ми з ним — друзі! — похвалився старпом перед лоцманом, присуваючись ще ближче до Яковенка, і Яковенко відчув, що зараз не витримає і штурхне цього липучого типа так, що той упіймає сторчаків на півжиття.

— Але нам сняться неоднакові сні, румбарба! — прискалив око лоцман.

Стіліанос не зрозумів а чи вдає, що не розуміє.

— О так, так, спати завжди приємно, — захитав він головою. — Нашому молодому другові можна спати, поки ми тут...

Він підморгнув Яковенкові, мовби натякав на відоме тільки їм двом. Брудно натякав. Яковенко зчервонів лицем.

— Що за тиша? — звертаючись до лоцмана, спитав він.— Що б це означало?

— Зараз побачиш.

— Кіндінос? Небезпека? — вигукнув Стіліанос, непроханий втручаючись у їхні розмову.— Нічого подібного! Ми проскочили! Благополучно проскочили! Все позаду. Ми можемо спокійно посидіти... Навіть спуститися в салон...

Він підскочив до телефону, гукнув у трубку: "Стюард!" — і знов липнув то до Яковенка, то до лоцмана. Капітанський місток був занадто тісний для переповненого енергією нахаби. Він розбуркав навіть капітана, і той розплющив очі й тихо дивився з-під свого чудернацького козирка, і Яковенко здивувався, які чорні-чорні і глибинно-сумні очі в капітана. Очі народу, що втратив колишню велич.

Вони пливли в змертвілому морі, під тяжким, закритим сіро-чорними хмарами небом. Якби не чотирикутний нахаба, що, спливаючи потом, метався по капітанському містку, судно здавалося б мертвим у своїй причаєності й загадковості. Ніде нікого. І Стіліанос викрикував свої команди тільки для виду. Вони нікому не адресувалися. Стюард, якого він покликав, не з'являвся. А може, він його й не кликав, а тільки подавав йому відповідний сигнал?

— Ідемо по курсу? — спитав Яковенко лоцмана.

— Точно.

— Відхилень нема?

— Румбарбарум!

— Мої хлопці почувають себе прекрасно. Обидва.

— Та й ти нівроку.

— Вже все минуло.

Стіліанос попихкував люлькою за кілька метрів од них. Не доскочив. Не встиг. А тепер не хотів заважати їхній розмові. Демонстрував європейську гречність.

— Де цей коройдо [Коройдо — дурний (грецьк.)] стюард? — вигукнув він, коли Яковенко і лоцман замовкли. — Ми могли б трохи випити. Духота! Стюард! — рявкнув він знову в телефон.

Схилився над трапом, наставив товсте, майже слоняче вухо, так ніби ждав притьмом почути квапливе тупотіння й відсапування запопадливого стюарда.

Але звук пролунав зовсім нежданий і аж ніяк не з глибини судна, а з довколишнього простору.

В хисткій тиші моря зароджувався той звук, у далекій далечі, ще зовсім кволий і немічний, ще тільки натяк на звук, мовби шелест або тихе зітхання.

Але й того виявилося задосить, щоб з капітана вмить зігнати сонливість і викинути його з плетеного крісла. Чудні ці старі капітани. Збайдужілі до дрібних загроз і тривоги, справжню ціну яким змогли встановити упродовж свого тривалого життя, вони часто не зважають і на загрози всезагальні, а то раптом виявляють кумедну метушливість зовсім безпричинно. Ось і цей. Провалювався в сон дедалі глибше тоді, коли на морі розганяло більшу й більшу хвилю і "Омірос" розколисувало до тріску і зойку,— і вихоплюється з крісла, мов катапультований льотчик-реактивник від майже нечутного,

як тріпотіння листя на осичині, шереху.

Подальші події розбивалися для Яковенка на уламки. Скласти їх докуп не мав часу. Був спостерігачем, який усе помічав, неспроможний зробити поки що власні висновки. Про нього всі забули. І перед цим давалася взнаки його непотрібність і небажаність на капітанському містку, а з погляду Стіліаноса — і на самому судні. Тепер — і поготів. Кожен був заклопотаний своїм.

Капітан рвонув ручку машинного телеграфу.

Голова Стіліаноса крутнулася, наче на розворі. Огрядне його тулубище зависало ще над чорним отвором трапа, а голова вмить зреагувала на дивні капітанові дії і вліпила в старого стривожені очиці.

Стерновий ширше розставив ноги й навіщось поплював на долоні.

Лоцман роздумливо стягнув з голови м'якого кашкета, зібгав його і став запихати до кишені. Кашкет дряпався твердим козирком і "крабом", лоцман тихо мурмотів своє "румбарба", але не відступався од свого наміру і таки запхав кашкета, і кишеня в нього віддулась, і сам Гриша мав тепер вигляд ще ехидніший, ніж перше, виявилось, що голова в нього довга, гострувата — бійся, бо так і кольне!

У Яковенка руки самі по собі, без жодної спонуки, без будь-якої свідомої участі їхнього власника, повільно намацали пасок кашкета, розпустили його і зачепили за підборіддя. Далі ті самі руки, так само машинально, зтягнули навіщось пояс на гімнастерці, перевірили, чи надійно висить за спиною автомат, а потім...

А далі Яковенкові руки вже нічого не встигли зробити, і ніхто нічого не встиг зробити, тільки Стіліанос, як стояв коло трапа, так і гуркнув униз, а четверо лишилися на страшному белебні, щоб першими прийняти на себе лютий удар невідомості.

Було таке враження, ніби той далекий шерех перемістився в глиб моря, а море западається посередині глибше й глибше, як у сонному кошмарі, і в ту западину шургонув "Омірос", а йому навстріч загримів на мільйонах чорних крил чорний ураган.

Шквал ударив з усіх боків водночас з жорстокістю вулканічного вибуху. Він вів за собою володаря—урагана, розчищав для нього путь, змів з дороги завади й перешкоди; його руйнівництво, вчинене в лиховісній тиші, тільки згодом доповнилося несамовитими звуками: ревінням повітря, сталевим шерехом першої гігантської хвилі, тваринним риком судна, тріском, дзенькотом, стогоном, зойком, скреготом: то з капітанського містка здерлося покриття.

Ще мить тому пустельний і отупіло байдужий "Омірос" ураз виповнився людськими голосами, весь став мов суцільний біль, а може, то Яковенкові тільки здалося, може, вчулися йому зойки, може, його власний стогін намножився, а його біль наповнив усе судно? Бо, врешті, хто він був? Простий сільський хлопець, який звик до ласкавого сонця і тихих вітрів, до зеленого лісу і розлогих дніпровських плес. І він розгубився від лютого шквалу, а безжальна вода ще до цього посіяла в ньому страх і безсилля. (Згадай Тетянку, згадай! Може, всім Яковенкам на роду написано гинути від води!)

І, мабуть, він зойкнув, і застогнав, і закричав, коли вдарив на них крізь умить понищені заслони капітанського містка шквал, і ще раз закричав він, коли війнуло

йому в лице круглим і чорно заліпило очі, а потім воно щезло, а натомість інше вдарило його по ногах, він аж заточився, одірвався від твердого помосту І, немов у сеансі гіпнозу, завис на межі рівноваги майже паралельно до палуби, майже вдаряючись лобом об поміст капітанського містка, порушуючи всі відомі закони фізики. Згодом, коли згадував усе, що сталося з ним протягом якоїсь секунди, і намагався відновити події у їхній первісній послідовності, не міг повірити в можливість такої сконденсованості вчинків на мізерному уламкові часу. Бо: спершу він злякався, коли побачив, як зникли бокові засклені стінки, як здиралася покрівля, як невидимою силою пожбурило через увесь місток худого й легкого, як пір'їна, лоцмана, ясна річ, хотів крикнути, щоб попередити товариша чи просто якось зреагувати на те, що з ним вчинилося, але крик той роздвоївся, бо водночас з лоцманом, а то ще й трохи раніше впав униз Стіліанос, теж, видно, згорнутий з помосту тією самою силою, яка порвала й Гришу; невидима і невідома сила, хоч як це неймовірно, діяла водночас у всіх відомих напрямках: полудивши глетьякувате старпомове тіло донизу, вона зірвала його білого розкішного картуза і заліпила ним в обличчя Яковенкові, і той, до речі, переконався, що навіть найбільший картуз може створити враження абсолютно чорного, якщо ним так зненацька заліпити тобі очі; та сама сила відірвала стернового від штурвала, збила з ніг, із швидкістю дзиги прокотила через весь поміст і вдарила Яковенка по ногах так різко, що він теж одірвався від твердої основи і полетів. І чи зойкнув, чи перелякано скрикнув, чи застогнав від безсилля, і коли саме видобувся той звук крізь зціплені зуби, згадати не міг, і ніхто б не встановив точно, та й не було в тому потреби, бо вже прогрімилі інші звуки: холодний шум води, тяжке зітхання судна, тріск дерева, скрегіт заліза, дзенькіт скла — те ламалося, те гнулося, те розбивалося.

І хоч враження було таке, неначе шквал налетів звідусіль, виявилось, що він ударив у лівий борт і зчистив, мов бритвою, всі надбудови, шлюпки, перегородки, тільки штабелі дроту незрушно видавалися над палубою, залиті солоною хвилею, вмить потемнілі і нечутні зі своїм кволим дзвенінням серед ревища стихії.

Шквал помчав далі, а за той час, поки "Омірос" намагався хоч трохи стріпнутися від нищівного набігу, струснути з себе воду й зализати свої рани, навколо запанував ураган і взявся до своєї методичної роботи.

Перше, що робить ураган: відриває людей одне від одного, розкидає їх, осамотнює, наповнюючи розпачем душі, бо немає більшого розпачу, аніж опинитися на самоті перед стихією, не маючи поряд людини, яка б тобі допомогла. Яковенка врятувала недосвідченість. Якби він заздалегідь знав злочинницькі дії урагану стосовно людей, то, може, метушився б, розгубився украй, намірявся б до чогось, як стерновий (і на руки поплював, і ноги розставив, а його однаково відірвало од штурвала, бо налетіло зовсім не звідти, звідки він сподівався), а так у ньому подіяв миттєвий інстинкт самозбереження, і хоч згодом, згадуючи все, як воно було, Яковенко схильний був приписати собі деякі осмислені дії, його не покидало переконання, що все чинив він тоді стихійно. У всякому разі, в перші секунди.

Починаючи з цієї миті, в рапорті Яковенко намагався передати всі події точно і

повністю: "Коли налетів ураган, я розгубився. Забув про все. Це були жахливі хвилини".

За ту невловимо коротку хвилю, поки він висів у повітрі над капітанським містком, очі Яковенкові доконали чуда: вони встигли охопити все, що діялося навколо, відкинули несуттєве, вирізнили те, чим слід зацікавитися; Яковенко ще раз (хоч у це важко повірити), майже спокійно, немов сидючи на сеансі блискавичного кінофільму, де кадри змінювалися з швидкістю десятків тисяч за секунду, побачив, як, навіщось розчепірівши довгі худі пальці, пнеться проти вітру лоцман, як вибирається з кутка, куди його закинуло, і хоче дістатися до покинутого стерновим штурвала; він побачив стернового, скорене, зболене, безпорадне тіло десь унизу під ним; сяйнув йому в очі заспокійливий полиск міді компасного картуша (тільки компасна стрілка не піддалася загальному збожеволінню, яке запанувало на "Оміросі", її сизий остряк уперто вказував на північ, де тепер був затишок і спокій, а не сум'яття й розпанаханість, як на півдні, куди прямувало нещасне судно); найважливіше ж (і з цього Яковенко відразу скористався), що він побачив капітана. Капітан стояв коло тумби машинного телеграфу, наче вгвинчений у поміст. Якби Яковенко не бачив перед цим, як той вилетів з крісла і як рвав ручки телеграфу, а потім метався по містку, то тепер міг би подумати, що коло тумби стоїть не живий чоловік, капітан судна, а пам'ятник йому, такий важкий, так міцно примуцьований, що його навіть неспроможний зсунути з місця ураган. Але капітан спростовував саме припущення про пам'ятник. Він жив, він діяв, він боровся! Наставляв проти вітру свого чудернацького козирка, надував щоки, сам мовби роздувався більше й більше, наче великий і важкий птах, застуканий бурею.

Яковенко не мав часу роздумувати над поведінкою капітана, не встиг навіть здивуватися, яким чудом тримається так спокійно капітан на помості. Сам уже падав на поміст так само, як безпорадний стерновий, сам би опинився серед подоланих і нещасних, а він не хотів цього, не хотів, не хотів! І тому в останню мить устиг відчайдушно рвонутися кудись убік рукою і вчепився в капітана.

Жодна сила не могла тепер відірвати Яковенка від старого! Вірив у його досвідченість, у його спокій, не мав більше в що вірити, вхопився за капітана другою рукою, і той, видно, відчувши цілковиту беззахисність Яковенка, трохи посунувся, дав місце коло тумби і хлопцеві, а сам ще міцніше вгвинтився у поміст і ще методичніше й розважливіше відсапувався, так наче хотів проковтнути ту порцію розшалілого вітру, що судилася йому посеред збаламученого моря.

"Щоб не бути знесеним у море, я вхопився за капітана. Він видався мені найнадійнішим".

Він учепився за капітана, як дитина за материну спідницю. В цю хвилю знав тільки страх. І хоч витримав перший удар шквалу, чомусь вирішив, що загине, бо розскриплений "Омірос" не зможе дорівнятися у своїй міці хоч би навіть своєму капітанові, вже не кажучи про таких, як лоцман Гриша, що вперто силкувався повернути штурвал (куди й навіщо? Хіба не однаково, хіба тут можна розібрати будь-що?).

Однак полохлива думка про загибель існувала сама по собі, а дії Яковенкові були

спрямовані все ж таки на те, щоб порятуватися, вціліти, вистояти. Сам би він не загинув, але "Омірос"... Зв'язав свою долю з проіржавленою посудиною, що розпадається вже від п'ятого водяного валу, не треба й дев'ятого ждати!

Тому перший переляк не минав, і діяв Яковенко не свідомо, а скоріше інстинктивно.

Не став згадувати свого короткого ще життя, пересіювати його і перевіювати, як то водиться. Коли ти ще зовсім молодий і коли похмуро стає перед тобою загроза загибелі, несподівано жахаєшся не смерті, яку ти неспроможний осмислити, а свого цілковитого, безслідного зникнення. Як же це так: безглуздо з'явитися на світ, безглуздо зникнути і не лишити по собі жодного земного сліду, нічого, що нагадувало б про тебе? Нічого, нічого, нічого? Ні билини, ні дитини! Нічого, окрім нетривких спогадів у пам'яті людей, які тебе трохи знали. Трохи і мало.

Не треба йому пам'ятників по смерті. Навіть квітів не треба, хоч кожен би помріяв про таке, як писав йому молодший сержант Бенько. Квіти на воді. В Індії є такий звичай. Пускають за водою вінки й гірлянди. Священна ріка, повільні води. Там вірять, що Ганг впадає в рай і туди плывуть квіти, як пам'ять і нагорода для вмерлих. А море! Це велетенська розбовтана до безкраю солона калюжа! Квіти в морі? Розсипані пелюстки, порване листя, потрощені стебла... Розкидане, рознесене, потоплене... І жалко себе, ох, жалко до сліз!.. На нього завжди задивлялися дівчата. Закохувалися. Скороминуще, як усе на світі. Він так і не знав жодної дівчини, жодної дівчини. Скільки втрачених поцілунків! Лічити втрачені поцілунки, ждучи загибелі? Ні, ні, не мав ні часу, ні охоти! Варка, Зіна, Віра... ні, ні!

Капітанове збайдужіння не могло передатися йому, хоч він і тримався щосили за старого, але чим далі спостерігав на перший погляд безглузде вовтузіння лоцмана Гриші коло штурвала, чим довше дивився на його вперте боріння з маленьким коліщатком, поворотам якого слухняно підкорялося незграбне тіло судна (а чи воно так і підкорялося в ці сумні хвилини?), тим далі одходив від нього страх. Він ніколи не бачив довкола себе такого знавіснілого моря і, мабуть, тому так швидко і легко запанікував. Та ось тепер зазнав дивно прекрасного відчуття: коли ти з-посеред розбісілої стихії зачіпаєшся поглядом за свого товариша і твердо впокоюєш себе спогляданням його спокою і його рішучості боротися до кінця.

А коли не бачиш довкола нічого, окрім галасу й паніки?

На капітанському містку в перші хвили запанувала була тиха паніка. Стерновий і Стіліанос. Занесені шквалом. Лоцман Гриша і капітан становили табір спокою. Половина на половину, п'ятдесят на п'ятдесят. Яковенко завис між двома половинами. Так само, як картуз Стіліаноса. Картуз згинув десь безслідно, занесений вітром. І Стіліанос та стерновий теж занесені вітром. Яковенко зачепився за капітана, потім його врятувало Гришине самовладання. А думав навіть про смерть! Не думав — просто жахався. Але тепер... Ну, тепер...

Яковенко присоромлено відпустив нарешті капітанову сорочку, за яку був тримався, вхопився за якусь ручку, намагався утвердитися сам, без сторонньої

допомоги, борюкався з вітром, хоч як важко було від незвички й невміння... Нікого так я не люблю, як вітра вітровіння... Його ганяло туди й сюди, мов сухий листок, та легкість тепер була не лише в тілі, а й на серці... Чортів вітер! Проклятий вітер!.. Ах, як добре було б крикнути це капітанові, щоб він зрозумів, щоб він усе зрозумів... Як чортове насіння... Хай знають усе капітани, і стиліаноси, і греки, і турки, і елени, і хто там ще... Ось я тут і вже не відступлюся, не піддамся, не випущу з рук, з оцих рук міцних і живих — гляньте, гляньте, гляньте!.. Регоче вітер з України! Чортів вітер!.. Лоцман щось кричав. Повернув обличчя до Яковенка, зіпав ротом, як у німому кіно. Це й означало кричати. Ураган знищував усі звуки. Яковенко спробував усміхнутися до Гриші, але ураган стер усмішку з його обличчя... як чортове насіння!.. А лоцман знов і знов хотів прокричатися крізь ураган, а що він не міг цього зробити і не міг кинути штурвал, щоб наблизитися до Яковенка, то Яковенко сам вирішив добратися до лоцмана і спробував ступити перший крок на цьому майже фантастичному шляху. Для цього треба було відірвати одну руку від того, за що тримався, і наосліп пошукати десь за капітаном, огинаючи його, мов для обіймів рукою, щось тривке і надійне. Він так і зробив, запустив руку поза капітаном (вітер був такий щільний, що руку довелося пробивати крізь нього, наче крізь вату), заточився, мало не втрачаючи такої дорогоцінної нині рівноваги, і вперше поглянув униз, на палубу.

"Наш лоцман не розгубився і встиг замінити стернового "Оміроса" майже відразу, як стернового шквалом одірвало від штурвала і пожбурило кудись униз. Мабуть, саме завдяки цьому судно не загинуло в перші, найкатастрофічніші хвилини. Але відразу ж над нами нависла загроза ще страшніша".

Незручність позиції Яковенка полягала в тім, що він мав перед очима тільки носову частину судна. Озиратися назад не міг, був заклопотаний тим, як добратися до лоцмана, чорно-сірий виднокіл увесь умістився в дико розгойданому вузькому сегменті, в який на невловиму мить ускакував ніс "Оміроса", щоб відразу ж провалитися в звированість моря. Але й за ті короткі проміжки часу Яковенко встиг занотувати все, все: і понищення, завдане шквалом на палубі вздовж лівого борту, і зчорнілі від води бунти дроту, що займали всю центральну частину палуби, лишаючи тільки неширокі проходи вздовж бортів, і безпорадну в своїй самотині передню щоглу, коло якої ще недавно стояв Юрчик, а тепер Яковенко не бачив нічого, не міг побачити, хоч як вдивлявся, хоч як напружував зір, і нарешті, не поруйнований ще правий борт, де саме й зосереджувалося тепер те, що становило для судна небезпеку ще більшу й страшнішу, як шторм.

Прохід по лівому борту був пустельний, лівий борт приймав удари хвиль, там ще й досі трощилося все недоламане, донищувалося те, що вціліло, поткнутися туди людині було б найвищим безглуздом, тож і не дивно, що нічого живого Яковенко по лівому борту не помітив. Зате правий борт опинився в затишку. Його захищали важкі складні дроту, які приймали на себе удари хвиль, поглинали всю масу води, вода мовби закипала в них, шумувала й пінилася, а потім виливалася з другого боку, швидко перебігала до правого борту, щоб упасти в море, виприскувала з вузьких отворів

дротяних ЗБИТКІВ відразу по всій висоті складнів, невпинно творячи рухому стіну, схожу на широкий, дивно прекрасний водоспад, що міг би зачарувати своєю незвичною красою, якби навколо не панувала атмосфера жаху та очікування щохвилинної катастрофи.

Десь там, на вузенькій смужці палуби між байдужими масами металу, що виприскувала з себе цілі тонни погамованої, але однаково небезпечної води, і бортом, за яким кипіло, клекотіло й телесувалося таке загрозливо-близьке море, металосся кілька купок людей. Яковенкові не треба було довго й придивлятися, щоб відразу впізнати серед них усіх тих, що ще зовсім недавно строкатомальовничою юрбою скочувалися в порту на берег й обаранювали його самого і кожного, хто їм попадався, і намагалися обдарувати символами своєї "цивілізації", нікчемними дрібничками, за які хотіли купувати й схилити до себе серця. Наповзали на берег, мов сарана, гамірливі, самозакохані, задавакуваті, пострижені під римських цезарів, з коротенькими гривками на лоб, навмисне одягалися в чортзна-що, щоб недбалістю підкреслити свою зверхність і "цивілізованість", намагалися викликати заздрість, демонстрували принади "вільного світу", напиваючись до свинства та цілими днями розгулюючи без роботи, забувши про свої обов'язки на судні.

Ті самі на них коротенькі шорти, ті самі розмальовані сорочки-безрукавки, ті самі чудернацькі сандалії, ті самі гривки на лоб, хіба що мокро-розтріпані, але де ж їхня самовпевненість, де бундючність, де муштровані посмішки і регіт, од якого лящало в Яковенка у вухах? Мокрі, розшарпані, жалюгідні, вошколупилися вони коло двох шлюпок, помилуваних ураганом, намагалися зідрати з них брезентові чохла, але не вміли навіть цього, навіть такої малості, наскакували один на одного, валилися купою, як тільки набігала нова хвиля й перехиляла "Омірос" так, що він мало не черпав правим бортом воду, безпорадно стріпувалися від води, що невпинно лилася на них з стіни металу, нічого не могли вдіяти з неподатливим брезентом, з міцними вірьовками, тільки й спроможні були, що сліпо триматися гурту, купи, зцементованої жахом перед неминучістю.

А ще ближче до капітанського містка в мовчазній звирячій зятятості билися між собою двоє. Один — дебелий, чотирикутний, у колись фісташковому, а тепер густо-фіалковому, від води, вбранні, ще зовсім недавно наферчений і напрасований, а тепер пошматований, з відірваним одним погоном, розпореною холошею штанів, завжди прилизаний, з ретельним проділом, а тепер розпатланий і розчухраний, другий — у лакейському чорному однострої, тільки тепер мокрому як хлющ, та ще — переперезаний на животі й на грудях двома широкими рятувальними жилетами жовтогарячого кольору. Стіліанос і стюард. Недалеко ж устиг злетіти від могутнього поштовху шквалу Стіліанос, якщо він спіткав стюарда майже коло самого капітанського містка. Але як опинився там стюард? Коли встиг видобутися нагору, коли начепив на себе аж два рятувальних жилети? І коли встигла викотитися на палубу з глибин судна вся ота строката юрба, що войдувалася коло шлюпок? Була тривога на "Оміросі"? Хтось подав сигнал тривоги? Яковенко не знав і не чув. Та, власне, це не

грало тепер жодної ролі. Однаково ті колотилися коло шлюпок, а тут унизу билися між собою стюард і Стіліанос. Стіліанос учепився в один із жителів, якими перепоясався стюард, а той відпихав старпома, тицяв йому в широке обличчя гранчастими кулацюрками, норовив ухилитися від чіпких спанікованих рук Стіліаноса; коли хвиля кидала судно набік, стюард і Стіліанос теж падали на палубу, зчеплені, майже в обіймах прокочувалися до краю борту, ось-ось мали впасти в море, але в останню мить якось викручувалися, схарапуджено розскакувались, відбігали від зяючої прірви за бортом, щоб знову зчепитися, рвати один на одному одяг, висмикувати пасма волосся, кусатися, битися. І зненацька між них появився третій — після чергового струсу "Оміроса" під ноги Стіліаносові й стюардові підкотило безвладне тіло стернового, вони наступали на нього, перечіпалися, топтали, не помічаючи, зайняті своїм, втуплені в оранжеві рятувальні жилети; кожен вважав, що право на порятунок належить йому і тільки йому, а решту треба відпихати, топтати, знищувати! Зловісне судно, зловісні люди! Та ні! Он виникла на палубі ще одна групка. Троє чи четверо. Рішучі й заклопотані. Жодного сліду паніки. Розпихають тих, що коло шлюпок. Їх веде штурман судна. Яковенко бачив його лише раз, ще в порту, коли оглядав судно. Тоді не звернув уваги. Невисокий, непоказний чоловік, трохи байдужий, трохи втомлений, нічого цікавого. А тепер він — єдиний, у кому збереглася рішучість. Владно розіпхнув крикунів коло шлюпок, вів за собою двох матросів до Стіліаноса і стюарда. Теж справжні моряки. Хоч троє справжніх, та ще капітан. Та ще стерновий, хай і покалічений...

Ті троє вирвали стернового з-під ніг у двох спанікованих і понесли кудись, а Стіліанос і стюард навіть не помітили нічого, як перед тим не помічали розпластаного на палубі чоловіка, вони й далі билися між собою, вже, мабуть, і не знаючи за що й про що, і все те мовчки, без єдиного звуку, бо в цьому ревищі кричи не кричи, ніхто нічого не почує, а може, вони й кричали, може, лаялися, стогнали, погрожували, плакали,— нічого Яковенко не чув і не бачив, тільки бачив дві химерні, жалюгідні постаті, бачив, як запекло змагаються між собою. За що? За дві смужки прогумованої тканини жовтогарячого, помаранчевого кольору. От вам і помаранчі! Маєте! Їжте!

А сам Яковенко, поки вхлинав у себе все те, що відбувалося внизу на палубі, поки з відразою й страхом переконувався в нікчемності так званої команди "Оміроса", в її неспроможності боротися зі штормом, поступово добрався все-таки до лоцмана і вже був майже поряд з ним, уже йому стало якось мовби затишніше й упевненіше, тільки подумав ще стривожено: "А де ж мої хлопці? Що з ними? Як вони там?" Дивувався, що ніде не побачив Юрчика. Невже його знесло першою хвилею? Сховався з переляку? Але куди? Все живе намагається видобутися на палубу, а не забиратися в глибини судна під час такого шторму. Тим більше недосвідчений сухопутний хлопець, у якого нема жодних підстав вірити в міць і захист чужого старенького мореплава.

Треба мати небуденну відвагу, щоб, як отой невідомий для них штурман зі своїми матросами, рятувати товариша і, рятуючи, довірятися маленькому суднові. Штурман подав гарний приклад: піклуватися за товариша. Яковенкові була приємна ця роль,

вона підносила його у власних очах. Ну ж, Юрчику, де ти там? Не бійся, не губися! За Віктора Яковенка турбувався менше. Вірив, що той втримається, не пропаде, вірив у нього навіть більше, ніж у самого себе.

Гриша знов щось кричав Яковенкові, і знов Яковенко не міг нічого почути, хоч і стояв уже зовсім близько від лоцмана. Тоді той зробив рух головою, запрошуючи Яковенка ще ближче, а коли й після того Яковенко нічого не розібрав за ревищем вітру й води, лоцман показав йому, щоб він наставив вухо. Рук від штурвала він одірвати не міг, все показував тільки рухами голови й шиї, і Яковенко мимоволі відзначив, що добре мати таку довгу шию, як у Гриші, взагалі добре бути, виявляється, високим і витким, як лоцман,— для чортячої погоди, бач, усе годиться. Куди лоцман намагався спрямувати "Омірос", що він міг розібрати в чортячій круговерті, в яку вскочило судно, Яковенко так і не збагнув. Майже падаючи на Гришу, наставив йому до самого рота своє вухо, і лоцман прокричав щосили:

— Машини!

Останнє "ни!" ураган відірвав од слова і вмить заніс до чорта в зуби, але Яковенко все-таки встиг зрозуміти значення лоцманового вигуку, тільки не знав, яке відношення має він сам до якихось машин. На з'ясування пішло дуже багато часу. Щоправда, ніщо не встигло змінитися, коло шлюпок так само падали й підводилися безпорадні купи, а внизу коло капітанського містка затято змагалися за помаранчеві рятувальні жилети стюард і Стіліанос, слуга й пан, лакей і хазяїн. Але Яковенкові здалося, що поминула вічність. Бо поки ж то він знайшов собі нову точку опори, поки перемістився ближче до лоцмана, поки влучив хвилю, щоб упіймати його вухо і прокричати йому малесеньке слівце: "що-о?", судно, мабуть, десять, сто, а то й тисячу разів переверталось і знов випростувалося, потопало й виринали, вмирало й воскресало так само неправдоподібно, як Лазар в євангелії.

— Машини стали! — знов намацавши вухо Яковенка, крикнув лоцман.

Яковенко міг би знову продовжити цей дивний діалог, у якому репліки розокремлені були цілою вічністю, потрібною на зміну позицій, на боріння з дикою гойданиною судна, він би міг притулитися до лоцманового вуха і поспитати: "А що я можу вдіяти?" Або ще б міг спитати, навіщо ж тоді лоцман крутить штурвал, навіщо витрачає сили на те, щоб кудись там спрямувати "Омірос", раз судно перестало рухатися, раз воно віддане на розтерзання штормові після того, як стали машини, зупинився гвинт, завмерло те найголовніше, завдяки чому кожне судно живе, існує, не гине й посеред найбільш знавіснелих і безжальних вод.

Але він не став продовжувати перегук з лоцманом, бо саме тої хвилини на капітанському містку з'явилися, наче підкинуті знизу пружною силою, його хлопці! — Юрко і Віктор. Живі й здорові, цілі-цілісінькі, рідні, дорогі, прекрасні його хлопці, його команда, команда Яковенка, яка тепер разом з лоцманом Гришею творила чи не єдиний людський осередок на судні, зрадженому долею і тими, хто вважався його справжніми господарями. Штурман зі своїми помічниками більше не показувався, а капітан не йшов у лік, бо хоч не купчився він серед отих на палубі, але й тут від нього

поки що не доходило жодних ознак дійовості, він так само стояв, тримаючись якимсь чудом, і здавалося, занурювався в тупу байдужість тим глибше, чим більше й безжальніше шарпав нещасне судно шторм.

"Хоч як було трудно, ми всі зібралися на капітанському містку, щоб виробити спільний план дій..."

Ах, як розкішно звучить під час атомних вибухів шторму: "Зібралися на капітанському містку, щоб..."

А він дивився на своїх хлопців, і йому хотілося спершу сміятися й танцювати від радощів, що вони цілі й тут, а потім мало не заплакав, коли побачив, яке розгублене обличчя в Юрчика і який пошарпаний видобувається знизу Віктор. Юрчик ускочив у тісний простір містка, мовби перед начальством на огляд. Усе на ньому було цілісіньке, акуратно заправлене під пояс гімнастерки, навіть чоботи здавалися начищеними (вони виблискували від води, були залиті водою так само, як і весь Юрчик), він тупнув чобітьми, поправив картуза і відразу ж полетів сторч головою, кинутий страшним ударом, який потряс усе судно, і тільки тоді Яковенко запримітив сливе дитинну розгубленість на обличчі Юрчика, закам'янілу розгубленість, яку Юрчик марно пробував приховати в турботах про зовнішню акуратність (кому потрібна тут акуратність!). І все ж таки він якось примудрився не заорати носом у поміст, за щось там ухопився, збалансував, не впав, і як тільки судно почало випростовуватися, і Юрчик знов тупнув чобітьми, знов провів пальцем попід поясом, щоправда, тепер передбачливо притримуючись другою рукою за поручень. Такий був Юрчик.

А Віктора Яковенко не впізнав. Боксер, штангіст, суцільні м'язи? Ну, так... Але що спільного з тим звичним Віктором має оцей дивний чоловік, розкучманий, з хижими висвітами в очах, з автоматом, який висить у нього під підборіддям, загрожуючи трахнути по зубах, а під автоматом не звична гімнастерка, не її заспокійливий для солдатських очей зеленкувато-споловілий колір, а голе тіло, випуклі м'язи, нічим не прикриті, нічим не захищені.

— Де гімнастерка? — гукнув Яковенко навстріч Вікторові, так наче той міг почути і так наче саме це зараз було найголовніше.

Він одразу ж схаменувся, йому стало соромно за свій дурний вигук. Присутність хлопців на капітанському містку тут же допомогла йому вловити зв'язок між стривоженим криком лоцмана про те, що стали машини, і ним самим та його товаришами, тож Яковенко так само, як перед цим пробирався до Гриші, став помалу переміщуватися туди, де були Юрчик і Віктор. Йому знов довелося поминати капітана, що вже, здається, перетворився на неживий предмет, на одну з неодмінних належностей капітанського містка, знов його погляд ухопив марне борюкання знетямлених розбитків коло шлюпок і затяту змаганину за помаранчеві жилети. Але тепер це вже не викликало в ньому ні тривоги, ні ляку.

"На жаль, усі наші побоювання справдилися: команда судна при першому ж ударі шквалу покинула всі свої пости. Машини зупинилися".

Хіба він не знав змагань досі? Народжений відразу по страхітливій війні, виростав

серед оповідей про смерті й героїства, про зради й велич духу, виростав серед стихій, як і кожен сільський хлопець, бачив, як щовесни скресає крига на Дніпрі і сунуться на річці соляно-непрозорі тороси, а потім рятувався від безмежних поведій, а потім утівав по свіжих сінокосах від громових блискавиць, які били поперед нього і позад нього, били в землю і воду, а потім сивими досвітками палив димлячі вогнища, щоб відігнати від ніжних садів приморозки, а там виходив з усіма знищувати довгоносики, а ще — носили його не раз і не два коні, розстрошуючи передки і обриваючи барки від стельваги, а хіба не розганяв він коров'ячого ревища, не лякаючись здичавілої від запаху крові худоби, а скільки разів перемахував у найбільшу бурю човнами через Дніпро, а як блукав у степу, в білому сум'ятті хуртовини, або падав у забутий, зарослий бур'яном бездонний степовий колодязь,— хіба про це забудеш і хіба скажеш, що твої двадцять літ поминули тихо й спокійно під незатьмареним небом і ти тільки й знав, що котитися по твердій доріжці, протоптаній тобі гарними людьми?

Та ось тут все, що було досі, здавалося несправжнім, несерйозним, як репетиція для актора, котрий ще жодного разу не з'являвся на сцені перед глядачем. Досі він мовби тільки готувався. Як учень до іспиту. А тепер настав нарешті час. Іспит! Тільки тут усе справжнє, тут життя у всій його оголеності, жорстокості, чоловічій красі. Хочеш жити — змагайся, борися, не відступай!

Яковенко вже був коло хлопців. Заніс руку, щоб ляпнути Юрчика по плечу, похвалити за акуратність одягу, що тут дорівнювало майже героїству, але саме в цю мить судно кинуло на правий борт, Яковенко заточив сторчака і вже не ляпнув зверхньо Юру по плечу, а вхопився за нього, щоб не впасти, а Юра, який не ждав цього, в свою чергу не втримався за поручень, і вони вдвох полетіли зі швидкістю гарматного набою туди, де стояв Віктор, і вдарилися об нього з такою силою, що, здавалося б, ніщо живе не могло їх утримати, але Віктор навіть не схитнувся, стояв, широко розставивши ноги, вчепірівся м'язистими руками за поручні, і коли ці два мало не полетіли собі далі, ловко підчепив їх одною рукою і поставив коло себе.

— Де гімнастерка? — утверджуючись, крикнув у вухо Вікторові Яковенко.

Віктор сердито махнув рукою в напрямку моря.

— А як? — знову почав був свої перемови Яковенко, та своєчасно схаменувся.

Хіба йшлося зараз про гімнастерку? Про те, як її занесло в море? Ну, видно, роздягався Віктор, розігрівшись од своїх вправ, поклав гімнастерку і майку, може, навіть хотів трохи попляжитися на сонці...

"Судно перестало рухатися. Йому загрожувала загибель".

Усі троє тепер зблизилися так, що їхні обличчя творили тісний трикутник, з якого вже не могли вилетіти голоси.

— Машини стали! — крикнув Вікторові Яковенко.

— Так я й знав! — крикнув Віктор.

— Що ж тепер буде? — крикнув Юрчик.

— Вони всі кинулися до шлюпок! — крикнув Яковенко.

— Рятують шкури! — крикнув Віктор.

- Боягузи! — крикнув Юрчик.
 - Треба знайти механіків! — крикнув Яковенко.
 - І потурити їх до машин! — крикнув Віктор.
 - Бо ми загинемо! — крикнув Юрчик.
- "Ми вимушені були застосувати силу".

Вони скотилися по трапу вниз, скинуті одним потужним поштовхом. Яковенкові здалося, що він летить з поодриваними руками й ногами. Але став на палубі міцно на обидві ноги і ще й зумів прийняти на себе удар спершу Юрчика, а потім Віктора, які гурнули по трапу слідом за ним. Потім їх знов пожбурило кудись у безвість, і вони довго перекочувалися по заливаній водою палубі, силкувалися встати, зачепитися за що-небудь, і знов усі три чудом зібралися до купи і ще більшим чудом опинилися коло стюарда і Стіліаноса, які ще й досі не вирішили своєї суперечки по розподілу рятувальних жилетів помаранчевого кольору, але до решти знеслилися в запеклій змаганні і вже навіть неспроможні були стояти на палубі, а сиділи, притискуючись спинами до штабеля дроту, пирхали від солоної води, що невинно плюскотіла на них згори, важко відсапували, лупали очима.

— Де механіки? — закричав до Стіліаноса Яковенко.— Машини стали! Треба...

Стіліанос так само відпирхувався і лупав очима, всі його зусилля витрачалися тепер на те, щоб утриматися коло непорушного штабеля, не посунутися до краю палуби, коли накреньється судно; чи він почув Яковенка, чи, може, й не почув зовсім, однаково не зреагував ніяк.

Тоді Віктор спокійно взяв Стіліаноса за комір його такої розкішної колись сорочки і майже лагідно підняв на ноги. Стіліанос пручнувся, але Віктор тримав його досить міцно, а з другого боку підставив плече Яковенко.

— Покажіть механіків,— крикнув він старпомові.— Механіків! Треба механіків! Машини стали! Механіки! Де вони?

Він кричав у жирне, залите водою обличчя Стіліаноса, намагався втовкмачити в його задурену помаранчевим жилетом голову одне-єдине слово-поняття: механіки. Механіки, механіки, механіки! Запустити машини і надати суднові рухливості, надати лоцманові змогу спрямувати "Омірос" так, щоб він міг протистояти хвилям, а не лягати під їхніми ударами, накреньючись більше й більше, загрожуючи щомиті перевернутися.

Разом з Віктором вони потягли Стіліаноса до тих куп, що вовтузилися коло шлюпок. Юрчик заточувався позад них, щоразу підштовхуючи Стіліаноса в спину, може, навіть підштовхував він його автоматом, бо старпом, нечутливий і байдужий до криків і спонукувань Яковенка, щоразу боязко здригався, коли відчував позад себе Юрчика. Однак ні Яковенкові, ні Вікторові не було діла озиратися і перевіряти, як там поводить ся Юрчик.

А ті, коло шлюпок, вже, виявляється, багато утяли. Вже зідрали брезенти, почали ослаблювати найтови, вже одна з шлюпок загойдалася, вдаряючи щоразу того, хто намагався вдертися до неї, боляче б'ючи по жадібно простягнутих руках, гуркаючи по

знетямлених головах. Віктор кинувся туди, щоб одігнати знавіснілу юрбу, став розштовхувати збожеволілих від страху людей, оддирав чіпкі пальці, що вже вхопилися за борт шлюпки. Куди там! На нього ніхто не зважав, його не помічали, не діяли навіть його сталеві м'язи. Все тут було марне. Ударом урагану судно знов кинуло туди й сюди, і купи коло шлюпок теж струснуло туди й сюди. Віктор вискочив звідти, кленучи й погрожуючи комусь, і тоді Яковенко, не думаючи про наслідки, керуючись, мабуть, відчаєм, якого зазнав, спостерігаючи нерівну боротьбу Віктора з панікерами, зірвав з ременя автомат і шкварнув угору довгу чергу.

Віктор теж зірвав з шиї свого автомата, про який наче забув до того, і Юрчик теж наготував зброю, і всі греки (чи хто там вони були, бо тепер уже Яковенко й не вірив, що тут справжні греки, міг пристати на думку, що зібрано на "Омірос" пройдисвітів з усієї Європи або й ще більше!), тоді всі ці рештки людства раптом зрозуміли, що є небезпека для них більша й ближча, ніж загроза катастрофи; шторм ніби відсунувся од них, а на його місце прийшли ці три юнаки з автоматами в руках і з непохитною рішучістю застосувати зброю в разі непослуху. Ніхто не подумав про те, що навіть автомат тут безсилий, ніхто не подумав про це навіть після того, як новий напад бурі змішав усіх — і прикордонників, і спанікованих — в одну купу і зірвав шлюпку, закинувши її далеко в море, яке радо прийняло бодай незначну жертву. Яковенко махнув рукою товаришам, ті зайняли місця коло вцілілих шлюпок, відтручуючи таким чином усіх тих, хто так прагнув морської прогулянки на цих дерев'яних шкаралупах, а сам Яковенко знов попхнув Стіліаноса до його підлеглих і крикнув:

— Механіки! Механіки!

І тоді знов з'явився дивний таємничий штурман, і з мовчазною рішучістю занурився в розколючену юрбу, і потяг з неї якогось чоловіка, хоч як той пручався. Діяв штурман з таким спокоєм, що збаранілий Стіліанос, який, здавалося, ще й досі не йняв віри в те, що відбулося, і дивився на Яковенка, перекосивши шию, мов на розгніваного бога, з не властивою для нього поспішністю теж слідом за штурманом метнувся в юрбу і виволік звідти ще одного механіка і тримав його обома руками коло штурманового — і так вони стояли, штурман і Стіліанос, тримаючи кожен по механіку.

— До машин!—скомандував Яковенко.— Скажіть їм, щоб вони йшли до машин! Запустити! Машини! Негайно! Ви теж! Уперед!

Він повів їх усіх до люка, що прикривав трап, кивнув своїм хлопцям, щоб вони так само послали всіх на їхні місця, всіх до виконання обов'язків.

— Униз! Униз! Усі вниз!

"Це допомогло. Машини запрацювали. Хоч і не маючи на те права, я використав старпома судна як свого тимчасового перекладача. Мені допоміг штурман "Оміроса". Здається, він належав до справжніх моряків. Лихо тільки, що він зникав щоразу, як тільки що-небудь зробив. Мабуть, не хотів ставати поміж капітаном і його старшим помічником, не бажав порушувати субординацію, хоч яка там субординація під час шторму".

Аж тепер Яковенко відчув холодний посмак металу на язиці і згадав, що з'явилося

це, ще коли стріляв з автомата, але якось не докучало, та варто було лишитися самому в залізних нетрях судна — і вмить зринуло неприємне, незвичне, дивне. Може, не треба було стріляти? Тоді не думав над цим. Молодість не думає— вона діє. Так і він. Машинально зісмикнув тоді з ременя автомат, запустив чергу в розколошканий простір. І автомат — це знаряддя для вбивства — в його руках став знаряддям порятунку. Та чи й не вчили його на службі: вбий одного ворога і порятуєш мільйони!

Його вдарило об темні залізні сходи. Все залізне навколо: залізні сходи, залізні коридори, залізні двері. А людина?

Щоразу зриваючись униз, боляче б'ючись плечима в незручній тіснязі переходів, Яковенко нарешті опинився в знайомім коридорі, де містилися каюти. Квапився нагору, до хлопців, до лоцмана Гриші, хотів переконатися, що судно вже здатне маневрувати, що воно вже твердо ріже хвилю, а не безсило підставляє під її жорстокі удари відкритий у своїй беззахисності борт, біг по коридору, і його колотило сюди й туди, і знов било так дошкульно, хоч плач, і раптом його щось штовхнуло мовби зсередини, якийсь чи то спогад, чи то здогад. Він уже й пробіг те, що викликало той внутрішній поштовх, але наказав собі зупинитися і, влучивши хвилю затишку, стрибнув назад.

Знайомі двері знайомої каюти! Тої самої каюти, ілюмінатор якої виходив на причал, просто на Яковенка, що стовбичив коло трапа. Каюта Єлени, єдиної жінки на судні, єдиної чистої і справді беззахисної істоти, про яку всі забули, забув і він сам. А як міг? Чому? Адже не належав до того юрмища, в якому кожен думав тільки про себе, дбав лише за себе!

Але хоч тепер він мусить врятувати жінку! Допомогти їй. Зробити для неї все, все...

Він стукнув у двері каюти, але, мабуть, стуку того ніхто б не міг почути, бо судно трусонуло, Яковенка кинуло до протилежної стінки, гуркнуло ним об залізну переборку, аж усе в ньому задзвеніло. "Омірос" хилився й хилився, враження було таке, наче навалюється на тебе судно всією своєю масою; Яковенко, щоб не піддатися, вирішив піти проти сліпої сили, його пхало назад, а він уперто йшов уперед, хотів подолати вузьку відстань, що відокремлювала його від дверей Єлениної каюти, але, хоч як кидав, хоч як просував ногу вперед, вона якось зависала в просторі, ступнути уперед він не міг, його знов і знов пхало назад, гнітило й придушувало. Але він однаково не піддавався, і повторював свої спроби знов і знов, і таки подолав коридор, і, опинившись коло дверей каюти, стукнув у них, тепер набагато дужче, а потім ще й торгнув плечем, але без жодного наслідку. Каюту замкнено. І Єлена, видно, там. Інакше вона б теж була на палубі разом з усіма тими, що борюкалися за шлюпки.

Хто замкнув каюту?! І навіщо? Стіліанос, щоб помститися? Щоб Єлена загинула разом з "Оміросом"? Передчуття не обдурило Яковенка. Він вгадав, що за дверима цієї каюти відбувається трагедія. Може, відбулася вже? Може, Єлена мертва? Може, в непам'яті? Однаково він має довідатися про все. Він визволить дівчину. Це вже не хлоп'ячі марення, а справжній подвиг. Чисто людський вчинок. Лишитися людиною. Завжди і скрізь, передовсім людиною.

І тут жорстока сила відірвала його від дверей, пожбурила через коридор, а потім кинула назад і вдарила ним у двері так, що все аж зойкнуло, двері відлетіли, і Яковенко впав у каюту, впав між койкою і столиком, боляче вдарився потилицею, але не мав часу прислухатися до болю, вмить почав підводитися, хоч на нього знов навалився той дивний тягар, що гнітив його перед цим у коридорі.

У незадраєне скло ілюмінатора пхалася скаламучена сірість моря. Двері каюти нечутно теліпалися в Яковенка перед очима. Порожня койка. Порожня каюта. Нікого. Тільки він зі своїм болем і своєю гіркотою. Єлена, Єлена... Вона теж утекла. Деся разом з усіма. З тою розклекотаною, дезорієнтованою юрбою...

Яковенко зводився на ноги довго й тяжко. Чи то від нестачі повітря, чи від міцних жіночих пахощів, якими пройнято було все в каюті, чи від колотнечі, яку витримав, поки змагався тут з силами тяжіння, на нього знов наповзала морська хвороба, його тяжко занудило, і, щоб не осоромитися в каюті, хлопець чимдуж відштовхнувся руками від койки і викинувся в осоружний коридор. Але згадав про ілюмінатор, повернувся до каюти, довго невміло загвинчував, аж тоді знову опинився в коридорі. Там сили покинули його, він сів, простягнувши ноги, намагаючись обіпертися ними об протилежну стінку, щоб хоч якось утримати рівновагу, сів просто на мокрий хідник, бо вода вже давно пробралася й сюди і хлюпалася дужче й дужче, затікала в каюти, забризкувала потроху все, що їй траплялося на путі.

Йому трохи полегшало, чіткіше запрацювала думка, але прокинулося й сумління і не давало спокою зі своїми одвічними докорами. Вона тоді назвала його дияволом за твердість і неприступність. А він був просто дурень, наївний і легковажний. Усе перемішалося в нього в голові: бажання подобатися, приваба чужинки, аргонавти, обов'язок. Одвічна принадливість аргонавтів. Зайди вміли морочити голову. І той грек Ясон, що привів свій стовесельний корабель "Арго" до берегів Колхиди, теж зачарував Медею. Відцуралася рідної землі, віддала грекам золоте руно, втекла з ними. А коли погнався за ними її батько, вона розрубала на шматки свого рідного брата і розкидала по морю, і батько, плачучи, кинувся збирати те, що лишилося від улюбленого сина, а тим часом Ясон утікав, і Медея утікала разом зі своїм Ясоном. Усе для Ясона. А той згодом відплатив: кинув її і пошлюбив корінфнянку Креусу. Жертви завжди марні. Бійтеся аргонавтів. Зроблена послуга не варта ламаного гроша. Є таке жорстоке прислів'я. Чиє воно, не пам'ятав. Ніколи не повинен був забувати про Тетянку, а от забув. І покараний.

Сидів у вузькому залізному коридорі, неспроможний ворухнутися, сидів серед холодної водотечі, знав, що треба зводитися на ноги й вибиратися на палубу, але ще не наготував достатньо сил для цього. Та чи й наготує? Ах, якби ти знав, як гарно рибиці на дні! Знову вірші. Нащо вони тут? І нащо він тут? І чому? Щоб повторювати помилку сестри Тетянки? Може, й на світ появився він, як спокута за Тетянку? А може — помста? Відомстити, довести, хто ж такі Яковенки? Їхній предок був запорожець. Першим рвався в усяке діло. Чи на турка, чи на ляха, чи на розвідку, чи на січу, чи стріляти з ворогом на пістолях, чи брати голими руками, — завжди він вискакував

наперед і гукав: "Я! Я! Я!" Так і пішло: Яковенко. І відтоді для всіх Яковенків нема життя поза обов'язком. Я! Я! Я!

Вже давно долинали до Яковенка якісь відголоси, якийсь заклопотаний лемент, але, зайнятий своїм, він не зважав на ті звуки, не прислухався до них. Голову йому метляло туди й сюди, потилицею він відчував тверді закруглення заклепок у перегородці, все навколо дудніло й гуло,— може, то ніякий не лемент? Але згадалося, як зойкнуло все тут унизу, коли ззовні грякнула особливо жорстока хвиля,— не могло ж видобутися стільки розпачу з одної людини! Та й зараз повнилося все навколо болючим воанням, так ніби повторювався для Яковенка давно бачений фільм, італійський напівзабутий фільм про римських жінок, які збіглися, щоб одержати в якійсь там адвокатській конторі місце друкарки, на одне-єдине місце збіглися всі безробітні друкарки Рима; сотні жінок набилися в тісне приміщення, скупчилися на кам'яних сходах з вишуканою балюстрадою, і сходи не витримали, завалилися, і жінки стали падати, давитися, гинути — і кричали. Як вони кричали в тому фільмі! Мов зранені, вмираючі птахи, голосили вони, ячали нестерпно довго і нестерпно тужно.

А потім ще раз він чув такий самий зойк тисяч жіночих голосів у фільмі Чухрая "Чисте небо". Тільки там жінок майже й не пам'ятав, їх там, здається, й не показували, вони тільки промайнули, а по екрану мчав чорний безжальний поїзд з чоловіками й синами тих жінок, поїзд, який мав зупинитися на станції, де зібралися, щоб побачити своїх, жінки, але він не зупинився, він летів повз станцію просто на фронт, віз синів, чоловіків, братів на фронт, на смерть, і жінки кричали навздогін вагонам, навздогін поїздові, а той поїзд, здавалося, котився сталевими колесами просто по зболілих жіночих голосах.

То був жахливий поїзд з дитячих кінокошмарів Яковенка. Не знав страшніших фільмів, аніж з поїздами та кіньми. А от про море... Але ж, здається, він бачив і про море... З такою самою клекотнявою людських зойків... Темрява, круглі спалахи світла серед чорного холодного туману... Чи то вогонь порятунку, чи полум'я знищення... І кожен спалах світла був зойком, був стогоном, був воанням про поміч, і світла намножувалися, перехрещувалися, а зойки спліталися в суцільний нелюдський лемент, і велетенський темний корабель повільно тону в холодному нічному тумані серед невидимих гігантських крижаних гір-айсбергів, один з яких ударив корабель і проломив йому борт... "Загибель Титаніка" — ось як називався той давно забутий фільм... І корабель у ньому справді гинув, гинув так довго й болісно, як може це відбуватися тільки в кіно, і ще довше кричали невидимі люди, які перед тим танцювали в розкішному салоні, пили вишукані напої, викрасовувалися в коштовних хутрах і самоцвітах... То, власне, був фільм не про таке море, як хотілося б Яковенкові, не про шторм, не про змагання людини із стихією,— просто нещасний випадок, безглузде зіткнення океанського лайнера з невидимим айсбергом і повільне конання корабля і людей... Безпорадність людини перед сліпим випадком, перед нещастям... Нічого не вдієш, помочи ждати нізвідки, гинеш не тільки ти — гине все навколо тебе, тобі тільки й лишається стогнати, кричати, плакати...

Ні, не такого він хотів фільму про море! Народжений не для плачів і не для зойків. Для вчинків. Жоден вчинок не гине марно, жоден!

Яковенко став підводитися. Поправив автомат, підтягнув пояса на гімнастерці. Обережно перебираючи руками, широко розставляючи ноги, побрався туди, звідки долинав лемент.

"Внизу обійшлося без особливих пригод".

Коло трапа, що виводив на палубу, колотилися всі ті, яких він звелів Вікторові та Юрчикові відігнати від шлюпок і повернути до своїх обов'язків. Обов'язки! Чи вони хоч знали, що то таке! Чи вміли будь-що, крім безчинств на березі? А тепер ці жалюгідні боягузи рвалися на палубу і тільки на палубу, хотіли, як ті пацюки з морських легенд, першими плигнути з борту потопуючого судна, не хотіли й пальцем ворухнути для порятунку "Оміроса", який, зрештою, вважався їхнім, а не Яковенковим, не лоцмановим, не Вікторовим і не Юрчиковим.

Яковенкові вдарило у вуха таким виском і гелґотінням, що він аж відхитнувся. Внизу металися ті, кому не вдалося втиснутися в гущу, яка загатила трап. Яковенко відтрутив одного й другого, пробився до східців, на кожному з яких зависло по кілька лобурів, спробував був стягти хоч одного звідти — де там! Поприсмоктувалися, мов п'явки. Згори крізь нещільно прикритий люк бурхало водою, обкупувало всіх, кожен струс судна віддавався у вузькому проміжку трапа з особливою силою, але ніхто на це не зважав. Дерлися вгору, лементували, слали прокльони, погрожували кулаками... А вгорі, під самим люком, голий до пояса, наставивши автомата на знавіснілу юрбу, стояв Віктор, тримався якимсь чудом, не заточувався, не падав від різких поштовхів, тільки пересмикував плечима, коли на них обрушувались особливо густі потоки води.

— Вікторе! — гукнув знизу Яковенко, але й сам не почув свого голосу. Він знову кинувся на штурм натовпу, знову відбіг назад і тоді побачив перед самим Віктором Єлену.

Витискувана юрбою наперед, підтримувана майже в повітрі, Єлена тяглася до Віктора довгими, тонкими і хижими, як у відьми, руками, теж щось кричала, широко розкриваючи рота, чорні очі її виблискували зловісно й погрозово, губи здалися Яковенкові аж чорними від напруги. Справжнісінька відьма! А він сидів там коло її каюти, розпустивши нюні!

Яковенко пустив у хід приклад автомата. Пробивав собі дорогу, жорстоко розштовхуючи тих, що зависли на східцях трапа. Добрався до Єлени, одною рукою відтрутив її назад, відкинув, не дивлячись, не вслухаючись у її обурено-здивований виск, став коло Віктора, повернувся обличчям до нападників.

— Що тут? — крикнув Вікторові.

— Та от... лізуть...

— А Юра?

— Там,— Віктор кивнув на палубу.

— І тобі туди! — показав йому Яковенко.

— А цих що — задріти?

— Нам треба нагору!

Кожне слово давалося тут з неймовірними зусиллями. Яковенко так і не знав, чи розуміє його Віктор, бо той намагався відповідати не словами, а більше жестами. Надійніше.

— Чуєш? — ще гукнув йому Яковенко.

Віктор махнув рукою, мовляв, давай до Юрчика, а я залишусь тут.

— Хочеш їх тримати? — здивувався Яковенко. Шкодував, що відпустив од себе Стіліаноса. Якраз використали б його знову як перекладача, бо ці ж нічого не розуміють. Він, здається, кричав там унизу: "Розступись!", "Дорогу!", "Назад!" — і ніхто нічого не збагнув, поки не став роздавати штовхани прикладом. Стіліанос би не завадив. Сказати цим розпанікованим дурням, щоб не боялися, щоб кожен ішов на своє місце, бо ніхто ж не збирається віддавати судно на поталу і ніяких побоювань не може бути тепер, раз "Омірос" вистояв у перші хвилини.

— А ти їх утримаєш? — знов спитав Віктора, і той теж відповів довгою фразою, половини з якої Яковенко не вчув, але догадався. Фраза була не така й довга, як розібратись, але, зважаючи на обставини, в яких вони перемовлялись, її годилося б занести до розряду справжніх промов: "Скільки треба, стільки й триматиму! А ти давай до Юрчика. Свисніть, коли що!"

Люк легко піднявся, хвиля, що якраз перебігала палубою, зі стогоном вдоволення обійняла Яковенка, огорнула його з голови до ніг і чимдуж кинулася вниз, на збаламучене юрмовище. Він мерщій вистрибнув нагору, прихилив люк, струснув з себе воду і вперше за весь час відчув, як неприємно чавкає в нього в чоботях.

З отвору в дротяній вежі вигулькнув Юрчик. Прилаштувався там, щоб уникнути загрози бути змитим хвилею. Таке собі осердя химерної магнітної котушки. Море щедро поливало перетвореного на осердя Юрчика, але він не зважав. Аби втриматися на цьому ошалілому кораблі.

Яковенко привітно махнув Юрчикові рукою. Так тримати! Але на обличчі в того вимальовувалася дивна заклопотаність. Юрчик стривожено кліпав очима, німе запитання стояло в нього на обличчі, запитання, звернене до Яковенка. От чудій! Все так прекрасно, машини запрацювали, лоцман Гриша вже, мабуть, доконав потрібного маневру, поставив "Омірос" саме так, як треба, і судно йде своїм курсом, прямуючи до другого краю моря, до вузької протоки, за якою відкриється кругла спокійна Керченська бухта.

Яковенко переступив по палубі, щоб утвердитися міцніше, і знов відчув неприємне чавкання води в чоботях. Настрій у нього був такий гарний, так приємно було побачити ніжне обличчя Юрчика, так солодко дихнулося одсвіженим морським повітрям (щоправда, відвертаючись од урагану, який буквально забивав віддих), така незатьмареність була на душі, що Яковенкові не хотілося, аби й така дрібниця, як вода в чоботях, псувала настрій. Не роздумуючи, він тут-таки сів на палубу і став стягати правий чобіт. Ще посміхнувся й кивнув Юрчикові, який тепер дивився зі своєї котушки на Яковенка, як на зовсім збожеволілого.

"Отак, Юрку. Повернемося ми додому, старшина Кайнаров дасть звільнення на цілий суботній вечір, а потім на неділю. Ти, звичайно, побіжиш на пошту питати, чи не прийшла від мами посылка з ласощами, а я... Ну, а я піду до книгарні, і білява Вірочка усміхнеться мені й спитає, як завжди: "Ви прийшли?" У хвили темній в цю бажає мить похмуру долю зір наш уловить... Але, скажу я, прийшов сьогодні не заради віршів, а заради вас, Вірочко... Бо треба бути найвикінченишим дурнем на світі, щоб півроку ходити до книгарні, дивитися на дівчину й не помічати. На 'дній нозі посеред кола кружляє звільна — і за мить легкий стрибок, і вже летить, летить як пух від уст Еола, то вигне стан свій, то зів'є і ніжкою об ніжку б'є ... Вам, Вірочко, не в книгарні — вам балериною! Вам, Віронько, дивитися не на такого черствого, як я, а мати перед собою душу чутливу і витончену, як у вас... І вона засоромиться, почервоніє, зблисне очима, крутне білками очей, прошепоче... Але я не дам їй заговорити першою, я скажу їй сам, що вона мене давно зачарувала, що я... Ні, ми нічого не казатимемо одне одному. Я тільки простягну руку ніби за книжкою, а сам доторкнуся до Віриних пальців, і книжка впаде незграбно, розтріпано, мов убитий голуб, а ми нічого не скажемо, а лиш подивимось одне на одного, і Віра так мило блисне білками очей, піднімаючи на мене погляд... І ми підемо до кіно... І подивимось фільм про море. Тепер мене цікавитимуть самі фільми про море. Нічого не може бути ліпшого за справжній фільм про море, де б ти міг ще раз зазнати відчуття жаху і перемоги... А після фільму я поцілую Вірочку... І це вже буде не так, як у віршах і в фільмах, а як саме, я не знаю, і, може, то й добре, що не знаю і ніхто не знає, допоки... Про поцілунки ліпше мріяти..."

Він стяг чобіт, перевернув його, вилив воду, вдоволено поворушив побабілими пальцями. Юрчик, видно, вирішивши, що їхній старший навсправжки з'їхав з глузду, став вилазити зі своєї башти. Лицар дротяного образу. Яковенко спокійно поставив чобіт на палубу, почав стягати другий. Трохи відхилився назад, напружив спину. Балансувати на голій палубі в таку бурю — справді божевілля! Юрчинове обличчя й зовсім сплотніло. Він квапливо видобувався зі своєї добровільної келії і якимось мовби відхилився в протилежний бік від Яковенка, відхилився всім своїм тілом, разом з дротяною баштою, в якій сидів, разом з усіма бунтами дроту, разом з палубою, і Яковенко, хоч як намагався відкинутися назад, щоб випрямити ліву ногу і стягти нарешті розмоклий чобіт, теж чомусь подавався наперед та наперед, ніби підштовхуваний нездоланною силою. Враження, що тебе штовхають, було таке незбориме, аж Яковенко озирнувся, аби пересвідчитися, що йому все це не мариться.

Він сидів на палубі, нахилений під неможливим кутом. Яким чудом тримався і чому досі не перевернувся "Омірос" — це вже належало до явищ протиприродних. Але навіть не це найбільше злякало Яковенка. Злякала його височезна стіна води, що зі злодійською мовчазністю накочувалася згори по палубі. Дев'ятий вал. Ні неба, ні моря, ні бурі, ні корабля — тільки всезмиваюча стіна води. Людині надано владу над рибами. А стати рибою? Ах, як гарно рибиці на дні! Він не хотів бути рибкою. Як був у одному чоботі, підхопився й стрибнув до штабеля дроту, полетів униз по нахилений площині, але вода виявилася ще меткішою, накрила Яковенка, як тільки він зірвався на рівні,

погорнула за собою, з розгону притиснула до дротяної вежі, стала припресовувати його, розплющувати. Утікаючи від хвилі, він забув захопити в груди хоч трохи повітря, і тепер задихався, темніло йому в голові, каламутилося перед очима, відчував, що вмирає, вмирає, вмирає! А вода не кінчалася, не послаблювала натиску, з камінною тяжкістю давила на Яковенка, хотіла втиснути його між ребра дроту, знищити безслідно. Ох, проринути б, проринути! Чи буде кінець дев'ятому валові, і чи бачив хто-небудь його кінець? Надто гірка, мій синьйоре, вода морська!.. Може, для добровільних утоплеників— солодка? Хто ж то знає! Він не втоне, він не хоче втопитися, не може загинути, не має права! Ну, які тут права? І що таке право? Хлоп'яцтво! Хвиля вихнула холодним хвостом, обдала Яковенка піною, зашкварчала коло ніг і пропала. А він, ще й не дихнувши, ще перебуваючи на грані життя і смерті, з подивом відзначив, що стоїть не розплющений на дротяних ребрах, а впирається руками і вперто випинає спину, так наче й досі намагається утримати на плечах страшну вагу дев'ятого валу, а поряд з ним, повернувши побіліле обличчя до сіро-чорного неба, розкинувши, мов розп'ятий на хресті, руки, заляк у мертвій нерухомості Юрчик, бідний Юрчик, мамина дитина, з добрим і ніжним серцем.

Аж тоді Яковенко затягнувся повітрям, як запеклий курець тютюновим димом, відіпхнувся руками від дротяної стіни, підстрибнув на мокрій палубі, трусонув товариша.

— Юрчику!

Той кліпнув очима, глянув на Яковенка, знов побачив сторчувату палубу, лякливо заплющився. А що Яковенко не переставав його щосили торсати за плечі, нарешті прийшов-таки до тями, ніяково всміхнувся, вгледів Яковенкову босу ногу і запитально тицьнув на неї пальцем.

Тоді і Яковенко опустив очі й побачив, що в нього одна нога в чоботі, а друга боса, і згадав, як йому заважала вода, що чавкала в чоботях, і як він вирішив позбутися її. ...Коли ж це було? А вже років з двісті... Він озирнувся, шукаючи поглядом те місце, де він сідав, не впізнав палуби, бо нічого схожого на звичайну палубу тут не було,— порушуючи всі відомі закони фізики, падала на нього тверда площина, але впасти чомусь не могла, і це було особливо страшно. А втім, подумав Яковенко, не так уже й багато ми знаємо законів фізики і математики, щоб дивуватися тому, що тут відбувається. Але чобіт, де він? Чобота на тому місці, де його поставив, не було. А другий на нозі. Нісенітниця. Юрчик ще й досі всміхався, він не кепкував з Яковенка,— просто радів, що обидва вони вціліли і що він якоюсь мірою допоміг товаришеві вчасно помітити загрозу, озирнутися. Бо коли Яковенко побачив, як Юрчик квапливо видобувається зі свого дротяного сховку, то він теж стурбувався і... Але де ж його другий чобіт? В одному чоботі хто завгодно має смішний вигляд, а солдат — і поготів. Солдат в одному чоботі — це ще кумедніше, ніж кіт у чоботях. Яковенко, не ризикуючи більше розсідатися на палубі, як базарна перекупка, нахилився і, стрибаючи на одній нозі, став стягати з другої чобіт. Чобіт не піддавався, і тоді Юрчик, стрепенувшись і оживши остаточно, знявся зі свого розп'яття, підскочив до Яковенка, вміло смикнув

чобіт знизу за каблук, ловко вигнувся і пожбурих його вниз, через усю палубу. Сіра вода гамкнула чобіт, як скіпку.

— Нащо кинув? — шарпнув його за руку Яковенко.

— Хай!

— Як же я? — він показав на свої босі ноги.

— Я — теж! — Юрчик хотів сісти, щоб роззутися.

Але Яковенко не дав.

— Збожеволів?

— Плавати легше буде.

— Я тебе поплавую! Кайнаров тобі...

Їх накрило водою. Перший з-під хвилі виприснув Юрчик, покліпав своїми голубими медалями.

— Кий там Кайнаров! Тут аби...

— Без паніки! Вище носа!

На них знов набігла висока стіна води, але вона вже була не така важка, як перші, і прокотилася набагато швидше, та й вони цього разу встигли запастися повітрям і виринули з хвилі бадьорішими і мовби відсвіженими.

— Я на місток! — крикнув у вухо Юрчикові Яковенко.

— Те-ге! — відповів той. Очі в нього повнилися несамовитою блакиттю.

— А ти — до Віктора!

— Но-го!

Що за чортівня! Може, Яковенкові слова долітали тепер до Юрчика теж спотворено і той чув таку саму нерозбірливість?

— Накупалися! — ляпнув Яковенко Юрчика по плечу.

— О-го! — відповів той.

— Ти — молодець!

— А — еж!

— Що тобі? — стурбовано впіймав Юрчинове вухо Яковенко і вправно пригнувся від нового валу води, що накочувався на них по крутій похилості палуби.

— Пер-пер! — виринаючи з-під води, вигукнув Юрчик.

— Сюди! — показав йому на своє вухо Яковенко.

— Пор-рядок! — вволив його волю Юрчик.

— Ну — до Віктора! Щасливо!

— А-во!

"До капітанського містка довелося добиратися з великими труднощами".

Він ніколи не читав "Фізики моря" Шулєйкіна, не знав трохоїдальної теорії виникнення морських хвиль, не знав формули Бергена про висоту хвиль і того, що в закритих морях хвилі набагато крутіші, ніж в океані, бо гасяться дном. Здавалось би: що може заподіяти невисока азовська хвиля, яка в найбільші шторми не підіймається вище трьох метрів? Але не було в цих хвилях океанської розлогості, короткі й судорожно квапливі, вони не піднімали поступово судно, а безупинно били в його борт,

і верхівки хвиль стрибали на палубу, мов несамовиті, і зривали, злизували, збивали все, що могли.

Це був шторм, про який розкричаться радіо і писатимуть усі газети. Він нагнав у ріки велетенські маси скаламученої води, і вода кинулася на поля, затопила населені пункти, виривала з коренем дерева, перевертала машини. Під водою опинилися всі розташовані на морських косах висілки, рибзаводи, шосейні шляхи, залізниці. Дрібні й середні судна, які не встигли вийти в море, були розбиті або викинуті далеко на материк, і уламки цих суден потім довго темнітимуть посеред полів, викликаючи подив і страх у людей невтаємничених.

Нічого того Яковенко не знав і не міг знати. Він знав тільки те, що має дістатися до капітанського містка, щоб зачерпнути необхідної інформації від лоцмана Гриші, а вже тоді знов щось робити, діяти, змагатися.

Пустельний, полишений на розтерзання стихіям "Омірос". Десь коло штурвала прикипів лоцман Гриша. Десь у трюмі пильнують Віктор і Юрчик зо два десятки зістеризованих верещак. Десь, мабуть, і досі куняє на містку обурливо байдужий до всього на світі капітан. І вештається по судну безсилий будь-що вдіяти спокійний штурман. Знов щось замишляє в нетрах судна підступний Стіліанос, який довбешкою своєю відповідає перед Яковенком за роботу машин.

...Він пробирався по падаючій палубі, і безжальні коні Посейдонові налітали на нього щомиті, як колись у фільмах дитинства, намагалися розтоптати його, знищити, розпорошити безслідно.

Я сміюсь на повні груди! Нахильці-перехильці, ступаючи босими ногами по шорсткому, щомиті перевіряючи, як міцно сидить автомат, проводячи пальцем уздовж паска по підборіддю, щоб не згубити картуза... Пока я дышать умею, я буду идти вперед... Вітер забивав йому віддих, вода телесувалася навколо, і його слова летіли просто в хвилю, потопали і виринали... А на тому боці, там живе Марічка... Покинута планета зависла в збуреному світі... Самотній юнак пробирається на самому дні стихії, пробирається, пробирається... Стал упрямей я, стал еще сильней...

В'ялі конвульсії судна, яке трощать в боки. Сп'янілий від гойдалки корабель, усе сп'яніле довкола, чорна сірість, методично перехлюпується в тебе в голові: бовть, бовть... Два кольори, два кольори... Він біг наосліп, падав, його котило до самого борту, він зависав уже над пучиною, але видряпувався з самих лабет загибелі... Трое суток не спать, трое суток шагать... Відчайвшись, він спробував сховатися за спокійним нагромадженням дроту, але вода знайшла його й там, стрибнула на нього згорі з відьмацькою силою, вчепірилася холодними пальцями... Він рвонувся далі... Знову буйно квітне черемшина... Збираєш усі сили в кулак, все життя в кулак! І б'єш, б'єш!... Четвертий день пурга качається над Диксоном... Чим далі біг, тим гнучкішим, верткішим, дужчим почував себе... Знову цвітуть каштани, хвиля дніпровська б'є... Такою силою налився, таким зухвальством, що міг би втримати на собі цілий "Омірос", не дав би тому перевернутися. В флибустьерском дальнем синем море... Трап капітанського містка видався землею обітованою. Яковенко вхопився за поручні...

Ясени, ясен и... Озирнувся назад, туди, де лишив викричані пісні зневаги... Кинув свої пісні всі богам і дияволам... И молодість не зря потрачена... Молодість не вмирає, молодість вічна, молодість прекрасна!.. Тяжка сила водяного тяжіння відхитувала Яковенка назад, а він дряпався вгору вище й вище, дряпався з натиском тисячі мавпячих сил у пальцях босих ніг.

Навіть флегматичний капітан кліпнув очима, коли з трапа виткнулася голова Яковенка у приплюснутому, мов сковорідка, колись форменому картузі, з чорним поясочком, пущеним на підборіддя. Голова виткнулася й щезла, її не було досить довго, потім вона знов уперто висунулася над помостом і вже цього разу утвердилася, а за нею посунувся новий шматок Яковенкової постаті. Яковенко став над помостом по груди, але його знов жбурнуло вниз, він завис самою тільки головою, побликав-побликав очима від води, кілька разів зіпнув ротом, мовби німо кричав чи співав, і далі подерся нагору. Видобувався на поверхню тяжко й повільно, наче з каменю. По плечі, по груди, вище, вище, стрибок— і Яковенко на містку!

...Навіщо всі ці зусилля? Капітан надто добре знав, що "Омірос" має загинути. Знав це ще тоді, коли вперше побачив обшмугляні, проіржавлені борти судна у вузькій гавані Піррея. А несхитна впевненість у власній загибелі з'явилася, коли перед самим відплиттям йому замінили майже всю команду.

...Яковенко обминав капітана з такою самою обережною байдужістю, як робив це на початку шторму. Коли б нагадали йому, як хапався за капітана в хвилину розгубленості, знизав би плечима: і за тумбу хапаються, аби лиш не змело хвилю.

...Він давно перейшов ту грань, за якою кінчається досвідченість і починається старість, і тільки старість. І всі арматори, і агенти корабельних компаній, і капітани портів знали про це досить добре, і дедалі неохочіше брали його на командування, він спускався нижче й нижче, падала тоннажність його суден, його вже не посиляли в далекі моря, тепер він човгав від порту до порту на старих, як і сам, трампах, а потім судна стали попадатися йому ще старіші за нього, а там його й зовсім перестали брати; з погано прихованою посмішкою йому радили відпочити, адже він так довго й багато плавав, невже його не тягне посидіти в садочку, вирощувати квіти... в очікуванні вічної ночі... Ну, так, він не заперечував, вічна ніч для нього, але ж...

...Лоцман виконував дикунський танець радості коло штурвала, якого й досі не міг покинути.

— Як тут? — крикнув Яковенко, з розгону б'ючись об кістляву лоцманову постать.

— Сигарету! — прохрипів Гриша.

— Я ж не курю! — Сигарету!

— Де?

— Тут! — лоцман зігнув у коліні ногу, підставив Яковенкові кишеню. Той довго попадав у неї, бо його знову відхитнуло від лоцмана, відхитувало назад та назад — коли воно вже нагойдається-нахитається! Врешті запустив-таки пальці у вузький залиплий отвір, намацав приклеєну до мокрої Гришиної ноги паперову пачку, дістав її на світ божий.

— Дай! — закричав лоцман.

...Але ж над капітаном нависло гігантське дерево його родини: діти, онуки, правнуки, якісь родичі через п'яте-десяте. І для всіх він слугував і за стовбур, і за коріння. Єдиний годувальник. А ще й до того мав підтримувати якийсь там суспільний рівень своєї родини. Бо коли спричинишся до зниження рівня, до падіння, то родина буде мститись, і не шукай помсти тяжчої і злішої, аніж від рідних та близьких.

Його не хотіли брати на жодне судно, бодай найменше, наймізерніше. Його обмацували поглядами з безцеремонністю баришників, які вибирають коней, співчутливо зітхали: пора на емеритуру, на пенсію, на спочинок. І хоч як притупилися його відчуття од старості, але саме нагадування про пенсію кидало його в шал: він не хоче! Ми ще поплаваємо! Ми ще покеруємо! І вже не так страх за власну родину, як страх за самого себе штовхав його навіть на приниження, аби тільки здобути хоч якесь там капітанське місце. Бо нема тяжчого видовища, як капітани у відставці, капітани на пенсії.

...Яковенко сьак-так видобув з промоклої пачки одну сигарету, тицьнув у губи лоцманові. Той притиснув її зубами, щоб не витрусило з рота, став жувати, сердито спльовував.

— То як? — спитав Яковенко.

— Румбарба!

— Судно як?

— Стоїмо!

Це вже виходило за межу уявного. Як то стоїмо? Адже машини працюють! Він сам припровадив механіків, ждав, поки запустять машини. Чув, як здригається корпус судна від рівного гудіння. І звідки й хто може довідатися, що вони стоять на місці, а не йдуть уперед? Чи тут розбереш що-небудь?

— Машини ж...

Яковенко хотів розтлумачити лоцманові те, як сам стежив за тим, щоб запустили машини, як... Але Гриша низав худими плечима.

— Ну й що? А ми стоїмо! Лежимо!

...Скільки він їх бачив, завжди здавалося йому, що капітани на пенсії мовби стають меншими, зсихаються, чи що. Спершу він не міг зрозуміти, що з ними діється. Примічав, що вони змінюються, стають несхожими на самих себе, але ніяк не міг збагнути, в чому полягає ця несхожість. Та он помер його сусід, капітан Ламбріанідіс помер, хоч був навіть молодший за нього, але, видно, іржа неробства з'їла його здоров'я, бо він піддався на вмовляння і пішов у відставку, а міг би ще плавати й плавати, цей огрядний, окатий чолов'яга, з чорними товстими вусами, схожий швидше на корсара, аніж на капітана, що все життя розвозив пряжу, прянощі або фрукти. Ламбріанідіс помер перед сніданком, і вся його родина сполошилася, бо не було вдома жодного чоловіка, жінки зчинили панічний лемент, і йому, як сусідові й другові Ламбріанідіса, нічого не лишалося іншого, як піти і спробувати втихомирити жінок. Він перейшов садочок, що розокремлював їхні будиночки, якась із жінок, учепившись у

нього рукою, схожою на клешню, потягла до кімнат, всюди панував жахливий безлад, він перечіпався об якісь предмети, на дорозі йому попадалися подушки, простирадла, посуд, можна було подумати, що тут тільки-но був землетрус, потім, нарешті, опинився перед дверима опочивальні господаря, хтось тихо розчинив ті двері, і капітан побачив широке ліжко з чорними дерев'яними спинками, гігантське ліжко, яке займало всю кімнату, а на ньому, накрите білим простирадлом, нерухомим і напнутим так, як бувають напнуті покривала на не відкритих ще пам'ятниках, лежало щось маленьке і мертво-нерухоме. Він не повірив, не міг повірити своєму страшному здогадові і, відчуваючи, що творить святотатство, але неспроможний утриматися, підійшов до ліжка, нахилився і смикнув за ріжечок простирадла. Під ним, ледь ввім'явши подушки, лежав маленький, зісохлий до розмірів цикади капітан Ламбріанідіс...

Отоді йому й відкрилося нарешті: вони всі зсихаються, всі відставні капітани зсихаються і не тільки зовні, але й зсередини, зморщуються, маліють, перетворюються на ніщо. Тому й чіплявся за капітанство, бо тільки в ньому вбачав порятунок власної особистості, власного "я". Оббивав пороги контор, догідливо посміхався, аж поки знову міг принести свій каретний годинник на який-небудь старезний трамп і в сякій-такій, але однаково ж капітанській каюті, бронзовим ключем з головою у формі бурбонської лілії накрутити тугу пружину.

...Лоцман ще трохи пожував мокру сигарету і виплюнув її.

— Не бачиш хіба?

— Думав — хвиля...

— Хвиля! Румбарба! Лежимо на борту!..

— І нічого не можна?..

— А що? Я питаю: а що?

— Я ж не знаю... Але...

— Румбарбарум! Це вже не судно, а політичний труп! Ясно? Лежимо на борту. Ждемо, коли перекинеться догори кілем. Бульки пустить. Ясно?

— Але ж машини...

— Гвинт піднятий над водою. Мель-мель. Ясно? Ти бачив такий крен? Я не бачив!

Він ще й питав... Де б це Яковенко міг бачити? Взагалі не знав, що воно за крен і які межі допустимого. Ще й досі не міг ніяк збагнути всієї загрози і хоч би злякатися як слід. Та й капітан. Адже капітан такий спокійний. Хіба може бути спокійним капітан, знаючи, що його судно от-от піде на дно?

...Його покликали до контори фірми, коли "Омірос", узявши вантаж помаранчів, мав уже зніматися з якоря. У просторій кімнаті він застав трьох. Двоє білозубих молодиків, ще майже хлопців, десь років по двадцять — двадцять п'ять — не більше, третій — трохи старший, ненормально розгодований, у дивовижному вбранні, яке, на його думку, очевидно, мало правити за капітанське, справжній блазень, одного погляду було досить, щоб пересвідчитися, що цей чоловік ніколи не ступав на борт судна не те що капітаном, а навіть простим матросом. Великий вентилятор ліниво шелестів під стелею, хлопці, повикладавши на американський манер ноги на стіл, іржали від дотепів

блязня в оперетковому вбранні, іржали вони й тоді, коли капітан Маліопулос переступив поріг і розгублено зняв свого чудернацького картузика з довгим пластиковим козирком, іржали й тоді, коли капітан привітався, шукаючи очима того, хто його викликав, бо в його становищі слід було виказувати тільки покірність та ще раз покірність.

"Капітан Маліопулос?" — спитав один з білозубих.

"Знайомтеся,— сказав другий, показуючи на чотирикутного блязня,— ваш помічник Стіліанос".

І Стіліанос підскочив, перекоотився по кімнаті і тицьнув капітанові щось гаряче, м'яке, мокре від поту. Капітан Маліопулос опустив погляд і побачив, що то — рука Стіліаноса.

"Але ж... я... гм...— промимрив він,— на "Оміросі" є помічник..."

Він згадав свого енергійного помічника, який ось цілий тиждень розпоряджався вантаженням помаранчів на "Омірос", так уміло й весело давав усьому лад... Помаранчі були в акуратних картонних ящиках, з намальованими жовтогарячими сонцями на них, а коли якийсь ящик розбився і помаранчі посипалися на причал, то кожна з них була загорнута в білий шелестючий папір, і на всіх обгортках, немов на банкнотах, водяними знаками написано: "Еллада". І його помічник у всій своїй постаті, у своєму обличчі, в поставі, в жвавості, в сміливій відданості справі, в усьому теж неначе ніс оте слово, той поклик: "Еллада!" Був справжній грек, і капітан Маліопулос стиха милувався ним, згадував свою молодість. Тепер, ясна річ, уже перестав бути отаким елліном у кожному жесті й кожній інтонації голосу, був просто старим чоловіком, а старі чоловіки — поняття не національне, а скоріше інтернаціональне.

"У мене вже є помічник",— твердіше вимовив капітан.

"А скільки вам років, високоповажний? — прискалив око перший молодик.— П'ятсот? Тисяча?"

"Ми вас покликали не для того, щоб розпитувати, що і хто у вас є, а чого й кого немає,— гмикнув другий,— просто вирішили повідомити вам, що старшого помічника на "Оміросі" звать Стіліанос. Ви вдоволені, правда?"

Капітан Маліопулос тільки поворушив губами.

"Запитань у вас немає,— підсумував їхню зустріч перший.— Не буде їх і на борту, коли ви довідаєтеся, що всю команду змінено, за винятком двох-трьох чоловік, які вкрай необхідні вам для плавання..."

"Ми сподіваємося на вашу толерантність, капітане,— підпрігся другий,— і на вашу мовчанку. Нам подобається ваша мовчазність. Радимо триматися так і далі. Чи може?..."

Над головою в капітана сухо шепотів вентилятор. "Усохнеш, усохнеш, ш-ш-ш..." Капітан уклонився, натягнув на свою давно вже посивілу голову картузика і мовчки почалапав до дверей. Стіліанос стрибнув наперед, розчинив двері. Молодики позаду стиха перемовлялися.

...Лежачого не б'ють. Однак, якщо навіть люди давно знехтували цим благородним правилом, то що ж казати про безсловесне море. Невідомо, коли впав на бік "Омірос",

вже цілу вічність лежав у чорній ямі поміж гімалаїв води, він стогнав і викрекував по-старечому і, мабуть, просив милосердя в моря, а воно з нещадимою затятістю насилало й насилало на нього удари, знову й знову набігали чорні хребти води, і з камінною впертістю гатили в борт, і трохи мовби підводили судно, щоб потім звалити його на бік і добивати, донищувати,

— Вантаж!—прокричав просто в обличчя Яковенкові лоцман і повторив: — Вантаж.

— Що-о-о? — не зрозумів Яковенко.

— Вантаж подивися, румбар... ба...

— І що-о?

Йому тяжко давалася корабельна наука.

— Вирівняти... Може, вирівняти... судно... вантаж...

Шторм рвав слова і розкидав їх увсібіч, Яковенко ніяк не міг сплести докупі сказане лоцманом.

— Як вирівняти?

— Дріт... вага... дурню... румбар... команда... де команда?

— Внизу... верещать... рвуться до шлюпок...

— Дріт... поглянь... може...

...Все завжди від чогось залежить. Навіть вітер на морі не може вважатися доконечно вільним, бо залежить від того й сього. І він, капітан Маліопулос, теж був обплетений залежністю, обплутаний обов'язками перед самим собою і світом так, що про якісь там свої права боявся й натякнути. І коли прийшов на "Омірос" і застав там, замість команди, дивну збиранину, застав навіть молоду вродливу видру, яка нахабно вигойдувала стегнами перед ним і перед усіма, то не обурився, не сказав нічого, промовчав, не спохмурнів навіть, а тільки байдуже зітхнув і вирішив, що це його останнє плавання, що він має неодмінно загинути разом з цим старим судном, разом з дивною командою, яка скидається на новітніх піратів. Ще більше переконався в своєму похмурому припущенні, коли спостеріг, що творили привезені ним зайди на березі. Хтось аж надто добре все передбачив, добре й хитро. Зовні "Омірос" не міг ні в кого викликати бодай найменшої підозри. На такий нужденині — якісь пропагатори? Звичайно ж, дурниці! Опріч того, капітан розумів, що справа, на яку послано цих усіх, безнадійна, а безнадійні справи найліпше робити на таких безнадійних суднах, як "Омірос". Мабуть, тому він зустрів несподіваний, може, ніколи не бачений на цьому маленькому морі шторм, як послання небес. Збувається, збувається. Байдуже стежив за нерівною боротьбою, яку вели з морем відчайдухи, ця жменька недосвідчених юнаків, наївних у своєму безсиллі. Спокійно ждав. Усе бачив. Бачив, як першим ударом шквалу одірвало від штурвала стернового, як той плазував по капітанському містку і як упав слідом за Стіліаносом, котрий ганебно втік з містка, не відаючи в своєму невігластві бодай того, що під час шторму на капітанському містку найбезпечніше. Бачив, як билися ті вишкребки за шлюпки і як прикордонники відігнали їх. Бачив свого штурмана, з серцем благородним, як у кожного справжнього моряка, але що одне серце посеред вировища? Бачив, як ожили змертвілі було машини і як радянський

лоцман намагався вирівняти судно вже тоді, коли воно залягло на борт і почало своє довге і тяжке конання. Марна марнота! Нарешті "Омірос" мав загинути. Настав сподіваний час. "Омірос" здригався в тісному закутку поміж шаленіючих гір води. Гори били в "Омірос" звідусюди, не випускаючи зі свого оточення, не даючи звестись, і він хилився більше й більше, дужче й дужче, ще трохи, ще...

І тоді капітан Маліопулос упав на коліна.

...Тисячі оркестрів вигримлюють у душі, коли в тебе успіх, коли ти переможець, і цар, і бог, і герой. А в хвили страху все стискується до розмірів макового зерняти, і весь світ має барву того зерняти: полохливу мишаву сірість. Барва тваринного ляку—сірість. Осіромашений світ.

Яковенко злякався вдруге за сьогоднішній день. Злякався не нахиленості судна, не загрози неминучої катастрофи, не спанікованого крику знесиленого лоцмана. Злякався навсправжки він тоді, коли побачив, як зненацька впав на коліна капітан Маліопулос і здійняв руки до розклекотаного неба і заворушив потемнілими губами швидко й розпачливо.

Яковенко пустив поручень, за який тримався, його кинуло на капітана, він мало не збив старого, пролетів понад ним із спритністю циркового ексцентрика (ще й устиг подивуватися неймовірній здібності капітановій утримуватися без видимих зусиль), знов опинився коло триклятої тумби машинного телеграфу, яка йому вже просто остогидла сьогодні, і, пнучись проти вітру, повернувся до капітана й прокричав, сам не вірячи, що той почує хоч слово:

— Капітане! Що ж ви? Хіба ж можна?

Звідси добре бачив, що нахилена не тільки палуба — перекидався вже й капітанський місток, і капітан Маліопулос висів зовсім неприродно над Яковенком, хоч був від нього недалеко, а сам Яковенко відчув себе геть маленьким, але безсилим відчувати не хотів і знов щось вигукнув, адресуючись до капітана, і так вони й зависли в просторі, один вище, на колінах, другий нижче, розставивши ноги і вчепившись у тумбу машинного телеграфу, один кричав, а другий тільки постогнував, та бурмотів, і знай здіймав руки до неба, і молився всім своїм богам, які давно забули про його існування і позбавили його своєї ласки. Вони кричали кожен своє і кожен по-своєму, кричали один гнівно, а другий розпачливо, як два пароплави, що йдуть поруч у смертельному тумані й не бачать один одного і сподіваються на порятунок один від одного. Вони не розуміли один одного, бо кожен кричав на своїй мові, та хоч би й знали мову, то нічого б не могли збагнути, бо вітер доносив тільки окремі слова, та й кричали вони, власне, лише для самих себе, для власного заспокоєння, і виходило в них таке:

У ЯКОВЕНКА

— Капітане! Командуйте!... Чуєте? Ви повинні командувати! Капітане! Ви — капітан...

— Ми не можемо так по-дурному гинути! Треба щось робити! Діяти! Капітане! Ви чуєте!

— Де ваші люди? Що у вас за люди? Чому ніхто не займає своїх постів?.. Кожен

повинен знати своє місце!.. Ви мусите їм наказати!

— Чорти б його побрали, ми не можемо так! Капітане! Ви не капітан — ви... Що твориться на вашому судні? Треба щось... Треба, щоб... Гей, капітане!

— Я примушу всіх боротися!... Капітане! Встаньте!.. Соромно!.. Яка смерть? Яка загибель?.. Я не дам... Встаньте, капітане!

У КАПІТАНА

— Усе пропало... Все, все. Я знав це... Ми у ласці божій... Тільки ласка божа... А може, гнів... Тільки...

— З нами всі сили небесні... І проти нас... Господи, помилуй... Усі гріхи наші...

— Я ніколи... Такі шторми бувають лише на тім світі... Корабель старий... І я старий... Вичерпаний... Все вичерпано... Терпіння... Господи.

— Людина нічого не може супроти стихії... Небесні сили... Вони завжди дужчі... Господи, господи...

— Тільки звірі можуть дивитися смерті в очі, а людина... вона хоче зазирнути в очі богові... Милосердний боже... Помилуй нас!..

Конвульсивні хвилі вітру й води. Судно трусила лихоманка. Яковенка одривало від тумби, жбурляло туди й сюди, він уперто повертався на своє місце, а тепер доскочив до капітана, обхопив його за плечі, рвонув догори. Капітан важко осідав униз. Сплювував солону воду, вода текла йому по бороді, текла, здавалося, навіть з очей, а він бурмотів своє: "Господи, господи". Яковенко так і не зрозумів жодного слова з його бурмотіння. Та хіба люди повинні бути ворогами тільки тому, що не розуміють один одного? І ще: хіба кожен у хвилину смертельної небезпеки має дбати лише за себе?

Яковенко тягнув капітана догори, він хотів звести його на ноги, хотів припинити нікчемне моління, в цьому тепер для нього зосередилося найголовніше: підведе капітана — порятує "Омірос", не підведе — загинуть!

А капітан був важкий, як млиновий камінь. Та ще й до того слизький, мов морський змій. Яковенко вже був підвів його, але той вислизнув, і важко впав на палубу, і знову здійняв руки до неба, і замурмотів свою молитву.

За інших обставин і в іншому місці Яковенка охопив би, мабуть, відчай, але не тепер і не тут. Попавши з землі на море, він, несподівано для самого себе, втратив свою питому наївність і набув нежданого і негаданого сприту. Відчув це вже тоді, як викрикував і жбурляв просто в пельку морю свої пісні на здибленій палубі. І тепер він блискавично просунув руки попід пахвами в капітана і нарешті підняв того, струснув, хоч який той був важкий, а потім ще й зумів поправити чудернацького козирка, що трохи скособочився, і сяйнув на капітана такою щирою й безтурботною юнацькою усмішкою, аж той відразу отямився, кліпнув на Яковенка, мов на чудо, що виринуло з морського дна, і вперше за час шторму вимовив слово, яке зрозумів і Яковенко і яке відкрило йому весь план дій і сповнило хлопця спокійною рішучістю.

Слово те було: "Трюм". Вимовив його капітан трохи незвично, якимось м'яко вийшло в нього: "трюім", але Яковенко вхопив і зрозумів капітанову мову з льоту, і в його свідомості коротеньке капітанове слівце сплелось з тим, про що казав лоцман, аж

тепер він зрозумів, чого домагався Гриша, і не став затримуватися коло капітана жодної хвили, а відчайдушно кинувся до трапа.

А капітан Маліопулос уже тепер сам поправив козирка, і присунувся ближче до лоцмана, і чи не вперше поглянув на компас, і щось там сказав, а потім...

Та Яковенко вже не бачив і не чув нічого.

"Хвилі звалили "Омірос" на борт, і лоцман ніяк не міг вирівняти судна. Капітан у розпачі став молитися. Такого капітана я бачив уперше в своєму житті".

А в трюмі діялося лихо. При завантаженні "Оміроса" на судні поряdkували тільки члени екіпажу, на палубі вони ще старалися, а для трюму не лишилося в них ні сили, ні хисту. Валили туди звої дроту як попало, ніхто їх там не закріплював, клалося, як клалося, кидалося, як кидалося. Та й хто мав турбуватися вантажем, окрім хіба капітана, коли вся "ватага Стіліаноса" дні й ночі проводила на березі в гультьайстві та виконанні своєї "пропагандистської" місії.

Коли почався шторм і "Омірос" стало кидати туди й сюди, перевертати то на один борт, то на другий, бунти дроту тяж, видно, розколошкалися й порозсовувалися; коли ж судно й зовсім накренилося, тоді вся маса незакріпленого вантажу сповзла до правого борту і не дала більше випростатися "Оміросу".

Хто хотів би змалювати хаос, той мав зазирнути хоч на хвилину до трюму "Оміроса". Збиті на один бік стоси від диких ударів давно вже втратили свою первісну форму, тугі скрутні порозприскувалися, все переплуталося, поперекручувалося, розкудлалося, від кожного нового набігу хвилі залізні змії вигинисто хльостали увсібіч, звивалися в нові, ще заплутаніші звої, клубочилися в ще химерніші клубки, замотувалися в ще головоломніші мотки.

Капітан про все здогадувався, не зазираючи сюди. Одним словом "трюм" він точно визначив причину катастрофічного становища "Оміроса". Яковенко переконався в досвідченості й мудрості капітановій, тільки-но позирнув на сум'яття, що творилося в трюмі. Тоді чому ж капітан не сказав про це раніше? Чому не запобіг лихові? Не знав як? Але ж це так просто! Яковенкові досить було глянути на лихоманкове визміювання дроту, як він уже сповнився рішучості й енергії для діяння! Не роздумуючи, не вагаючись, сам кинувся в трюм, вхопився за одне з пасом дроту, що ще зберегло цілість, спробував визволити бодай один бунт. Спершу один. І відтягти його до протилежного борту, закріпивши там. А потім ще один і ще. Це ж так просто. Задача для чотирикласників. Якщо розділити вантаж на дві рівні частини і розташувати його по обох бортах, тоді судно само вирівнюється, займе нормальне положення. Ще малим він якось плыв пароплавом до Києва. На кінець літа Дніпро завжди мілів, а тоді стояла засуха, і води в річці стало й зовсім обмаль. Пароплав раз у раз черкав днищем об дно на перекатах, аж поки й зовсім засів на підводній піщаній гряді. Тоді капітан попросив усіх пасажирів піднятися на палубу і зібратися на правому борту, і коли всі скупчилися там, скомандував у мегафон: "На лівий борт — бігом!", — і всі побігли на лівий борт, обминаючи палубні надбудови, корзини з малиною й помідорами, що ними заставлена була вся палуба, а з лівого борту капітан знову погнав їх на правий, і так вони бігали

гуртом та купою, і пароплав розгойдувався дедалі більше й більше, машини працювали на повну потужність, велетенські гребені колеса розкручувалися швидше й швидше, виляпували широкими пліцями по мілководдю, вгрибалися в мокрий пісок, пісок рипів і шурхотів під днищем, пароплав розгойдувався й розгойдувався від біганини пасажирів і потихеньку сповзав з гребеня зрадливого перекату, а потім відразу опинився на глибокій воді, і капітан зраділо скомандував щось у машинне відділення через мідну рурку з штучним вигином для рота, а про пасажирів і забув, не подякував їм, не пробачився за турботи.

Так для Яковенка й запам'яталося те бігання від борту до борту, з одного краю палуби на другий, і хоч прожив ще й не багато, часто потім помічав щось схоже в житті, отаку біганину, отаке кидання від одних крайнощів до других. А Дніпро тим часом перестав існувати в своєму звичному вигляді, вже не мілів, не створював піщаних перекатів, не висипав щоліта білих кіс, бо вже й Дніпра не було, а було море, простіше кажучи — водосховище гідроелектростанції, яке вперто всі величали морем і дуже пишалися ним, надто ж тоді, коли воно ще тільки передбачалося, коли тільки проектувалося, коли про нього тільки мріяли. Море збудоване, зроблене, створене. Людина не може без стихій. А он, мятежний, просит бури. Якщо стихій поблизу немає, то людина створить їх сама, не задумуючись про наслідки. Как будто в бурях есть покой. Наймарніша праця теж, мабуть, приносить ту чи ту користь. Може, й Сізіф качав свого каменя не через прокляття, а з твердою вірою в корисність цього заняття. Може, він просто тренувався, наганяв собі м'язи. Такий собі Леонід Жаботинський старожитніх. А зледащені греки не збагнули. І якщо тобі кажуть, що ти — нащадок Сізіфа, то нічого поганого тут немає. Не всім же бути нащадками Антея. Антей тримався за землю, брав з неї силу. А на морі? Вже ліпше бути нащадком Сізіфа, потрапивши в цей мокрий світ, що готує тобі невичерпні запаси відчаю й зневіри. А Гагарін і Попович — звідки вони? Від Ікара? Але ж той упав. Антей загинув, як тільки його підняли на метр над землею, куди вже йому до космосу! Отак, панове греки! Такі воно справи з вашими героями.

Йому таки вдалося виплутати із склужблення звоїв один бунт, і, зраділий, він спробував потягти його у вільний простір трюму. Але дріт був дуже тяжкий, та ще й тягти його доводилося не по рівному, а вгору, по нахиленості, до того ж щомиті "Омірос" судомило від пекельних ударів шторму, і Яковенка відкидало назад і назад на те місце, з якого він починав свій невдалий похід.

Тоді зайшов з другого боку і спробував пхати скрутень поперед себе. Так було трохи легше, йому навіть вдалося пропхати свою здобич на кілька метрів, але від нового струсу судна моток полетів назад і всією своєю вагою притиснув Яковенка до сталевих зміювиськ, рвучи на хлопцеві одяг, раничи його тіло гострим дротинням.

Ще й це не злякало прикордонника, він випручався, забіг з іншого кінця, знов процурпелив свою здобич до протилежного борту, і знов його безжально пожбурило на гострий метал, та він підвівся і, хитаючись, поновив свої спроби. І лише тоді, коли не мав більше сил не те що тягати важкі мотки, а бодай поворухнутися, остаточно

вичерпаний, сів просто в залізну хитавицю безглузлого дроту і заплакав. Ну чому? Чому він так пізно довідався про цей заклятий трюм і дріт у ньому? Так просто: перетягти сотню бунтів до лівого борту, закріпити їх там — і "Омірос" вирівняється, і вони допливуть до спокійної протоки, увійдуть у круглу Керченську бухту, де завжди тихо й затишно, і він візьме під козирок, і зійде зі своїми хлопцями на берег, і повернеться до свого порту, до своєї застави, а в неділю майор дасть йому звільнення, і він зустрінеться з Вірою, зустрінеться не так, як досі, не сухо й офіційно, а по-новому, особливо, ще й сам не знає як, але... Пізно, пізно! Він завжди запізнювався зі своїми почуттями. Був нерішучий, якийсь дивний для самого себе. І тоді, в школі, коли Зіна так горнулася до нього. І зеленоока Варка. Схаменувся вже, коли треба було їхати додому, і вона це зрозуміла і відіпхнула його. Пізно, треба раніше. І Віра теж: пізно! І всюди в нього так.

Ні, він повернеться на заставу і напише додому. Напише мамі. Вона все зрозуміє. Він попросить її побувати в лісовому хуторі і дізнатися про Варку-бригадирку. Прізвище — і більше нічого, тільки Варчине прізвище. А тоді він напише їй листа. Про що він їй напише? Про цей шторм. І про те, що думав про неї. Думав, коли шторму не було, і ще більше думав, коли настав шторм. І отут, плачучи від безсилля та безнадії, він теж думав тільки про неї, йому хотілося її захисту, не стачало її спокою, її впевненості, її зверхності. Вона здавалася йому в тисячу разів мудрішою за нього, джерелом вічної мудрості уявлялася йому, далеким і недосяжним. Чому досі не здогадався, як її розшукати, і не написав? Ну, чому?

По всьому судну ще раз пробіг могутній корч, аж усе застогнало, нова сила струснула Яковенком, він підскочив і, плачучи й розмазуючи по обличчю солоність чи то від сліз, чи то від морської води, видобувся з трюму і побіг палубою ще з більшою затятістю, ніж перед цим діставався на капітанський місток. Ховався від води за надійними бунтами дроту, відсахувався від них, коли вони нависали над ним з особливою загрозою під час нових похилень судна, ненавидів цей дріт так само, як свою здатність запізнюватися скрізь і завжди, запізнюватися навіть там, де для цього не вимагався б он який сприт.

Юрчик витанцьовував на палубі. Його медалі за наївність, вимиті й відполіровані морською водою, блищали молоді і завзято.

- Пі-іт! — загукав він назустріч Яковенкові, що мало, певно, означати: "Привіт".
- Ти чого тут? — спитав Яковенко, обіймаючи Юрчика з розгону.
- Віктор прогнав звідти,
- Чому?
- Каже, сам справлюся.
- Правильно. Я не подумав.
- Віктор молодець.
- А ти як?
- Як у рідної мами.
- Є робота.

— Яка?

— Треба випустити цих верещак...

— Та ти що? Пострибають у море!

— Не пострибають! Не дамо. Треба всіх у трюм. Там дріт збився на один борт. Тому й крен. Тримай люк!

Юрчик прихилився. Їхні обличчя були зовсім поряд. Завжди рожеве, в ніжному пушкові Юрчикове личко тепер посуворішало, потемніло, як стара ікона, але не це вразило Яковенка, не через це аж відхитнувся він од товариша. У того були непроглядно чорні очі.

— "Я збожеволів!" — швидко подумав Яковенко і на всяк випадок гукнув товаришеві:

— В тебе очі!

— Що?

— Очі чорні.

— Не розумію.

— В тебе. Очі.

— Ну?

— Чорні.

— А-а!..— Юрчик посміхнувся, вважаючи, що Яковенко жартує.

— Кажу тобі: чорні!

— Не розігруй!

— Я тобі кажу: чорні!

— Ти ж не Лясков.

— Я серйозно.

— Та вже лізь,— Юрчик майже силоміць штовхнув Яковенка вниз на трап, дивуючись товаришевій міці духу. В таку хвилину жартувати!

Яковенко шурхнув на трап і відразу опинився перед обірваним, спітнілим, розтелесованим Стіліаносом. Старпом наступав знизу по трапу на Віктора, щось кричав, з-за його плеча, мов щупальці медузи, визміювалися до спантеличеного Віктора худі руки Єлени, Віктор одпихався від них автоматом, наставляючи його проти греків прикладом, голий торс лиснів від поту і від води, кожен м'яз вигравав на тілі з нетерплячою злістю.

— Куди? — гукнув Яковенко Стіліаносові.— Чому ви тут створюєте безпорядок? Ви повинні...

Єлена щось верещала, вивихуючись з-за широкої Стіліаносової спини.

Яковенко вже й забув про вродливу грекиню, її незрозумілий покрик теж нічого не міг змінити. Не до відчужень було йому. Йшлося про речі остаточні — про життя і смерть, про боротьбу й порятунок.

— Тихо! — гукнув Яковенко.— Я вимагаю тиші! Перекладайте, Стіліанос!

А перекладати, власне, було й нічого, бо Яковенко після свого вигуку стояв мовчки, ніби спантеличений незрозумілим Єлениним словом, а насправді повільно обводив

поглядом тих, що купчилися внизу, шукав серед них знайому постать, про яку згадав лише тепер. Стюард. Чи був стюард тут, на трапі, коли Яковенко повертався з машинного відділення? Чому його не видно? Ні тоді, здається, не бачив його, ні тепер. Тільки й запам'ятався він на палубі в знятому змаганні зі Стіліаносом, де ставкою був рятувальний жилет помаранчевого кольору, а отже,— життя. Чорна дебела постать з жовтогарячим черевом. Як у жаби-кринички. Чому ж немає знайомої постаті тут? Яковенко розгублено блудив поглядом по мальовничі обдертих панікерах, але все було наче в чорно-білому сні, тобто й не в чорно-білому, а в чорно-сірому, всі були забарвлені тільки в ці два кольори, жодного відхилення, бодай натяку на різнобарвність, може, й стюард десь серед цих зігнутих, зсудомлених, перестрашених постатей, та його не знайдеш, бо єдиний розпізнавальний знак — рятувальний жилет жовтогарячого кольору — знебарвився, все знебарвлене, все сіре й чорне, так ніби перед очима в Яковенка й досі стояла сіра запона сліз, які вилилися з його очей у проклятому трюмі. Тоді він відчув, що впаде в бездонний відчай, коли постоїть без руху та мови ще хоч мить, і врешті сказав ті слова, які приготувався перекласти Стіліанос без видимої охоти, але спонукуваний страхом і безвихіддю.

"Єдине, на що спромігся капітан,— висловив припущення про причину крену. У трюмі не закріпили вантажу, від гойдалки бунти дроту збилися під один борт, тому "Омірос" завис на боку і ось-ось міг перекинутись. Я спустився в трюм і переконався, що капітан не помилився. Порятунок був тільки в тому, щоб спробувати перетягти частину вантажу до протилежного борту, відповідно закріпивши там бунти. Хоч не мав на те права, я оголосив аврал для команди".

Вони все-таки втихомирилися й слухали, сподіваючись від нього цілої промови, їм подобався, мабуть, цей юнак, який ще зберігав спокій і віру на сп'янілому від смертельного перестрашу судні, де жодна людина, здавалося, не мала уявлення, в що можна ще вірити.

"Отже, панове греки чи хто там ви є. Я не маю повноважень, щоб докоряти вам за нехлюйське ставлення до своїх обов'язків, бо навіть і не знаю, в чому полягали обов'язки переважної більшості з вас: адже назвати вас моряками не можу і залічити до складу справжньої команди судна теж не можу. Коли б ви хоч збунтувалися проти свого капітана, як то водилося в давнину серед флібустьєрів, але ви нездатні й на це. Ви існуєте самі по собі, а капітан — сам по собі. Між вами нема нічого спільного. Випадок об'єднав нас, а назви тому випадкові я теж не стану добирати, бо не час на те. Я бачив вас на березі, і ви можете відкинути всі сумніви: я знаю, хто ви такі, але й це мене тепер не цікавить. Якщо вже ми опинилися на цьому судні, то ми всі належимо йому і воно належить усім нам. Так світ належить усім, хто живе в ньому, і не може бути монопольного права на володіння щастям, так само як підвладен кожен загальним загрозам і небезпекам. "Омірос" може загинути, і ми загинемо разом з ним. Досі ви нічого не робили для порятунку судна, навпаки, ви спричинилися до переважної більшості нещасть, які випали на його долю. Але тепер — годі! Я не закликаю вас і не прошу — від імені своїх товаришів я наказую!"

Звичайно ж, цієї промови не було. Яковенко вигадав її, вже коли знову біг до трюму на чолі безладного натовпу людей, що мали зватися командою судна і дець у портових книгах Піррея так і звалися насправді. А там, на трапі, він обмежився двома словами: "За мною!" Він повторив їх двічі, потім ще кинув Вікторові: "Простеж тут, щоб усі..." — і кинувся на палубу під удари сірої води.

З очима шаленців вилітали за ним Стіліанос, Єлена, чорно-сірий стюард, усі інші і відразу ж намірилися до шлюпок, котилися по крутизні палуби, схоплювалися, чіплялись один за одного, лякливо тулилися до непорушних бунтів дроту, сахалися їх, коли звідти теж спадали цілі ніагари сірої, брудної, скаламученої води, і мали перед розширеними від жаху очима тільки одну мету: тонкі шкаралупи шлюпок, розгойдані суденця порятунку й вибавлення з-під залізної влади конаючого "Оміроса". Але Яковенко не пустив їх до шлюпок, відштовхував, боляче й безжально відштовхував, гнав уперед, до чорного отвору трюму, вів туди, махав автоматом, подаючи знак Вікторові і Юрчикові, щоб помагали йому, і вся ця дивовижна маса людей хоч поволі, але котилася в напрямку, який визначив для неї високий чорнявий юнак з затятістю в погляді.

Вони остовпіло зупинялися коло люка, не чинили опору перед набігаючим валом води, падали, плазували по палубі, аби тільки відповзти подалі від загрозливого отвору, ніхто не хотів спускатися туди ні першим, ні останнім, ні будь-яким, не для того вони видобувалися на вільний світ, щоб знову опинитися в глибині конаючого судна, їм не передалися Яковенкові думки про порятунок, до їхньої затьмареної свідомості не доторкнувся бодай натяк на власну провину, вони хотіли жити, просто існувати без роздумів, без моралі, без заглядання в майбутнє, аби тільки вціліти, аби тільки вберегти на собі всі ті квадратні дециметри шкіри, відпущеної богом, чи чортом, чи тим і другим.

Вони в'юнилися по палубі, як дощові черв'яки, розсипані невдалим риболовом з бляшанки. І слизькі були, мов черв'яки. Яковенкові довелося вицілювати, щоб ухопити одного та другого за комір і підвести, і трусонуту, і дати навіть під бока. Врятувати людину, нічим її не образивши, мабуть, не можна. Щоб урятувати людину, можна іноді її навіть бити! І він справді бив тих, що попадали до рук, і штовхав до трюму, до трюму, до трюму! І Стіліаноса, і стюарда, і всіх, усіх!

Але не жінку, не жінку!

— Трісмегіста! — знову закричала розпатлана, чорнорота Єлена просто в обличчя Яковенкові.

А хіба жінка — не людина? Він штовхнув до трюму і її, незрозумілий вигук полетів разом з нею, а Яковенко, тицьнувши свого автомата Юрчикові, теж стрибнув униз.

І тільки там, серед розбурханого, лементуючого, остаточно збісілого юрмиська, вигукнув нарешті те, про що думав з самого початку, отут у трюмі, плачучи від власного безсилля, кинув йому одне-єдине слово, зрозуміле для всіх, хто опиняється на морі, без жодного перекладу так само, як він перед цим зрозумів капітанове "трюім", серед галасу, гриміння шторму і сичливого шереху дротяних мас він проревів:

— Аврал!

І перший вхопився за той скрутень дроту, з яким борюкався перед цим, вхопився за дротяне коло, що мало стати для них рятівним.

"Ми працювали цілу ніч".

— Го-го! Не станете ж ви примушувати працювати тут ще й жінку!

— Працювати повинні всі.

— Але не Єлена. Вона не...

— Нічого не знаю! Годі базікати! Ви теж...

— Я помічник капітана. Тут наказую я.

— Потім будете наказувати.

— Це насильство!

— Напишете протест, а тепер — до роботи!

— Можете...

— І скажіть їй також... Усі загинемо, якщо не...

— Можете самі з нею...

— Чорти б його побрали, не час до дискусій...

— А мені якраз...

— У вас ще й досі не минуло сп'яніння.

— Попрошу не ображати!

— До роботи! І ви, і Єлена!

— Я б попросив не командувати...

— А я командуватиму! Командуватиму! Ясно?

Стіліанос відвернувся зневажливо. Якби ж то цей наївний хлопчак знав, хто тут насправді командує всім! Але куди йому! Та й чи має це зараз будь-яке значення? Однаково їм усім кінець. Клята посудина не витримає довго. Якщо не перекинеться, то проломлять хвилі проіржавлений борт. Безглузда витівка — пливти на старому, витягнутому з корабельного кладовища трампі в експедицію за викривальним матеріалом для тієї лахудри Єлени! Єлена, Єлена... Як часто саме тільки ім'я творить людську долю. А він мав плебейське прізвисько — Стіліанос. Тяжке дитинство, поневіряння по чужих краях, бій за кожний шматок. Потім щось таке замаячило на обрії долі. "Команда Стілі", як називали його пройдисвітів. Усталена репутація посередників у незаконних торговельних операціях. Іноді вдавалось упорати аж он які справи. Але прибутки завжди мізерні. І ніяк не міг він вибратися за Геркулесові стовпи. Так наче місцем народження визначається подальший твій побут на землі. Він крутився тільки по Середземномор'ю й ані руш далі! Як не рвався, як не прагнув вискочити в широкий світ,— не було йому там клієнтів. Був греком, хоч не хотів цього. Але для клієнтерії потрібен був лише як грек, як незамінимий контрагент у стосунках з Близьким Сходом, Африкою і Європою. Хай би вона запалася, та триклята Європа! А ще: нескінченні пиятики, через які мав каміння в нирках, цілу каменоломню носив у собі і все мріяв, коли, нарешті, настане той час, коли йому не треба буде запивати кожен вдалий гешефт, коли він стане хоч трохи незалежний, збере бодай незначні

заощадження, щоб міг спокійно думати про завтра, поїхати на води до Віші або до Фюджі, повимивати з себе каміння, забути про дикі болі, які переслідують уже кілька років ще більше, ніж нечисте сумління.

Але зненацька впала на нього нещастям ніч в Орані, під дохленькими пальмами, на самому дні схованого в скелі нічного бару. Як він забрів туди? Пропивав черговий заробіток, якого вистачало тільки на пропиття, а чи могоричив когось на нову операцію? Паризька стриптизета танцювала на круглому дерев'яному помості з великим сріблясто-чорним тропічним удавом. Парижанка, з молочно-білим тілом, змагалася в'юнкістю з товстелезним і безмірно довгим гадам, що поблискував сизими, ніби металічними, латками і ліниво обвивав жінку то за руку, то за ногу, то за талію. Оркестр перестав грати, світло прибрали, тільки один прожектор пильнував за кожним рухом виткої парижанки і сірого удава. Ніколи не було так тяжко в Стіліаноса на душі, як тоді. Все в ньому кричало проти наруги над красою, ладен був ревіти бегемотом від образи й горя: як же так, хіба ж можна таке тіло, таке жіноче тіло — і слизька сірість холодного гада! Але навколо сиділа така пристойна в своєму багатстві, така вишукано стримана публіка, що він не насмілювався бодай писнути і знай заливав своє обурення алкоголем. Добре хоч обурювався. Обурення — це вже якийсь оптимізм, прикмета, що не все втрачено, є якісь сподівання до змін на ліпше.

Зате двоє гостей за сусіднім столиком не так дбали за пристойність, як Стіліанос, досить голосно висловлювали своє захоплення жіночими якостями парижанки, а потім один з них на весь бар гукнув: "Та цей удав — нейлоновий!" Промінь прожектора злякано підстрибнув, метнувся вбік, затанцював на крикунові, краєм своїм зачепив і Стіліаноса, так що його теж стало видно всім. Але ніхто не дивився ні на Стіліаноса, ні на того, що крикнув. Усі дивилися на інше, на удава, на сіро-чорного велетенського удава, якого стриптизета відразу ж після вигуку кинула просто на столик до крикуна. Той перелякано сахнувся, товариш його стрибнув у темряву, а удав точним витком обкільцював руку тому, що так недоречно засумнівався у справжності гада, і повернув свою маленьку, приплюснуту голову з похмуро-байдужими очима до своєї повелительки. Стіліанос, чи то п'яний, чи до безміру ненавидячи удава, кинувся на поміч своєму сусідові, доторкнувся рукою до холодного, слизького, бридкого, хотів відсмикнути пальці, але подолав огиду, вчепився гадові в узьке горло, став душити. Той розслабився, випустив руку крикунові, Стіліанос відкинув його на поміст, удав радо поплазував до своєї хазяйки.

І знов шастав таємничий промінь прожектора, і вигиналася на помості парижанка, і ліниво зблискував сірими латками на круглій спині удав, а Стіліанос сидів за столиком у свого випадкового знайомого, і вони пили й пили без кінця, Стіліанос уже тільки мукав, а той ще тільки набирив розгону для красномовства, ще тільки відмикалися в ньому потаємні сховки, в яких зберігається те, що показувати соромно, боязко або й просто гидко. Вони пили ще, і знайомий став вихвалитися перед Стіліаносом своїми подвигами, про які досі мовчать, і подвигів у нього виявлялось надзвичайно багато, аж диво брало Стіліаноса: де можна понавитворювати стільки подвигів у час, коли,

здається, на світі не чуто про справжню війну. "А Конго? — казав той.— А В'єтнам? А..." Про В'єтнам він ще тільки мріяв. Там не те. Літаки, вертольоти, далекобійна артилерія... Він належав до прихильників близького бою. Око в око. В Конго це в них виходило просто надзвичайно. Майже обіймалися з неграми. Підпускаєш його впритул, вдаєш навіть, що збираєшся почастувати його сигаретою. А потім цілком непомітно наставляєш пістолет у живіт і стріляєш. Просто в сечовий міхур. Діє безвідмовно. Жодних спроб опору, а головне — гарантовано повільну смерть у пекельних муках. І всього-на-всього один постріл у сечовий міхур.

Прожектор ще й досі притаєно шастав по дерев'яному помосту, і танцювала невтомна парижанка, і ліниво вигинався сіро-чорний гад, і в Стіліаноса перед очима спліталось в болюче мереживо сіре, чорне, біле, і слиняві губи добровольця з Конго теж впліталися в болючий кошмар, і його слова про "один лиш постріл у сечовий міхур" теж запліталися в один клубок різучого болю, який починався десь у поясниці, підіймався вище й вище, затоплював усе Стіліаносове тіло. Біль роздирав праву підчеревину, всі постріли і всі кулі були в міхурові у Стіліаноса, його перерізало навпіл чорним боєм, з яким уже не мав більше сили змагатися, знав, що покінчити з цим можна лише в один спосіб, і Стіліанос не став роздумувати й вагатися, вклав усю свою силу, всю ненависть, увесь біль в удар. Доброволець з Конго полетів спиною на сховані в темряві столики, на респектабельних чоловіків і декольтованих дам, падав головою на пляшки й бокали, кришилось і жалібно дзвеніло скло, зойкали дами, загрозливо гуділи чоловіки, спалахнуло яскраве світло...

На жаль, Стіліанос не вбив його тої ночі в Орані. Нині він десь, мабуть, готується знову податися в нові місця. Вибирає. Знову прострілювати сечові міхури. Це ж так безпечно.

А в Стіліаноса почалися неприємності. Доброволець виявився занадто впливовою особою. Знову опинився Стіліанос на батьківщині. О невдячна земле, нічого, крім нещастя, не даєш ти, і нічого, крім нещастя, не приношу до тебе! Так потрапив у найманці до Єлени. Спроба реабілітації.

— Що вам каже цей солдат? — спитала вона Стіліаноса після його сутички з Яковенком.

— Примушує працювати нарівні з усіма.

— І що?

— Я відмовився.

— Чому?

— Як то — чому? Я командир...

— Командує тут солдат.

— До речі, він сказав, щоб ви теж тягали цей дріт.

— Що ж, він має слухність.

— Але це безглуздя!

— А якщо ми загинемо?

— Це я мав би спитати вас.

— Отже, щоб не питати...

— Я відмовляюся слухати наказів цього солдата.

— А моїх?

— Це переходить усі межі...

— Тільки не межі здорового глузду. Чи ви хочете втонутися?

Стіліанос мовчки посунув до гурту. Новий поштовх моря кинув його на холодний бунт дроту. Він одсмикнув руку від сизого холодного скрутня. Мов спина удава з Орана. Нащо він бив того добровольця?

Яковенко виринув збоку, потяг з-під Стіліаноса товстий скрутень дроту, весело гукнув:

— Капітане, помагайте!

Стіліанос з подивом зауважив, що Єлена теж тут, теж невміло хапається за дріт, силкується, падає, Яковенко підхоплює її, підводить, вона йому щось каже, сміється... Божевільні! Сміятися перед смертю!

В короткі проміжки між ударами шторму, крізь сапання збитих докуп знесилених людей, крізь ревіння вітру нагорі і стогони судна чутно було видзвонювання дроту, тонке видзвонювання, що нагадувало чимось Яковенку свисти й виспіву птахів— чи то синичок, чи то дроздів. Він набіг на Стіліаноса, крикнув:

— Спитайте Єлену, як по-грецьки дрозд?

"Божевільний,— подумав Стіліанос,— явно божевільний. Інакше навіщо йому дрозд? І потім: питає через мене Єлену, коли міг би просто спитати мене. Божевільний, і ми теж усі божевільні, якщо його слухаємося. Що допоможе перетягання дроту з одного борту на другий. І скільки ми його перетягнемо? І за який час? За тиждень? За місяць?"

Але заповнений інерцією байдужості до всього на світі, Стіліанос передав Яковенкові запитання Єлені. Вона подряпала пальця, хукала на нього, їй уже перехотілося тягати звої дроту, вона знов шукала, на кому б зігнати злість, і Стіліаносове запитання виявилось надзвичайно доречним.

— Чому ви питаєте? — визвірилася вона.— Ви ж знаєте, що я народилася не в Греції, що знаю мову через п'яте-десяте! Звідки мені знати про якусь там пташку! І навіщо вона вам?

— Це не мені. Це йому.

— А йому навіщо?

— Не знаю.

— Тоді нащо питати? А взагалі, як ця пташка?..

— Кіхлі.

— Ну, то й скажіть йому!

— Це дуже співуча пташка.

— З яких пір ви заговорили про співучих птахів?

— Перепрошую,— з'явився між ними Яковенко,— що у вас з пальцем, Єлено?

— Кіхлі,— сказав Стіліанос.

— Що? — не зрозумів Яковенко.

- Ви питали про дрозда. По-грецьки дрозд — кіхлі.
- Це сказала вона?
- Це сказав я.
- Смішна трохи назва.
- Не думаю. Смішного мало.
- Ну, в вас добре посуваються справи. Бачите, скільки перетягли!
- А скільки треба?
- Ну, половину...
- Ми з Єленою не можемо більше... Відмовляємося.,
- Навряд.
- Що?
- Відмовлятися — навряд.
- Загрожуєте?
- Не я. Послухайте, що твориться зовні.
- Чую. "Омірос" досить міцне судно.
- Дехто надіявся більше на шлюпки.
- То був спалах...

Спалах чого, Яковенко не став слухати. Кинувся до роботи. Використати в цих людях єдине, що в них ще можна використати: інстинкт самозбереження. А тих двох ненавидів, надто ж Єлену, з її рвучкою красою, з її летючістю, з її тонкими, такими гарними там, на причалі, руками і такими ненависними тепер, коли він побачив їх на трапі...

"Як вона вміє простягати свої руки до всього! Мерщій простягала їх і до мене, і до Ляскова — ах, ах, єдині руки на світі, кожен прагне їхнього доторку, їхніх солодких обіймів, ой, ах-ой, як мед солодкі мої уста, як яблука, як яблука і як сніг мої перса... А руки тягнуться-тягнуться, і до мене, і до Віктора, який стереже вихід на палубу, і до всіх нас, пожадливі, заgreбущі, ненависні. Тільки заграбастати, тільки вхопити, тільки вдертися в душу, в серце... А ми любимо руки, які вміють працювати, бо самі вирости з праці і не вміємо більше нічого, і пишаємося тим, байдики вміє бити кожен нестелепа, а ми любимо працювати, ось подивіться, я покажу вам і тут, як треба робити діло, для нас працювати однаково що дихати, ми вмеремо від неробства, наші батьки й діди тільки й трималися працею на землі, а не мільйонами, не різнобарвним дрантям, не божевіллям... Десь плавають крейсери, перероблені на вишукані яхти, десь куплені для забав цілі острови й цілі держави, десь влаштовуються полювання на слонів і леопардів, убивають за один день сотні слонів і левів, хтось мріє снідати в Каліфорнії, обідати в Ніцці, вечеряти в Гонконгу, то й що? Щастя не наздоженеш і не впіймаєш, щастя не горобець, щастя отут, у цих руках, м'язистих, мозолястих, найчистіших у світі руках, хоч дотикаються вони речей мовби й брудних: землі, глини, перегною, вугілля, нафти, металу. Ось і під моїми руками метал, сизо-брудний метал, співучий, як лісові птахи, в ньому виспіває сила, яку передали йому люди, і я теж віддаю йому силу, бо в мене її надзвичайно багато, бо я вмію все на світі, а що вмієте ви? Чи вмієте ви носити, тягати,

копати, вергати, кидати снопи в барабан, махати вилами на лобогрійці, пробивати сталевую пікою льотку в мартені, косити мокру різуху, бурити шпури в рудниках, вантажити зерно, ламати камінь, довбати клейку глину, добувати із степових колодязів воду, що ви вмієте? Трусите лише модними лахами, а того й не відаєте, що маємо найбільше в світі людей з вищою освітою і та освіта впала на кожного з неба, зовсім даром, як повітря, ще й платили стипендію — тільки вчись, дурню. І я оце вчився б, якби не київський родич, а так маю клопіт з вами. А ви вважаєте нас ще й досі сарматами, скіфами... Та вже коли про скіфів, то знайте, що їхній цар теж колись глумився з Філіппа Македонського, що той не вміє ні вичистити свого коня, ні осідлати, й відмовився навіть стати на бій з таким царем, який нічого не вміє. Скіфи, як на те пішло, були ділові хлопці, повчитися б вам у них, а не штрикати нам межі очі... Ми завжди були для всіх вас незбагненними, загадкові гіпербореїці, найдавніші філософи й історики ламали голови над нашим побутом і нашою силою, ламають вони й досі, вигадують побрехеньки або ж чорні наклепи... А ось ви тут можете подивитися, можете побачити, як ми вміємо працювати. Гляньте, гляньте, гляньте!.. Ми ніколи не скаржилися, доля наша завжди була нелегка, але наша, наша, ні в кого не позичена, не дарована ніким, ні в кого не просили, самі виривали власними руками і не хочемо іншої, не змінємо на іншу, ні на панську, ні на царську, ні на мільйонерську, ні на... Чи вам самим стрелила в голову така думка, чи вас хтось послав сюди, щоб звабити одного чи десятюх чимось там, якоюсь ганчіркою або незвичними жіночими очима! Тільки набиті дурні гадають, що можна упослідити й принизити цілу країну, затуманивши голову трьом чи десятюм роззявам блискучими брязкальцями. Ну, знайшли ви Ляскова? Ну, хотіли обкрутити мене чарами незвичайної жінки. То й що, якби навіть і обкрутили? Перестане від цього текти в море Дніпро, чи понижчають Кавказькі гори, чи перестануть літати наші космонавти, чи помілішає Байкал, чи зникнуть у Каракумах мільйонні отари овець, чи красна риба перестане йти на ікрометання в холодні північні ріки, чи не цвістимуть сади в Молдавії, чи перестане родити щедра білоруська бульба, чи бакинська нафта не потече більше з свердловини, чи зупиняться блюмінги Уралу й Придніпров'я! Гай-гай!.."

— Що з ним? — спитала Єлена Стіліаноса, кивнувши на Яковенка.

— Хотів би примусити й нас отак... Він перерветься від зусиль.

Вона засміялася:

— Небезпека від безконтрольної влади не тільки для підвладних, але й для самого владці.

— Коли один бере на себе всю відповідальність, то в тяжкі хвилини вся провина падає тільки на нього,— в тон їй відповів Стіліанос.

— На кого ви натякаєте?

— Ясна річ, на цього солдата.

— Він справді солдат. Тільки солдат.

— Хоче довести свою вищість. Демонструє патріотизм. Навіть тут виказує патріотизм.

— В англійському словнику Семюеля Джонсона патріотизм визначається, як "останній прихисток шахраїв". А цей хлопець — чесний.

— Сподіваюся, ви не забудете написати про його чесність?

— Не ваше діло!

Вона посунулася від Стіліаноса, не хотіла більше бути поряд з цим тупим і обмеженим типом.

"Написати про... чесність"... А що таке чесність? Спробуй визначити. І чи можна взагалі будь-що визначити в сучасному світі?.. Вона не поїхала ні до В'єтнаму, ні в Домініканську республіку, ні в Родезію... Їй захотілося побувати в Радянському Союзі, щось таке написати незвичайне... знайти матеріал... викривальний матеріал... Розкричатися на весь світ... Сама ще не знала, що і як писатиме... Але вже заздалегідь готувалася... з висот цивілізації... бо ж народилася на Середземному і каліфорнійському узбережжі. Як то? Дуже просто. Мала в собі кров цивілізації найстарішої і найновішої. Інших цивілізацій не визнавала. Їх не могло існувати. Все інше для неї — темрява, дикість, відсталість... Її коханець — газетний магнат — сміявся: "Твій антикомунізм — справа не переконань, а тільки темпераменту. Твоя пристрасть. Ти все спалюєш". Вона спалила і його... Голова в нього, мов посилана попелом... Ось як цей дріт. Сіра від сивини голова... Газетний магнат. Мільйонні тиражі... Щодня його газети цитуються по обох боках залізної завіси... енергія, безсоромність... Він володів ними ще до того, як познайомився з Єленою. Але їй завжди хотілося приписати ці заслуги собі. Не сиділа на місці. Металася по всьому світу. Брала інтерв'ю в президента Сукарно в його Богорському палаці. Розбивала йому ранкове яєчко, бо він любив, щоб це робили найвродливіші жінки, випитувала його про інтимні подробиці, про Софію Лорен, і папу римського, і про Ейзенхауера, з яким Сукарно щось там колись смажив на кухні, бо обидва були запеклими кулінарами. Їй хотілося слави такої, як тому репортеріві, що перший написав про вбивство Троцького, або тому, що взяв останнє інтерв'ю у Ейхмана, або тому, що колись попав на застольну бесіду до Гітлера... Але вона знала ще й те, що справа не в простому репортажі. Газета — найліпший спосіб нападати. Нападати, нападати, завжди і всюди! І вона поїхала в цю смішну на перший погляд експедицію з єдиною метою: напасти, вдарити якнайдошкульніше, вдарити в саме підчерев'я, вдарити знизу, з самої глибини, підступно й несподівано!.. Але нічого не добула. Вічно п'яний Стіліанос зі своїми покидьками не зміг їй посприяти, виявився цілковито нездатний. Усі виявилися нездатними. Вона теж була неспроможна бодай за щось зачепитися, могла б написати тільки про якісь дрібнички, смішні й несерйозні... Сенсації не було, хоч плач, хоч уріж собі пальця, хоч рви на собі волосся... "Омірос" знов сунувся по тихій розплесканій калюжі, що звалася чомусь морем, сунувся назад, повільно, але вперто сунувся назад, і ніякі боги не рятували Єлени, ні середземноморські, ні каліфорнійські... Аж зненацька оцей чорний шквал і шторм, якого ніхто не ждав і, мабуть, ніколи тут не бачив... Яке щастя!.. Вона метнулася в радіорубку, продиктувала радистові коротку, як удар, радіограму: "Судно захоплено радянськими солдатами. Гинемо, гинемо, гинемо!" Більше нічого. Не треба розвозити.

Там усе зрозуміють. Є матеріал! Є! Чудовий матеріал! Винятковий, унікальний! І не треба жодного! О! Адже ясно: в чужому морі, оточеному чужою землею, нізвідки сподіватися допомоги. Беззахисне суденце підступно захоплене новітніми піратами. Згодом наказала радистові передати ще одну, останню звістку про себе: "Солдати спускають шлюпки, заганняють до них команду, покидаємо судно". Бо гадала, так воно й станеться. Солдати похапають шлюпки, візьмуть з собою декого, а її то неодмінно, і...

І раптом цей божевільний солдат! Він таки справді дивовижно симпатичний; якщо зняти з нього уніформу й одягти в смокінг і білу сорочку, видовище було б рідкісне... Але він справжній диявол! Поламав усі плани, переплутав, примусив усіх підкорятися його залізній силі. Роздерла б його на шматки! Розтоптала б! Боже! Де взявся на її нещастя! Зумів примусити людей виконувати безглузду роботу! Використав страх і бажання жити. Ох, жити! Треба вміти боротися за життя так, як оцей вродливий солдат! Прекрасний хлопець! Чудо! Ніколи не бачила такого чоловіка. Але ж він зовсім дурний! Замість ухопити першому шлюпку й утікати з цієї плавучої домовини, він сам лізе в трюм і заганає всю команду, сподіваючись сотворити чудо. Часи чудес минули. Вік чудес і вік наївності. Але от перед нею втілення легендарного простацтва, вкрай наївного лицарства. Він хоче повернути до життя старе судно, яке вже давно приречене, і зробити героями тих, кому до героїзму ще далі, ніж їй до чистоти намірів. Боже, боже! Але ж не може вона й далі підкорятися шаленцеві, не може ризикувати далі! Всьому є межа, всьому надходить кінець. Скільки тут навалено дроту? Тисяча, десять тисяч тонн? А скільки їм удалося перетягти? Тонну, дві? Це нагадує того п'яницю, який повзе рачки по шпалах, вважаючи, що добирається по сходах на десятий поверх. А шпали пролягли на тисячу кілометрів... Тисяча кілометрів терпіння? Ні, це не для неї! Годі, годі!

— Стіліанос! Стілі, жалюгідний телепню!

"Крен судна не зменшився, незважаючи на всі наші відчайдушні зусилля. Але воно трималося! І ми працювали далі".

Він глянув у бік трапа вже тоді, коли вони обоє були високо. Стіліанос чапав позаду, незграбно розставляв руки, так наче хотів упіймати Єлену, а вона вихитувалася над ним на струнких своїх ногах, гойдалася, мов чорна квітка ночі, щомиті могла зірватися від пекельних струсів судна, але не зривалася, втримувалася на крутих східцях, вперто дерлася вище й вище, і товстий Стілі рачкував за нею, прибираючи постави куролова — смішної й безглуздої.

Навколо Яковенка стривожено загелготіли прихвосні Стіліаноса, робота припинилася, людей безладно шамотало по трюму, колотило й перемішувало, і ось уже з тої людської лемішки виприснув один, а за ним ще один і пригинці, не озираючись, щулячись по-заячому, побралися слідом за Єленою й старпомом, а Яковенко ще й досі не міг збагнути, що ж сталося, з чого все почалося і чому почалося, він гарячково шукав у поминутих хвилях і годинах слів, які сказав Єлені й Стіліаносові і які почув од них, він перебирав усе: жести, настроєність, блиск очей, гнівну зморшку на перенісці, гримасу недовіри, посміх, який не віщував нічого, різкий помах руки,— і все намагався

скласифікувати майже машинним методом: "так — ні", "так—ні". А власне, яка різниця — так чи ні? І що йому до тих двох?! І навіть до тої молодой дивной жінки, якій так хотів подобатися, красуватися перед нею, притягати всі її погляди, скупчувати погляди її на собі і тільки на собі.

Коли вперше побачив Єлену, ніби вибухнула в ньому дурна солодка млість. Здавалося: збіжить вона по трапу на берег, і він візьме її за руку і поведе понад берегом моря далеко-далеко, між камінням і водою, і каміння буде незвичне, і вода незвична, і запах каміння, і запах моря — будуть її пахощі, але не знатиме, як починати, адже ніколи не знаєш, як починати з дівчатами, і він теж не знав і водночас знав, знав і не знав, не вмів, і не було в тому ніякого жалю і горя також не було, а сорому й поготів не було, бо ті, що загинули на фронті ще молодшими за Яковенка, також не знали, бо були ще дітьми, хоч і з зброєю в руках, хоч і звалися солдатами. Він теж був солдат і теж мав у собі ще багато від дитини: необмежені запаси чистоти, яку радо міг подарувати й пожертвувати першій вродливій дівчині, що її стріне.

Але так здавалося лише в першу мить. А потім, потім... Ні, він поведе понад морем Віру з книгарні, біляву, чисту дівчину, з довірливими очима, вони підуть у таку далеч, що й не снилось обом, от тільки закінчиться його важке плавання, нестерпно виснажливий перехід через мілке збаламучене море, і він повернеться до їхнього тихого порту. Тоді вони пройдуть по вулицях, вимощених круглим камінням, між яким проростає шовкова зелена травичка, м'яка, мов Вірине волосся... Ні, він спершу напише Варці і підожде від неї відповіді. Варка відповість чимось колючим і насмішкуватим, гірше, коли не відповість зовсім, тоді знов доведеться писати їй, але він буде впертим, він буде наполегливим... Ну, а Єлені він хотів просто подобатися, тільки викрасовуватися перед нею — не більше й не далі. Хай знає, які в нас хлопці, хай бачить...

Тепер ненавидів її, викинув з голови, не хотів знати. Хоче втікати? Хай! Витупцює на темну страхітливую палубу? Нехай! І всі, хто хоче іти за ними, нехай собі йдуть! Не знайдуть нічого. Єдине місце, де вирішується доля "Оміроса" і їхня власна доля,— отут, в оцій пекельній праці, в мовчазному борінні з холодним сірим металом, з його зміїним посвистом, з його підступною заплутаністю.

Але вгорі на трапі щось сталося. Ті, що вже підбігали знизу, лякливо подалися назад, заточилися на непевних ногах і, пожбурені ударом шторму, впали на бунти дроту. А потім вниз по трапу заgrimів Стіліанос — товстий, незграбний, з розчепіреними коротенькими рученятами, схожий на пінгвіна. Чи ви бачили, як літають пінгвіни? Подивіться на Стіліаноса, скинутого вниз по трапу!

А за ним спускалася Єлена, так само балансуючи на високих струнких ногах, мовби вгвинчуючись у сходи, а руки мала простягнуті вгору, хижо, ненависно простягнуті, підняті до когось невідомого ще, нереально видовжені руки, майже нескінченні, бо хоч як низько вона спускалася, руки залишалися там, угорі, зачеплені за щось, руки ніби розтягувалися двома пасмами тугої гуми, були мов мацаки морської медузи, прекрасної, але холодно-зловісної на дотик. Аж врешті руки-присоски відчепились, і

Єлена заточилася вниз швидше й швидше, вона ще спромоглася втримати рівновагу на східцях, але внизу їй належало розділити долю інших, черговий струс, який болісно відбився у всіх суглобах старого судна, не пощадив і Єлени — вона безпорадно заточилася і перевертя полетіла в бунти дроту.

А згори, мов добрий веселий чарівник, полетів Віктор. Що він там робив досі? І що робив Юрчик? І де капітан і лоцман Гриша? Чи хоч вирівнювалося судно, і чи гвинт уже зачіпляється за воду бодай краєм лопаті, а чи й досі вимелює в повітрі надаремно, безглуздо, смішно?

Віктор упав до трюму, голий до пояса, він і досі був голий, бо його гімнастерку змило ще першою шквальною хвилею так само, як згодом злизало Яковенків чобіт, необачно полишений ним на похилості палуби. Аж тепер Яковенко згадав, що Віктор увесь час без гімнастерки, а він сам — босий, і відчув біль у позбиваних, поперепоптуваних пальцях. Але біль був мимойдучим, скороминущим, важливе було інше: те, що Віктор догадався прискочити на допомогу, бо допомога була доконче потрібна, хоч одні руки й то вже поміч, уже легше, вже якась надія...

— Де твій автомат? — поспитав Яковенко товариша, коли той нахилився поряд з ним над скрутнем важкого дроту.

— Вона дряпається, наче тигриця! — крикнув Віктор.

— Автомат де, питаю!

— Але не на того напала!

— Я питаю про автомат!

— А ви небагато утяли! — крикнув Віктор.

— Автомат! — Яковенко вже злякався: чи не сталося там чого на палубі!

— Юрчик там.

— А де автомат?

— У Юрчика.

— А мій?

— У Юрчика.

Яковенко впав на бунти дроту. Його збило новим поштовхом хвилі. "Омірос" здригнувся, мов перед погібеллю, шторм бив з гуком і грюком, тонни сизого дроту вже не виспівували й не висвистували, а зловісно сичали, мов тисячі гадюк. Та Яковенку полегшало, вперше від початку шторму полегшало. Страх минув, пропала пригніченість, яка володіла ним увесь час.

Можливо, вона пропала саме з появою м'язистої постаті Вікторової, що під світлом ледь жевріючих трюмних ламп, вхованих у дротяних сітках, здавалася ще рельєфнішою, ще могутнішою, ніж завжди, і саме ця постать обіцяла новий здвиг у їхньому повільному, безнадійному перетягуванні важких бунтів дроту, бо до щастя людині бракує тільки сили та здоров'я, а коли вони є, хоч принесені кимось, то можеш радіти, веселитися!

...Над Європою шаленів ураган, телесувався вітер, гриміли збаламучені води.

...Зідрані покрівлі з будинків цілих міст.

...Перевернуті вагони й автомобілі.

...Вирвані з землі й кинуті на шосе телефонні стовпи.

...Розбиті дамби.

...Затоплені дільниці.

...Звалені заводські димарі.

...Розгублені голоси радіодикторів: "У наші дні людина ще не завжди може протистояти стихії..."

А тут поцинкований дрiт під тобою, навколо тебе, і здавалось уже, що нема снаги вирватися, випручатися з нього, боротися далі, але ось поряд блиснули випуклі м'язи товариша, ти відчув його дихання, з-під тебе поїхав важкий моток дроту, ти й собі вчепився в нього, став допомагати, моток став зовсім легкий, поїхав, поїхав угору, угору, на другий борт, і знову з'явилася надія, і знову заграла в твоєму змученому тілі молода сила.

— Ну, Вікторе, давай ще!

— А давай!

— Раз-два!

— Поїхали!

— Потягли!

— Гуп-гуп!

— Красота!

І знову тягучий час наповнився по вінця напругою, потом, надією, відчаєм, сплесками радощів, коли "Омірос" мовби відхитувало на лівий борт, і розпукою, коли судно ще дужче залягло на правий бік, мов зранена велика тварина в безнадійному конанні.

Греки збараніло втупилися в них. Єлена підсунулася з темряви, де ховала свою ганьбу, і теж зі стурбованою зненавистю поглянула на прикордонників.

Юрчик виник перед ними, мов зматеріалізований дух моря. Ніхто не бачив, як він спускався по трапу, як перебігав на середину трюму, він стояв між тими, що вискубували з бунтів нові мотки, і тими, хто примуцьовував свою нужденну здобич до непомітної купки дроту під протилежним бортом. Здається, Юрчик щось кричав, але його слабкого голосу не було чути за ревінням і сичанням дроту, але його рот був широко розкритий, роззявлений кругло і мав форму тієї стихії, яка загрожувала їм найбільше.

— Вода! — кричав щосили Юрчик. — Вода! Вода! Вода!..

А за плечима в Юрчика темніла невідома чиясь постать, спокійна, майже байдужа до всього, що відбувалося навколо. Ось Юрчик трохи пересунувся вбік, і постать за ним теж пересунулася, зблиск світла упав на її обличчя, і Яковенко впізнав штурмана, загадкового штурмана, який досі вірив у порятунок "Оміроса", вірив уперто і безнадійно, але тепер, мабуть, і він зневірився, може, то він і підказав Юрчикові про воду, і той аж переривався від свого крику: "Вода!"

І хоч ніхто не міг почути, що саме кричить Юрчик, усі догадалися, і всі стали,

кинули звої дроту з одного боку від Юрчика та штурмана з другого, і Яковенко теж став, йому здалося, що він чує Юрчиків голос, і виразно розбирає всі звуки того слова, єдиного слова, яке без кінця повторює їхній товариш: "Вода! Вода! Вода!.."

Отже, всі зусилля марні. Отак кінчається світ для тебе. Отак...

"Але прибіг до трюму разом з штурманом Юрій і повідомив, що судно заливає водою. Це вже передвіщало швидкий кінець "Оміроса". Мені зринула думка про сигнал тривоги, але я відразу збагнув, що це не входить у мої права, радистові може наказувати тільки капітан, до радіорубки ніхто сторонній не має права заходити. Та й хіба справа полягала в тому, вчасно чи невчасно пролунає з "Оміроса" сигнал SOS?"

Де вода — в трюмах, у каютах, у машинному відділенні, і як дізнався про це Юрчик, чи був він на містку і почув про це від лоцмана, чи довідався сам, чи сказав йому капітан, чи радист вискочив із своєї рубки, знайшов на темній перекинутій палубі мокрого, обвішаного автоматами прикордонника і сповістив йому найтривожнішу звістку,— чи то все робота штурманова, його намова,— це вже не грало ролі.

Важило тільки одне: вода!

І тільки тепер Яковенко збагнув, що все можна вирішити ще одним, останнім заходом, або ж вирішити, або ж ні, або ж доконати чуда, або ж загинути.

Штурман когось шукав поглядом. Він спустився до трюму не для нагляду за Юрчиком, не для спонукування того до крику,— у нього була твердо визначена мета, він шукав когось, його спокійні очі неквапно перебирали розколошкані постаті, нарешті погляд штурманів зустрівся з Яковенковим поглядом, грек мовчазно, майже непомітно зробив знак Яковенкові, показав очима на палубу і спокійно попростував до трапа.

— На палубу! — гукнув Яковенко Вікторові.— За мною!

— Може, я тут? — показав той на бунти, що вивищувалися попід правим бортом.

— Підемо... І ви,— торснув Яковенко за плечі Стіліаноса.— Інструменти... Молоти... ломи... багри... Протипожежний інструмент... Де?

— Не маю уявлення,— спробував відступити від Яковенка Стіліанос і наскочив на Елену, яка злякано шулилася за ним.

— Ви ж старпом!

— Нічого не знаю.

— Знайдіть! Миттю!

Стіліанос метушливо посунувся до своїх. Вів перемови, перегуки, витяг когось там, підштовхнув до Яковенка.

— Оцей.

— Гайда!

— А ми?

— Як хочете. Можете — на палубу, можете тут.

"Ми з штурманом вирішили спробувати останнього виходу".

Затято били молотами в залізо. Вибивали з-під бунтів дроту сталеві підпори, які тримали на собі весь палубний вантаж. У Вікторових руках молот гуляв, як скіпка.

Яковенко летів за кожним змахом молота просто на несхитну підпору, насилу втримувався, щоб не впасти, бо знав, що після того вже не підведеться. Штурман показував, де і як ліпше бити.

А потім гарячково розрубували міцні скріпи, повзаючи по бунтах, проринаючи щоразу в численні дротяні кратери, розрубували бокові скаби, ладні були розгризати їх зубами, аби тільки вивільнити сховані в тугих звоях сили тяжіння, аби лиш пустити мерщій тонни розкованого дроту по нахиленій палубі в море, в розлючену воду, в ненажерну стихію.

"Добули інструмент і стали вибивати з-під бунтів дроту на правій половині палуби сталеві підпори, які утримували вантаж". Самі не сподівалися, що так швидко зможемо це зробити".

Вся маса вантажу стала рухатися водночас. Рух зародився десь усередині бунтів, зовсім непомітний і незначний, а потім ураз набув сили й всеосяжності вибуху, і дріт усією вагою швидко посунувся вниз по палубі, зчищуючи все на путі, булькнув у воду так, наче то була невеличка грудочка, ні тобі сплеску, ні тобі сліду. Яковенко, Віктор, Юрчик, штурман і ті два члени екіпажу, що стежили за їхніми, здавалося, марними зусиллями, злякано подалися подалі від цього дивно небезпечного місця. "Омірос" хитнувся, як ванька-встанька, виприснув з розтелесованої купелі, в якій захлинався ось скільки годин підряд, випростався, гойднувся в один, другий бік і загойдався невпадат з хвилями, безладно, незграбно, конвульсивно. Але хто там став би помічати, як він гойдається, який він незграбний і розтерзаний.

— Ура-ра-а! — закричали хлопці, кидаючись в обійми один до одного. — Ура-а-а!

Коли з трюму вирвалася ведена Стіліаносом і Єленою схарапуджена юрба, то в сірій сутіні світанку вони передовсім побачили сплетених в обіймах трьох радянських прикордонників і грецького штурмана і почули оте несамовите в своїй радості: "Ура!" А потім вони побачили дивну палубу. Палуба "Оміроса" нагадувала наполовину поголену голову. З одного боку — темні кучмиська дроту, а з другого — чиста випуклість, без жодного сліду вантажу, без будь-чого взагалі.

— Ура-а-а! — хрипів з останніх сил Яковенко, цілуючи Віктора і Юрчика, підстрибуючи босими ногами на палубі: — Ура! Ура!.. Ура!..

"В боротьбі зі штормом ми втратили тільки дві речі: мої чоботи й Вікторову гімнастерку. Але втрати ці слід віднести не за рахунок стихії, а всього лиш за рахунок нашої легковажності. Обидва ми готові понести відповідні стягнення за це.

Загалом же наше плавання обійшлося без особливих пригод, і ми благополучно довели "Омірос" до порту призначення".

З круглої гори Мітрідат у радісному ритмі повітання збігали до моря будинки й будиночки, стародавні мазанки і складені з черепашика хатки, висвітлені скляними верандами цегляні чистуни і п'ятиповерхові новаки, збігали до самого берега, струменіли по крутих схилах тисячолітньої гори дерева, вулиці, все рухалося до моря, все квапилося зустрічати, тільки на самій вершині Мітрідату незрушно вганявся в небо високий обеліск героям та трохи нижче білили розкидані камені античного лапідарія.

"Омірос" входив у Керченську бухту. Ще гналися за ним рештки штормових валів, гналися неохоче, мляво, кволо, немов знали, що мають безслідно щезнути в цій великій круглій бухті, не заподіявши більше шкоди потрощеному й нещасному судну.

Ще й досі сліди страшного напруження були на обличчі в лоцмана Гриші, який стояв за штурвалом, докінчуючи свою мимовільну вахту, і на всій дивній постаті капітана Маліопулоса, що її знищували час і доля, але не збороли, не покопали, і на кумедній постаті стюарда, який і досі тинявся по палубі в своєму чорному костюмі, переперезаному двома рятувальними жилетами, блукав з несамовитими очима, не вірив у вціління.

Яковенко сидів на палубі, сором'язливо ховаючи під себе босі ноги, і жадібно їв консерви. Ножем діставав м'ясо просто з бляшанки, вправно ловив шматки губами, їв без хліба, без нічого, не розжовував, а ковтав по-пташиному. В своїй заклопотаності насиченням він не помітив, як на палубі з'явилися Єлена й Стіліанос, вимиті, відсвіжені, випахчені, перевдягнені в сухе й нове вбрання. Єлена знов мала на собі розльотисте двоколірне плаття, на кшталт старогрецької туніки, Стіліанос видобув з куфера ще одну фісташкову уніформу опереткового капітана. Вони прогулювалися по сплундрованій, поруйнованій палубі, мовби по якій-небудь розкішній біломармуровій афінській вулиці, безжурно посміювалися, голосно погукували щось одне одному. Тільки забачивши поперед себе Яковенка, вони спинилися, стихли, їм пригадалося все, що було вночі й учора; Яковенко, оцей вродливий солдат, що з такою невимушеністю й відкритістю гамує свій голод простими консервами, вдарив їх, як живий докір за їхню нікчемність і підлість, вони аж подалися назад, сахнулися, креснули перестрашено очі об очі.

— Ух, диявол,— сказав Стіліанос, щоб відігнати од себе все, що було, і наставляючи руку, наче для захисту Єлени.

Але Єлена відгорнула товсту Стіліаносову лапу, струснула з себе миттєву розгубленість, нахабно пішла просто на Яковенка. Проте затрималася. Просто на неї йшов, невідомо звідки взявшись, штурман, дивовижний чоловік, який володів таємничою здатністю несподівано з'являтися і несподівано зникати. Він ще й досі мав на всій своїй постаті сліди нічної пригоди, одяг на ньому був пошматований, на обличчі лежала в зморшках нелюдська втома. Штурман скидався на коваля після тяжкої роботи — втомленого, але вдоволеного. Коли він заговорив, здається, заговорив уперше з того часу, як його знав тут Яковенко, то голос у штурмана був добрий, лагідний, хоч і ледь захриплий.

— Він — добрий диявол,— сказав твердо штурман, показуючи на Яковенка Єлені й Стіліаносу.— Чуєте? Добрий!

І зник так само несподівано і таємниче, як і з'явився.

— Ах, добрий? Ну, гаразд,— сказала Єлена розсміяно.— Хай буде добрий.— Вона могла дозволити собі великодушність після підлоти, яку передала по радіо про цього симпатичного юнака і його товаришів.— Добрий диявол, Стіліаносе, чуєте, що я кажу: він — добрий диявол, правда ж?

Вони йшли на Яковенка, були між ним і містом, яке бігло назустріч пошарпаному судну із стародавніх схилів гори Мітрідат, вони робили ще одну останню спробу затулити від юнака ще один його берег і ще одне його місто. Але він їх навіть не зауважив, він підвів схилену перед цим над бляшанкою консервів голову, глянув на місто, на гору Мітрідат, на портові споруди, на високий пам'ятник героям Керчі, на крони дерев, на пляжі й міські купальні, і вперше за довгі години виснажливого боріння зі штормом знову відкрилася йому барвиста краса світу, він побачив незатьмарену білість обеліска, зелений дим дерев над крутими вулицями, червоні покрівлі старих і нових будівель, недбало кинув за борт бляшанку з недокінченими консервами, легко підвівся, став проти Єлени й Стіліаноса, високий, стрункий, молодий, і хоч підійшли вони майже впритул, так і не помітив їх, а бачив тільки красу берега, красу білу, красу зелену і красу червону.

1967, Київ